Poštarina plaćena u gotovu.

NARODNA STARINA

ČASOPIS ZA HISTORIJU I ETNOGRAFIJU JUŽNIH SLOVJENA
GLAVNI UREDNIK:
DR. JOSIP MATASOVIĆ, PROF. UNIV. U SKOPLJU
GLASILO MUZEJA GRADA ZAGREBA, UREDNIK: GJURO SZABÓ, RAVNATELJ MUZEJA
GLASILO MUZEJA ZA UMJETNOST I UMJETNIČKI OBRT U ZAGREBU,
UREDNIK: VLADIMIR TKALČIĆ, UPRAVNIK MUZEJA

33

Doštampano g. 1937.

„NARODNA STARINA"

izlazi godišnje u četiri broja. Časopis za povijest i etnografiju južnih Slovjena. Glavni urednik: Dr. Josip Matasović, prof. univ. u Skoplju (Universitet). — Rukopisi, listovi u zamjenu i knjige na recenziju šalju se: Uredništvu „Narodne Starine" Zagreb 6. poštan. pret. 14. — Novac za pretplatu šalje se samo čekom Poštanske Štedionice, podružnice u Zagrebu br. 34.420 ili podružnice u Sarajevu br. 8391. Uprava „Narodne Starine" razašilje čekovne uplatnice besplatno. Adresa uprave: Zagreb 6, pošt. pret. 14. — Knjižarska je kupovna cijena ovomu svesku Din 44·—, a za stalne pretplatnike (i kod povjerenika) Din 36·—. Pretplata se plaća unapred! — Plativo i utuživo u Zagrebu.

SADRZAJ 33. SVESKA:

	Str.
Gjuro Szabó: Obnova i dogradnja građevnih spomenika (sa 12 slika)	1
Dr. Josip Matasović: Knez Lenard, kaptoloma zagrebečkoga kramar (Nastavak, sa 7 slika)	15
Alfred Makanec: Kulmerova pisma banu Jelačiću 1848. Bilješke sastavili dr. Jos. Matasović i M. Stanisavljević (sa 4 slike). Nastaviće se	33
Vladimir Tkalčić: Međimurska seljačka nošnja na slici čakovečkoga grada iz prve polovine XIX. stoljeća (sa 6 slika)	53
Dr. Tomo Smiljanić: Debarski Poljani i Rekanci (sa 8 slika)	59
Dr. Mirko Kus-Nikolajev: Migracioni putevi seljačkih slika na staklu (sa 5 slika i 1 kartom)	77
Gjuro Szabó: Muzejska pitanja od juče, danas i sutra (sa 2 slike)	83
Hamdija Kreševljaković: Dr. Safvet beg Bašagić	89
Dr. France Mesesnel: IV. međunarodni kongres bizantoloških studija u Sofiji	91
Dr. Milenko S. Filipović: Brnjakovići (sa 1 slikom)	93
Ante E. Brlić: Porodične veze Brnjakovića-Olovačkih	97
Dr. Mita Kostić: Gaibijino turbe kod Stare Gradiške (sa 2 slike)	99
Nikola Žic: Nepoznata pjesma Miroslava Zanovića	101
Dr. Franjo Bučar: Dvije karikature o Hrvatima u doba Garibaldija (sa 2 slike)	103
Publikacije	104
Bilješke (sa 1 slikom)	109

Upozorenje pretplatnicima „Narodne Starine":

Svesci 9., 11., 12., 13. i 15. još su u pripremi zbog nedostatnog broja pretplatnika i zaostalih naplata za prijašnje sveske. To je uzrok dosadašnjem zastoju ovog časopisa. Čim se ukaže mogućnost izdat će se napomenuti zaostali brojevi. Reklamacija suvišna, a pretplata je potrebna.

Uprava „Narodne Starine".

Gospodin ministar prosvjete Kraljevine Jugoslavije, uvažio je i preporučio je svojom odlukom od 12. IX. 1930. Pbr. 32472 i 17. VIII. 1933. Pbr. 29.466. naš časopis „Narodnu Starinu" svima školama i prosvjetnim ustanovama u zemlji, te ponovo 31. VII. 1937. Pbr. 27412.

U svakom svesku nalazi se na 2. strani omota naznačena cijena dotičnoga sveska. — Cijene su različne, jer su i pojedini svesci različnoga opsega i opreme.

Iza primitka ovog sveska molimo narednom poštom odmah poslati pretplatu i za 34. svezak (Din 36·— priloženim čekom), jer bez pretplate napred plaćene ne ćemo moći izdati sv. 34. koji je gotov.

Naplata se i pretplata vrši samo čekom.

Uprava „NARODNE STARINE" (Zagreb 6, pošt. pret. 14) moli čitaoce časopisa da prošire krug stalnih pretplatnika. Dosadašnji broj i više je nego premalen za uredno izlaženje.

Naši primaoci neka ne čekaju dok im pošaljemo opomene i nove čekovne uplatnice nego ih molimo da naplatu svakog sveska obave, čim prime svoj primjerak. Kad već ne može biti pretplatnika t. j. onih koji unapred plaćaju, neka bude bar urednih platiša. A ko je zbilja pretplatnik neka izvoli sačuvati priloženu čekovnu uplatnicu za kasnije.

Uprava „Narodne Starine"

* Dobivamo suvišne reklamacije: zašto ne izdamo zaostale sveske i zašto izdajemo sveske preko reda? Kad bi interesenti „Narodne Starine", svaki pojedini u krugu svojih znanaca, našli samo po jednog novog pretplatnika, svi bi upiti i (suvišna) čuđenja bila posve izlišna, jer bi se tako našlo bar najpotrebnije pokriće naših troškova i tako časopisu osigurao izlazak. Toliko kao odgovor na reklamacije. **„Uprava Narodne Starine"**

U posljednje vrijeme zauzeli su se za napredak i raširenje »Narodne Starine« te je pripomogli:

— Gosp. Dr. Viktor Ružić, ban Savske banovine u Zagrebu;
— Gosp. Ivo pl. Mošinski, načelnik Kr. Banske uprave u Zagrebu;
— Gosp. Vladimir Kirin, ravnatelj Zaklade Zemaljske tiskare u Zagrebu;
— Gosp. Drag. Perc, načelnik Kr. Banske uprave u Zagrebu;
— Gosp. A. E. Brlić, ravnatelj tvornice u Osijeku;
— Gosp. Stanko Hanicki, sudac Okružnog suda u Petrinji;
— Gosp. R. Wagner, gradski senator u Bjelovaru;
— Preč. g. don Niko Baničević, župnik u m., u Korčuli;
— Arheološki klub »Mursa« u Osijeku Din 500.— namjesto vijenca na odar blagopok. prof. V. Celestina;
— Gosp. Marin Somborac, profesor gimnazije u Zagrebu.

* Evo će biti skoro podrug godine otkad je izišao posljednji, 32. sv., našeg časopisa a da nijesmo mogli sve do danas izdati novi broj. Ko je tome kriv molimo naše čitaoce, prijatelje lista, da najozbiljnije razmisle.

* Bezbroj prijatelja pita nas o zastoju časopisa. Najbolje bi bilo da im ispišemo popis naših fatalnih dužnika, koji su do toga doveli. M. o. napominjemo da su naši najzlosretniji primaoci narodne čitaonice, knjižnice i škole (potonje se već godinama ispričavaju otkad je uvedeno novo računsko poslovanje na »budgetsku nemogućnost«). Ali ipak »čitaonice« su najkurioznije. One jednostavno godinama i godinama primaju časopis, a kada konačno uza sve oklijevanje trebaju odgovoriti, odgovaraju da — nemaju pojma! Ko je prisvojio naše primjerke, mi to razumljivo ne znamo, ali silne svote moramo tako otpisivati u — račun gubitka. Toliko na znanje. (»Račun gubitka« jednom će valjada objaviti neka povijest našega nastojanja).

— Umoljavamo sve pretplatnike koji su doista pretplatili ovaj 33. sv. sa Din 32.— da nam izvole nadoplatiti još Din 4—, budući da je opseg lista porasao i trošak opreme povećan nepredvidjenim brojem ilustracija, koje još nijesmo imali na raspoloženju, kada smo u prošlom svesku raspisali pretplatu sa Din 32.— na sv. 33. Cijena je dakle ovomu svesku Din 36.—. Molimo to na cijenjeno uvaženje i odziv zajedno s pretplatom za 34. svezak. Ček je priložen!

Nema pravoga razmjera izmedu opadanja i prinove naših pretplatnika. Jedino povećavanje broja pretplatnika »Narodne Starine« i samostalno proširivanje kruga naših prijatelja može još održati ovaj časopis. U posljednje vrijeme prigodom izlaska pojedinog sveska uvijek broj naših primalaca opada. Nije dosta, napokon, ni uredno pretplaćivanje — a i toga nam u ogromnoj većini nedostaje — nego bi valjalo pokazati nešto bar zanimanja za povećanje broja pretplatnika »Narodne Starine«. Molimo da se ovo uvaži! **Uprava »Narodne Starine«.**

Poslali smo poštom primaocima »Narodne Starine« čekovne uplatnice za naplatu, no budući da je gotov i sv. 34., umoljavamo da izvolite poslati i pretplatu D 36 i za taj broj, da bismo ga uzmogli iskupiti i raspačati.

Slobodni smo skrenuti najozbiljniju pažnju svim našim čitaocima, a napose stalnim pretplatnicima kao pravim prijateljima »Narodne Starine« na prvu rubriku prve strane ovoga lista. Već smo preko trinaest odnosno deset godina u zaostatku sa 5 (pet) svezaka, pa se stoga i knjige III.—VI. uopće još ne mogu uvezivati, jer nijesu kompletne. Pitanje je, ko će i kada omogućiti, da se ovi dijelom već složeni svesci jednom otštampaju i da se »Narodna Starina« nađe u redovnoj kolotečini? Sa podrug stotine redovnih pretplatnika, koji su se dosad odzivali na naše brojne pozive, doista to nije moguće učiniti. Ima li dakle uopće načina, da se taj bitni zaostatak u izlaženju »Narodne Starine« nadoknadi u dogledno vrijeme? Prijatelji »Narodne Starine« temeljito bi zadužili ovaj časopis, kada bi pronašli put da se napokon izdadu i svesci 9., 11., 12., 13. i 15.

UPRAVA »NARODNE STARINE« Zagreb 6, pošt. pret. 14.

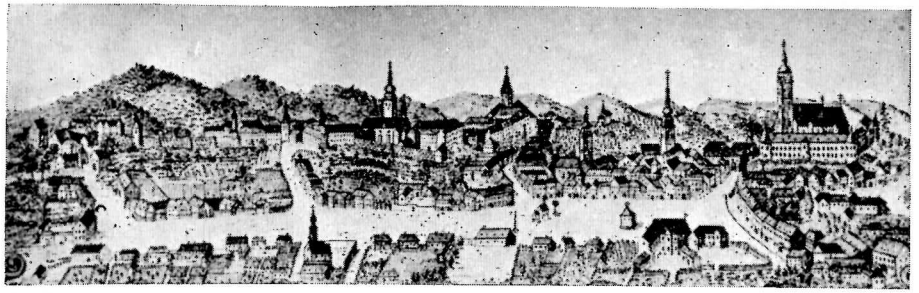

GJURO SZABÓ: OBNOVA I DOGRADNJA GRAĐEVNIH SPOMENIKA

»Zeman gradi, zeman razgrađuje!« — Ako je i jedna uzrečica ikada bila i ostala istinita, to je ova citirana doista bila za sve, što je čovjek stvorio. Evo, što smo zapravo u posljednim trzajima golemog rata razorili i šta li je taj rat sve razgradio, a opet ni najgori crnogleđa ne će poreći, da je posvuda već sada uzbuktio nov život, i da se u onoj groznoj predratnoj buri već vidjelo sunce novoga života. Ne može se ni zamisliti, da ovakovo doba prođe bez toga, da nekako svi ne otvrdnemo, da ne postanemo surovi, da počnemo sumnjati u istinitost onih zasada, koje smo držali vječnima. Nego njihova će unutrašnja snaga vječne istine i poslije ovakove grdne bure ostati ipak netaknuta. Kad smo vidjeli kako orkan svjetskoga rata ruši nemilice sve, što su minula stoljeća ostavila kao svoj amanet kasnijim pokoljenjima, pa i građenje spomenika, zazeblo je nas, koji smo s tim spomenicima suosjećali, kao sa živim stvorovima. Nas je ogromnost žrtava učinila na mahove tako reći ravnodušnima. Ali još se požar nije slegao, a mi već ćutimo opet, da smo bili na pravu putu, kada smo spomenike prošlosti poštivali i voljeli. Nijesu oni nikakova smetnja progresu, već su samo putokazi na putu, koji vodi dalje, ako i ne napred. Stoga smo žalovali iskreno, kad je bijes kroz vijekove potištenih u ovom razbuktanom žaru uništio nekoliko naših starih dvorova, žalovali iskreno kao i za uništavanjem Yperna i brojnih tuđih spmenika. Za nas, koji stojimo donekle nad vremenom, a ipak u vremenu, nisu ti tvorci bili simbol feudalne prevlasti nad socijalno slabijima i nižima, već spomen djelo jedne epohe, koju nismo ni sudili ni osudili.

Značajan je dopis općine Cetingrad bivšoj hrvatskoj zemaljskoj vladi iza prevrata, kojim se traži dozvola, da se poruši posvema taj grad, u kojem je biran nekad Habsburgovac vladarom, a sada da Habsburgovaca više nema! Kolike li inferiornosti u mišljenju! Baš se taj spomenik ima čuvati i te kako. Prilike, koje su sklonile naše pređe da sebi izaberu taj rod za vladare nisu ni njih, ni potomstvo okaljale, a što se taj rod pokazao nesposoban da vlada državom, to ne može da okaje gradina, koja je mnogo toga preživjela i doživjela ... »Nur der verdient sich Freiheit wie das Leben, der täglich sie erobern muss!« To su riječi njemačkoga div-pjesnika, na kog su sami Njemci zaboravili — na svoju golemu štetu. Pa kad smo spoznali, da ima vrednota koje nikoja bura, nikoji orkan ne može uništiti,

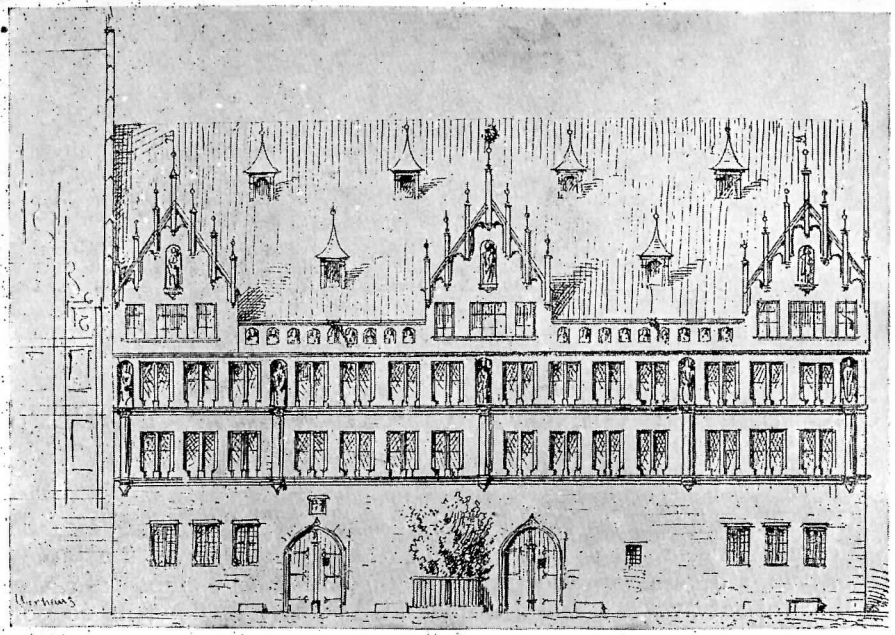

Gotička kuća u Nürnbergu prije restauracije. Krasan primjer gotičke građevine, preudešen ponešto u doba renesanse.

a među te ubrajamo i spoznaju vrednosti spomenika prošlosti od pravijeka do danas, moramo se pitati, što smo učinili, jesmo li pravo radili, pa kako moramo u buduće raditi, da nam slijedeća pokoljenja ne budu mogla prigovarati, s pravom prigovarati. Već sam jednom u »Hrvatskoj Prosvjeti« progovorio o tim pitanjima i dobro sam govorio.

Ali danas je prohujalo mimo nas olujina svjetskog rata, pa danas osjećamo ne drugačije već dublje. Spomenici prošlosti, bili oni svjetovni ili crkveni, bili oni u javnoj uporabi ili u privatnom vlasništvu, ostaju svetinja narodna pa ako se koji tren i svijet sadašnjosti revolucionarno obrne protiv njih, to ne umanjuje njihovu vrijednost, jer i oni stoje nad vremenom i izvan sadašnjega vremena. Oni pripadaju svima slijedećima generacijama, koje će iza nas doći, oni su dokumenti prošlosti, koji imaju osvijetliti budućnost, koji imaju biti luč u tami sadašnjega meteža. Mi, živimo u vremenima, kad sve pada, pada donekle na oko i vrijednost spomenika: nasrtaj prostote uništava i njih često bezuslovno. Mi koji imamo pred sobom danas daleko širi teritorij moramo osjećati, da su n. pr. djela hrvatskih kraljeva narodne krvi, koja u ruševinama do nas dopiru iste vrijednosti, kao zadužbine srpskih vladara kao kasnije tvorevine naše feudalne gospode, njihovi gradovi i njihovi dvorovi. U društvu sa svećenstvom podigli su divot crkve prošlosti, kojih je ljepota vječna, u kojima se do danas sačuvalo okamenjeno duboko i istinsko religiozno osjećanje. Mi smo zadnji, koji bi na kmeta, na kasnijega slobodnog seljaka i prstom maknuli. Ta, nije to sve samo rad gospode, već i rad seljaka: bez njihova znoja ne bi tih spomenika bilo! Ludo je i nedemokratski prikazivati nekrive spomenike kao nekakav simbol podjarmljenja seljačkih masa. Ne! oni su samo izvađali ono, što je njihovo vrijeme najbolje moglo stvoriti,

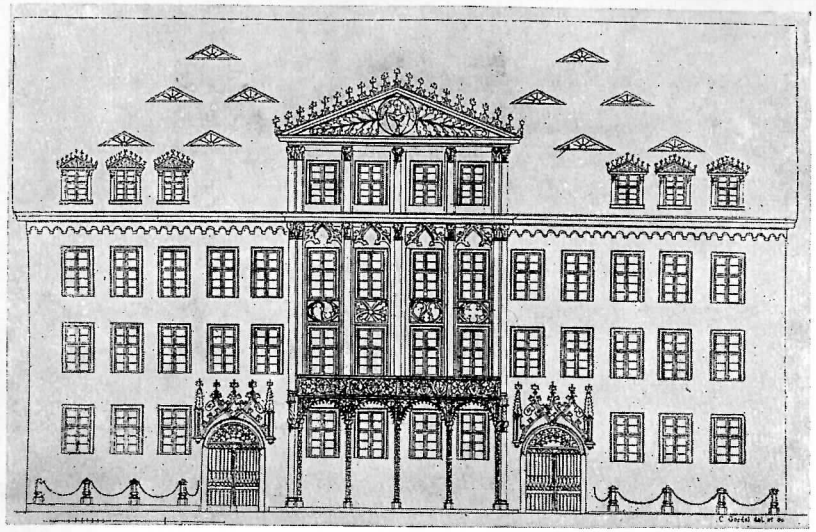

Ista kuća u Nürnbergu »obnovljena gotski« po »gotičaru« Heideloffu stoji danas kao karikatura do Pellarhausa na najvidjenijem mjestu Nürnberga.

oni nisu bili roblje, već sredstvo za izvedenje toga svega. A da nije bilo tih poticala, feudalne gospode, ne bi nikada tih tvorevina bilo: o tom smo na čistu.

Ne varajmo se: sve te crkve, svi ti gradovi i dvorovi niknuli su iz naroda za narod, jednako su djela života i umjetnosti kao i lijepa seljačka kuća, koja je također nastala iz naroda za narod. Zato smo dužni uzdržati te spomenike, kako god ih dugo svojim umijećem možemo uzdržati.

A sad da ogledamo, kako se u prijašnja vremena radilo i kojim putem valja da pođemo dalje. Već sam jednom iznio primjer kako se restauriranje spomenika shvaćalo u prijašnjim vremenima. Sve do XIX. stoljeća radilo se ispravno, ali kad je tada nastao naskroz krivi pojam o stilu i čistoći stila, koji je vladao apsolutno do pod kraj XIX. stoljeća, radilo se sve tako, da je restauracija bila identična s uništenjem građevnih spomenika. Danas se u svim kulturnim ljudima ustalilo ispravno shvatanje, da je svaki »stil« samo odraz svojega vremena, pa da se raditi i graditi u stanovitom stilu prošlosti niti može, niti smije, kad je vrijeme toga stila minulo. Drukčije ne može ni da bude. Svako vrijeme ima svoje potrebe, svoj osjećaj prostornosti, svoj način izražavanja toga osjećaja, tako da je više no neumjesno i pomišljati na to, da bi se i danas moglo graditi i raditi recimo po načinu Asiraca, Egipćana, ili starih Grka. Pa kad bismo to i učinili, opazili bismo, da je to puka imitacija, igrarija i neistina, a isto je tako neistina, da danas u XX. stoljeću netko tobože gradi romanski ili gotički. XIX. stoljeće dakako je drugačije mislilo. Kako je postajalo sve praznije, jer se gotovo sva energija potrošila na stvaranje gigantske industrije, nije čudo, da je umjetnost, a među granama umjetnosti i arhitektura, spala tako nisko kao nikada prije. Treba se sjetiti one žalosne pojave slikarske umjetnosti tamo u osamdesetim godinama toga stoljeća, pa golemoga nazadka kiparstva, koji je napokon rodio berlinski Siegesallee, vašarište skulpture! Pa i to još nije bilo najgore! Tek se pojedini umjetnici

Katedrala u Krakovu u Poljskoj, grobnica poljskih kraljeva na Wawelu. Lijep primjer »jedinstva stila«: svako doba daje svoje od romanskoga do baroka!

trgli, pokazivali nove puteve i prodrli svojim nastojanjem. Često su Francuzi prednjačili: Manet, Monet, Rodin i t. d. pobornici su nove umjetnosti, koja je opet procvjetala. Početkom XX. stoljeća izlazi slika još žalosnija. Cijeli je svijet tada šablonski gradio i izgrađivao ogromne svoje gradove. Pa tamo od 40-tih godina XIX. stoljeća vrvi sve od tvorevina zlo shvaćene renesanse u profanim građevinama, a u crkvenoj je arhitekturi dobio prevlast tobožnji gotički slog. Nu to nije bila ni tradicija, ni samostalno stvaranje, već su to samo djela pukoga studija. Arhitekti su proučili sve moguće slogove, pa su ne mareći za to, da su take građevine pripadale drugim epohama, gradili svoje tvorevine, pazeći više na vanjski ornament nego na bitnost arhitekture i na potrebe svoga vremena zanemarujući posvema zakon, da je graditeljstvo umjetnost, a ne zanat. Umjetnost stvara, a ne reproducira samo ono što je po školama naučeno. Danas je krenulo tu sve na bolje. Temeljna je misao opet izbila: za živu umjetnost nema stila, stil je tek obilježje umjetnosti prošlih epoha. Možda nije na odmet, da se ponovno prikaže slika stare kuće u Nürnbergu kako je postojala prije restauracije i kako ju je Heideloff jedan od najboljih poznavača gotike »regotizirao«. U ono doba bili su svi uvjereni da je ta nekada gotička kasnije renesansno dograđena kuća u gotičko doba doista tako izgledala a već par godine kasnije vidjelo se da je taj zaključak bio sasvim

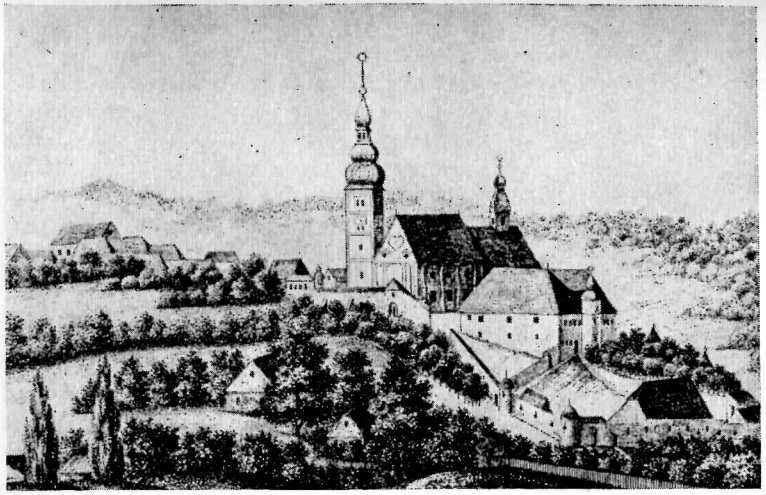

Crkva i dvor u Mariji Bistrici u Hrvatskom Zagorju, stara »zagorska biškupija«, s jednostavnim i u onim krajevima uobičajenim formama.

kriv da se tu zapravo o nekoj gotici ni govoriti ne može. I tako je ostalo. Svaki pokušaj, da se samim studijem rekonstruira i restaurira nešto, što je u prošlosti postajalo, mora ovako svršiti: mi možemo više manje približno dokučiti iščeznule forme, ali moramo biti svjesni, da ih sasvim ne možemo nikada više uspostaviti. Sve da su nam i najvjerniji nacrti ostali, opet ih izgrađuje druga ruka, drugi duh vodi, pa tu nema nade da ćemo ikada moći dostići rad prošlih vijekova To se osjećalo istinom kroz sve prijašnje vijekove. Ako se romanska crkva izgrađivala u kasnije gotičko doba, a to je redovno bivalo, to stari majstori nisu nastavili gradnju na način romanskog graditeljstva, već su zidali dalje nesvjesno gotički, a kad je trebalo dalje nastavljati rad, gradili bi u doba renesanse renesansno, u barokno doba barokno. Primjera imade na pretek. Iznio sam kao osobito značajan primjer katedralu na Wawelu u Krakovu: tu je na romanskim temeljima sazidana gotička crkva, dograđene su divot kapele renesansne, a kad se je jedan gotički toranj u doba baroka srušio, obnovljen je barokno. Eto golemih crkava u Strassburgu, Freiburgu (in Breisgau), Stjepanove crkve u Beču, i bezbroj drugih gdje su u sklopu jedne građevine sačuvani i romanski i gotički elementi. Ne jednovitost stila već jednovitost građevine! Svaki je majstor gradio onako, kako je njegovo doba najbolje znalo i umjelo. Tako se radilo i u nas, pa imademo dosta lijepih primjera. Crkva se u Remetama morala produljiti, pa je majstor učinio to produljenje tako da je svoj rad zaključio baroknim pročeljem, koje i danas postoji. Kad se dozidala pobočna kapela dozidana je sasvim barokno, a tako se učinilo, i sa 4 kapele dozidane lepoglavskoj divot-crkvi, od kojih je svaka imala svoj posebni karakter. (Tako je bilo n. pr. i u crkvi u Remetincu). Lepoglavska je crkva produljena u barokno doba, pa je i ona dobila barokno pročelje. Tako se postupalo i s tornjevima. Premda su oni majstori toga vremena vidjeli pred sobom još stari gotički oblik, metnuli su na toranj pokrov svoga vremena, n. pr. u Remetincu. I majstor koji je gradio stari zvonik zagrebačke stolne crkve načinio je u duhu svoga vremena, pa

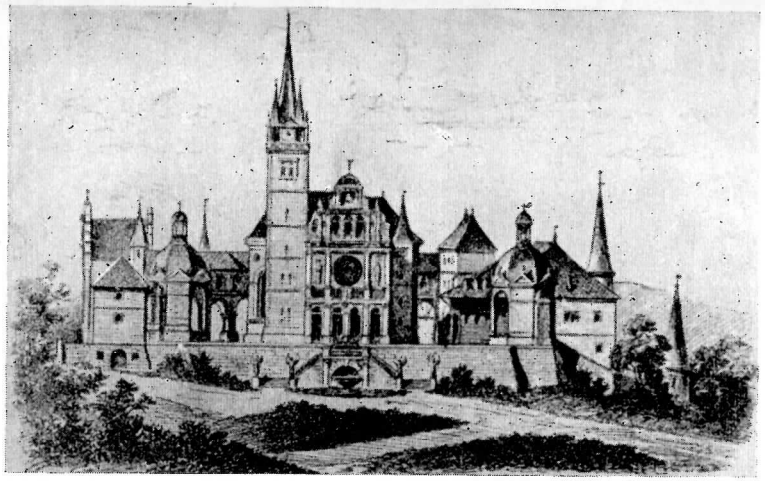

Osnova za tobožnju »restauraciju« a zapravo potpuno utamanjenje crkve i dvora u Mariji Bistrici, gdje je sasvim nesuvislo strpano svega i svačega. Djelo Hermana Bollé-a!

opet mora svatko priznati, da je umio stvoriti lijep građevni konpleks. Zanimljiv je pokušaj biskupa Vinkovića, koji je htio stari portal romanske crkve u Jáku dati imitirati za zagrebačku stolnu crkvu, a kad je taj portal bio gotov, bila je pred nama barokna radnja. Umjetnik nije mogao u to doba stvoriti nešto, što je pripadalo drugom vremenu, pa tom starom zagrebačkom portalu pripada pravo, da bude smatran originalom. Zanimljivo je kako je biskup Vrhovac dao učiniti početkom XIX. stoljeća dva portala uz Bakačevu kulu, kojih je sada također nestalo: ti su bili građeni u slogu onoga doba, koji se ugledao u antikne oblike. Ovo su sve jasni dokumenti za danas opće priznato shvaćanje, da svako vrijeme radi onako, kako umije i to je stil toga vremena, to je uopće stil. Pa stoga stajališta posmatrajući moramo i one brojne imitacije XIX. stoljeća smatrati stilom jedne sterilne epohe, kako se u povijesti umjetnosti nikada prije nije pokazala. Ima ih, koji pokazuju na renesansu, koja je zapustivši sasvim nastavak rada na temelju do tada stečenoga posla krenula tobože da imitira antiku. No iz toga, možda s početka doista tako zamišljenoga rada, razvilo se nešto novo: stvaralačka snaga toga pomlađenog doba učinila je svoje tvorevine naskroz samostalnima: ona je uzela elemente za svoj rad iz antike, ali je stvorila s v o j e i s a m o s v o j e renesansne građevine. Protiv onoga sterilnog kopiranja u XIX. stoljeću ustala je »secesija«, pa je konačno, kada se i ona smirila, ostavila čežnju, da pođe dalje tim putem, kojim se i pošlo. Dakako da je tu i sada još vrludanja, premda se vidja golem napredak posvuda. Kako se u minulim vremenima građevine nadopunjavale spomenuo sam prije, a kako su se obnavljale, o tom ne možemo mnogo govoriti, kad redovno ne znamo za prijašnje stanje tih građevina, nu po onom, što se dade konstatirati uvijek se radilo s velikim pijetetom. Barok je tek u kasnije doba postao nemilostiv. Pogledajte n. pr. crkvu »Am Hof« u Beču. Pod gotički svod metnuo je graditelj drugi niži kasetirani bačvasti svod, kapitele je gotičke pretvorio u barokne i t. d.

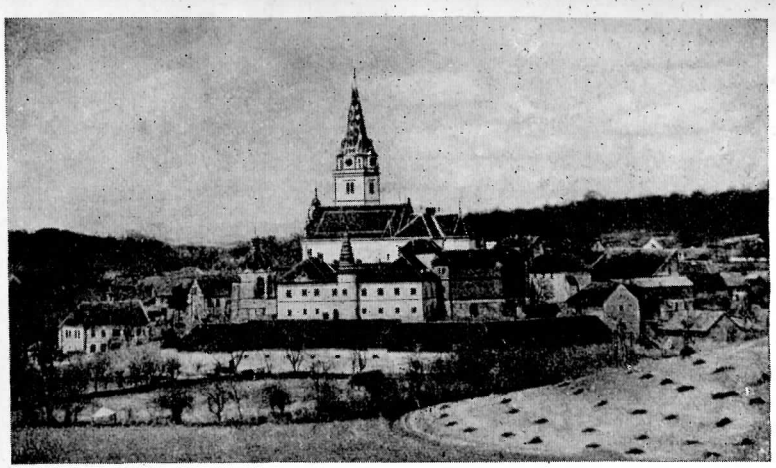

Crkva u Mariji Bistrici danas, nezgrapna krparija u tuđinskim formama bez ikakve umjetničke vrijednosti.

Kako se kod nas radilo u prošlom stoljeću, pa sve do novijih dana, za to na žalost imamo brojnih primjera, koji svi potvrđuju istinitost prije iznesenih tvrdnja. Većina tih obnova nastala je u drugoj polovici XIX. stoljeća baš onda, kad je opće priznato bilo krivo mišljenje, da se može u svako doba u svakom slogu graditi, kad se smatralo da se studijem stilskih forama može stvaralačka snaga nadomjestiti. Prvi je zakon kod svake obnove: ne mijenjaj ništa, što kao bitno podaje značaj kojoj građevini. U profanoj arhitekturi imademo dosta karakterističnih primjera kako se može i smije raditi. Iz starih nacrta poznajemo stari oblik grada Trakošćana u Zagorju, koji je prema tim nacrtima bio pravi sredovječni burg. U šezdesetim godinama XIX. stoljeća dao ga je vlasnik grof Juraj Drašković restaurirati prema ondašnjem poznavanju takovih građevina, pa je rezultat taj, da usprkos kojekakovih dogradnja, zabata, usprkos dižívoga mosta i sličnih igrarija nema sadašnja građevina ništa zajedničko sa starom građevinom. Tu se je htjelo polučiti nešto nemoguće: opremiti zgradu, koja je dostajala za razmjerno mali komfor ljudi prijašnjega vremena, prema komforu modernih stanovnika, a uz to sačuvati staro stanje. Ili jedno ili drugo! Srodan je primjer grada Dubovca kraj Karlovca. Tu su pometana posvuda kruništa na zidove, a stara snimka svjedoči, da kruništa tu nikada nije bilo. Tu se nije ni pomišljalo na posvemašnju obnovu, ali, i ovo što je učinjeno pokazuje totalno neshvaćanje zadatka pri takovom poslu. Još je gore sa obnovom crkvenih spomenika, koji služe neprekidno kroz stoljeća, pa postaju trošni ili premaleni. Žalibože imademo tu još, i više primjera sasvim krivoga rada. Tako je n. pr. Markova crkva u Zagrebu dobila gotičke prozore i gotički portal uz druge »gotičke« preinake, za koje nije bilo nikakovih podataka. Na šarenilo krova priučili smo se teško i tako da teško snosimo nezgrapnost njegovu. Nu ogledajmo te novogotičke prigradnje: vrijeme i m n i j e d a l o n i k a k o v e p a t i n e, već ih je posve osakatilo. Ovo je pomanjkanje svake patine tako značajna za te falsifikate, a propadanje se vidi naročito kod portala Sv. Marka na zapadnoj strani. Kako je postupano, pripovijeda

Crkva u Moroviću u Srijemu prije restauracije vrlo dobro izvedene.

Kršnjavi. Našao se stari fresko, ali ga je gradski inžinir dao do drugoga dana uništiti! O tom još napose. O restaurovanju zagrebačke stolne crkve ne može se tek u par redaka govoriti. To je bio ogromni posao, a rezultat je bio takav, da je sam Kršnjavi predbacio graditelju preveliki purizam. A Otto Wagner jedan od prvaka modernoga graditeljstva rekao je, da je to jedan od najžalosnijih primjera novovjekovnoga restaurovanja. Ispored ite staru sliku crkve sa sadašnjom građevinom, pa morate priznati da tu zapravo i nije pred nama restauracija već velikim dijelom novogradnja u krivotvorenim oblicima davno uminulih vremena. Sanktuar je dobio novi svod, potres je stari svod posvema uništio. Toj obnovi ne treba prigovarati, jer se može taj rad smatrati nužnom nadopunom postojećega stanja. Da li je trebalo toranj odstraniti i sagraditi dva novogotička — to je drugo pitanje. Danas bi jedva ikoji pravi arhitekt htio takove tornjeve — tobože stilu za volju graditi, ali onda je shvaćanje bilo drugačije pa se gradilo dalje, kad je vrijeme već sasvim druge ispravne nazore donijelo. O ponutrici, koja je nakon opravka preudešena, spomenut ću nekoliko riječi kasnije. Ali nikako nije trebalo stare dijelove još i modernim oruđem oklesati, da im se poda žig novosti, pa tako ukloni i zadnji trag onoga, što je ta crkva govorila. U opće sav je program, po kojem se ta restauracija izvodila bio na sasvim krivom temelju sazdan, pa nije čudo, da je rezultat ova prazna crkva, koja nema više ništa da kaže. Po tom programu bilo je sasvim u redu, da se izbacio ispred crkve stari portal biskupa Vinkovića, i zamijenio onim čudnogotičkim obrtnoškolskim portalom. A kako se radilo unutra, pokazuju fragmenti mramornih remekdjela, koji se spasli u naše muzeje.

Da je istina ono, što je prije rečeno odaje jedan pogled na restauraciju crkve u Mariji Bistrici, da se vidi kako je to posve promašeno. Prije je, kako svjedoči stara slika, stajala tamo oveća zagorska crkva, kakovih ima i danas u Zagorju ondje, kamo noga tih restauratera nije stupila. U vezi sa drugim zgradama činila je harmoničan sklop. Sad je tamo crkva u njemačkorenesansnim oblicima, kakova tamo nikada nije mogla postati, a sve skupa izgleda kao loša, trula kazališna kulisa, jer je sve skupa neistina. Nu i to se može pojmiti, kad se pomisli, da je tada bilo općeno mišljenje, da se tako može i smije graditi. Ali sasvim je neoprostiva restauracija crkve u Iloku. Nesretna je obnova zagrebačke katedrale zavela svećenstvo, pa je svaki htio imati gotičku crkvu, kad su im t. zvani »majstori« telalili, da oni to mogu načiniti. I sad je nastao cijeli niz tobože gotičkih građevina, koje sve skupa nemaju baš nikakove vrijednosti, a uz to su još nepraktične. Kad u te crkve stupiš, nemaš ni osjećaja, da si u crkvi n. pr. u Dugom selu, Slatini i t. d. Dostajat će pogled na sliku stare »obnovljene« crkve u Iloku da se uvjeriš, kako to ne može biti nikakova obnova, već pravo uništenje. Stara crkva pokazivala je u svojoj ruševnosti svoju cijelu prošlost, govorila je o prilikama, u kojima je živjela do novoga doba. Barokni je majstor stvorio između otpornjaka svetišta barokni toranj, metnuo barokni postrani oltar, svodio barokno lađu crkve. Moderni je restaurator srušio barokni toranj (kao i na zagrebačkoj katedrali), da ga na zgodnijem mjestu sazida, dakako »gotički«. On je porušio prednji dio crkve, pa stvorio pročelje sa portalom, što bi sve tobože imalo da bude — gotičko, a sve je posve negotičko, sve je obrtnoškolska šablona, po kojoj je izrađen n. pr. i portal izmasakrirane franjevačke crkve u Zagrebu, a ne dostaju ni ćor-prozori na zabatu ni ona dva kamena »svijećnaka« po strani! Postranog je finog baroknog portala nestalo pa se tamo prči opet jedan tobože gotički. Vanjština ne odaje danas baš ništa, niti historije, niti duha, već jedino svjedoči o egzistenciji lineala. Tkogod hoće, može to sam vidjeti. Istini za volju mora se priznati, da je neizvedeni, a objelodanjeni nacrt za tu obnovu bio još gorji: tu je majstor kopirao svoje djelo pri obnovi crkve u Križevcima. Isto je tako učinjeno i s ponutricom. Tu je pao i barokni svod lađe i stari gotički svod nad svetištem. Tu je izbačeno sijaset zanimljivih kapitela, pa je stvoren novi gotički svod, na kojem su rebra učinjena iz cementa, tako da je šablona, učinjena po starim rebrima, upotrebljena za stvaranje cementnih rebara! Ovakovo preziranje materijala, ili bolje reći neshvaćanje upravo je značajno, a da je bit cementa sasvim drugačija no priroda kamena, to se tih nazovi-majstora ne tiče. Analogno se uradilo n. pr.: u franjevačkoj crkvi u Zagrebu. Barokni svod morao je pasti, pa je zamijenjen gotičkim, krasna barokna propovijedaonica uzmaknula je pred gotičkom, koja izgleda kao spremište — za cigare. A kako graditelj nije doista imao nikakovih skrupula, o kakovom osjećaju ne ću govoriti, pokazuju činjenice, da je sam dao priopćiti za sebe porazne slike te crkve prije i poslije obnove. Još moram spomenuti one užasne šablonske gotičke tornjeve, koji svi imadu kao značajku jedan silno dugačak prozor, kao da su rasporeni! Kad čovjek ogleda po našim stranama prave gotičke tornjeve, naći će na sasvim druge razmjere — nema tamo nikad slabašnosti — a badava ćeš tražiti ovakove besmislene pukotine! (Vidi i novograđeni toranj unijatske crkve u Zagrebu). Kao osobiti lijep primjer »obnove« služi obnova kapele na groblju u Dra-

Stara zagrebačka katedrala u g. 1861. U jakim se formama prilagodila svojoj okolini, renesansni toranj izvrsno pristaje uz gotičku građevinu. Graditelj Albertal nije ni htio graditi lijevi toranj; znao je kako je tu nestalno tlo, ali je znao i to, da jedan dobar toranj vrijedi više nego dva loša!

gotinu kod Djakova. To je ono stvaranje katedralice na selu, a izveo je to remek djelo arhitket Vancaš. Dakako, tu mora na pročelju biti portal, mora se učiniti rozeton, prozori povećani, naročito onaj gornji, koji osvjetljuje — tavan! — Mora biti još i par ćor-prozora sve dakako iz cementa izvedeno, da se već sada ruši. Ovo posvemašnje pomanjkanje svakoga pijeteta, svakoga osjećaja historije očituje se osobito kod obnove crkve na brdu Goilu kod Banove Jaruge. Tko osim slabe tehničke spreme nema ništa drugo, koji ne čuje riječi naše povijesti iz kamena, taj neka pusti takav jalovi posao.

Na Goilu je crkva koja pokazuje tlocrt tri nepotpuna kruga: valjda djelo gotike, srodno sa crkvicom u Tornju, gdje je tlocrt sastavljen poput trolista. Novi je restaurtor toliko izmijenio, tu povisio, tamo stvorio nešto sasvim tuđe, pa je spomenik danas gotovo sasvim uništen. Na srodan je način utučena zanimljiva crkvica u Palešniku. Iz novijega je doba restauracija crkve sv. Križa u Križevcima. To je kasno-gotička crkvica, na koju su Križevčani osobito ponosni, te bajaju o njenoj starini, kao da je stajala još u vrijeme »krvavoga sabora«. Odlučili su da će je popraviti. Pretražili je pa su našli u ladji zazidane gotičke prozore. Dakle, odmah su pomišljali, da tu treba te prozore otvoriti. No oblast je bila odlučno protiv otvaranja starih gotičkih prozora. Lađa je po običaju onoga vremena bila pokrita prije ravnim drvenim stropom, a kad je barokni majstor taj strop zamijenio sa baroknim svodom, morali su se prozori zazidati, pa je on načinio nove prozore, na drugim mjestima

Nova, tobože »restaurirana« zagrebačka katedrala (1878.—1900.) s približno jednakog mjesta snimljena kao i predašnja slika. Ovo je puka šablonska građevina bez duha, bez umjetnosti, bez veze s okolinom ne govori baš ništa. A u kakvom je derutnom stanju sada iza skoro pola stoljeća nakon »vandalizacije« opće je poznato.

u formi svoga doba. Kad bi htjeli stare prozore otvoriti, morali bi barokni svod lađe porušiti! A to bi bila neistina i nesmisao. Svod je ostao. Toranj je povišen i u modernoj formi izrađen, ulaz na pjevalište smješten je u posebnom tornjiću. Na mjestu iščeznule sakristije načinjena je nova u novijim oblicima. Dakako, nije sve onako učinjeno, kako je trebalo. Portal u tornju je sićušno dekoriran. Stari su dijelovi crkve bez uzroka obnovljeni djelomičnim oklesavanjem. Čemu se stiditi starosti? U svem je učinjen ipak donekle korak napred. Obnovitelj crkve u Paležniku našao je u lađi drveni strop, a u svetištu navodno bačvasti niski svod. On je jedno i drugo odstranio, napravio je jednako visoko novi strop, pa je sada crkvica slična magazinu!

Jedna je od najljepših naših građevina crkvenih, iz prošlosti, mala crkva na groblju u Moroviću, u Srijemu, koja je već u srednjem vijeku (valjda kad je postala prepozitarnom crkvom) proširena tako, da je staroj crkvici, koja se sastojala iz lađe i male apside dodana prostrana nova lađa i obrambeni toranj. Vrijeme je i nju oštetilo. Ali obnavljač nije dirnuo nigdje u bit građevine, već je samo nebitne dijelove nadopunio i to tako, da nije nikako prikrivao ni uniformirao staro i novo zide. A to je jedini ispravni način: nadopuni oštećene nebitne dijelove, ali priznaj tada svoj rad. Moraju li se bitni dijelovi odstraniti, ne nadopunjaj više prema preostalim dijelovima, već gradi samostalno, pa sveži to sa zadržanim. Tako se radilo uvijek sve do najnovijega doba. Barokni je majstor sagradio mirno baroknu lađu uz gotičko svetište, a lijep nam primjer

takove nadopune daje n. pr. katedrala sv. Petra u Ženevi. Ondje je uz gotičku građevinu sagradio majstor zgradu u novo antiknim formama.

No još je jedno važno, vrlo važno. Našima se svećenicima i fratrima ne može nikako predbaciti mlohavosti i ravnodušnost kod obnove svojih crkva. Ali oni su zadojeni svi gotovo bez iznimke krivim pojmom o stilu, pa vjeruju i sada, da mora iz njihove crkve sve van, što nije po njihovom »stilu«. Svaki hoće samo »čisto gotičke« građevine, pa tako dolazi do vandalizma, koji je u nas gore harao od Turaka.

A to se odnosi i na unutarnjost crkvi, na namještaj. Ta on je u našim crkvama bitni dio cijele građevine pa se s njim baš tako postupalo kao i sa cijelom građevinom. Barokni majstori nisu ni jednom u bezbroj tisuća slučajeva ni pokušali da metnu u svoje crkve što drugo nego barokne oltare, ali su ih zato izvrsno uskladili, bili oni smješteni u romanskoj, gotičkoj ili baroknoj crkvi. Nesretno XIX. stoljeće umjelo je i tu svašta počinjati. Bacali su divot oltare na vatru ili ih zabacivali u postrane kapele. Pa kad je sve, što su prijašnja vremena lijepoga stvorila bilo izbacano, onda su u onu strahotnu pustoš smjestili svoje »gotičke« oltare, propovijedaonice i t. d., a sve to izgleda kao da je pravljeno od sira! Tirolske su fabrike potrpale ogroman broj takovih »djela« i po našim crkvama. Upravo je katastrofalno djelovala purifikacija, zapravo demoliranje naše zagrebačke katedrale, gdje je 18 velikih oltara pobacano. Bilo je tu i boljih i gorih, ali nijedan nije tako ništetan kao što su svi oni novonačinjeni u crkvi. A među njima bilo je i pravih remek djela. Dva velika drvena oltara, učinjena u Zagrebu oko g. 1696., vanredne su radnje, pa ipak je jedan bez traga uništen, a drugi se u fragmentima uščuvao u jednoj selskoj crkvi da se konačno i odande odstrani i zabaci pod »šupu«. Pa i ti spašeni fragmenti dostaju, da se pokaže grandijoznost toga oltara. Najgore je bilo, što je i jedan naš veliki biskup pisao i štampao, da treba čak i remek djelo barokne propovjedaonice izbaciti iz zagrebačke katedrale, jer je barokna, a ne gotička radnja! Zar je čudo da i danas još naše svećenstvo dobrim dijelom čezne za takozvanim gotičkim oltarima i krca u svoje crkve grdni »bofl« za skupe novce. A opravak propovjedaonice u Remetincu i brojnih oltara u drugim crkvama iz novijega vremena pokazuje jasno, sa kako malo truda i troška mogu i dalje postajati lijepa djela, ako se župnik smiluje svojoj crkvi i — sebi! Nu to se još donekle može pojmiti, ali da se još danas u najnovije doba počinjaju onakovi zli čini, kako je počinjen u S i s k u, gdje je lijep i čvrst stari oltar zamijenjen sajamskom robom, to se ne može pojmiti.

Još bi trebalo osvijetliti pitanje slikanja crkvi. Stare su crkve bile oslikane, još danas se nalazi obilje tragova. Barok nije ni mogao biti bez slikanja. No redovno bi slikar pazio, da stvarajući svoj slikarski prostor, ne uništi prostor stvoren od graditelja. On je često prostor — naročito u doba baroka — povećavao, nikad ga nije smanjio. Srednjevjekovne su crkvene slikarije često bile premalene u prostoru, pa ih podnosimo jer su iz vremena, kada je većini ljudi bila crkva ujedno i jedino mjesto, gdje se upoznavao s djelima slikarske umjetnosti. Slika li moderni umjetnik crkvu, to mogu biti samo djela takove vrste, koja ne smetaju ni prostornosti crkve, niti umanjuju vrijednost i djelovanje samoga materijala, a slikar mora raditi po najboljem umijenju sadašnjosti, a ne kopirati djela drugoga duha i drugoga vremena. Jan Matejko oslikao je staru crkvu Marijinu u Krakovu, a kad je pogledate sve je rastrgano i nemirno,

Par rezultata »restauracije« u zagrebačkoj katedrali. Remekdjela kiparstva izbačena s polomljenim nogama iz katedrale, da učine mjesto prostom »šundu«. A takovih izbačenih remekdjela ima na desetke i većina ih je sasvim propala!

nema ničesa, što bi nadomještavalo uzvišeni mir same arhitekture gotičke katedrale. Nađu li se pod premazom stare slikarije, svakako ih treba sačuvati. Treba da ih skupa sa mazom snimimo i u muzeju pohranimo. To snimanje nije lagan posao, ali za nas je važno, da se sve to sačuva, jer suviše toga nemamo. Mnogo se puta nalaze ovakove slikarije nad kasnijim svodom, koji je zamijenio drveni strop, koji je poviše stajao. Tako se u ruševnoj crkvi u P r o z o r j u do Dugoga sela sačuvalo do nedavna zanimljivih slikarija nad svodom, tako je u crkvi u Zajezdi sačuvana slikarija nad baroknim svodom lađe, tamo iz XVII. stoljeća. Ne ruši ništa bez prijeke nužde, a naročito ne ruši ništa prije nego znaš, što ćeš tamo sagraditi. Bilo je to god. 1875. kad se radilo o tom, da se poruše Kamenita vrata u Zagrebu. Mi danas ne možemo ni zamisliti, da bi itko mogao ta u nas jedino sačuvana vrata uništiti, a teško da bi se našao i jedan arhitekt, koji bi tu šta bolje stvorio. Onda je napisao dr. I. Kršnjavi lijepe riječi u »Viencu« od god. 1875., str. 568.: »Ne rušimo bez nužde starina! Laglje je što stara pregraditi, nego što nova stvoriti. Ako nema sredstava za poljepšanje spomenika, a ono neka čekaju vrata kakva su!« Međutim, prošlo je puno godina, pa se izrestaurirala zagrebačka stolna crkva, a onda udariše kao pomamni u viku, da treba Bakačevu kulu odstraniti, i to zato, jer prikriva vidik na pročelje crkve i jer je ruševina. A nije ni prvo ni drugo bilo istinito: i portal se mogao dobro vidjeti, čim bi zašli u kulu, a kula je bila vanredno čvrsta, kako se pokazalo kod rušenja. Ali onda je bila moda »Freilegunga« pa su i drugdje poništili cijele dijelove gradova oko crkvi, da ih danas opet grade. Nu kod nas se baš sve utamanilo. I usprkos ovih protesta pade »grdna kula«, a vođa njenih protivnika bio je dr. I. Kršnjavi, čini mi se onaj isti, koji je g. 1875. onako lijepo pisao protivno. Kula nije imala doista ništa osobito sama po sebi, ali je bila dio dobro sačuvanih utvrda oko stolne crkve, pa se m o r a l a čuvati. A sada, kada je pala, ljudi razbijaju sebi glavu, što će sad u tu pustoš, jer crkva je apsolutno izgubila umjesto da je dobila; ona je,

naime, i u novom svom obliku sačinjavala bar donekle jedinstven sklop građevina sa svojom okolinom. Pokušaj graditelja restauratora da tamo nekakove loggie sazida urodio je time, da je ta gradnja oblasno obustavljena! Danas svijet kupuje kao za okladu slike Kaptolskoga trga iz prijašnjih dana dok je još stajala vijećnica, Bakačeva kula i one kuće na desno od ulaza, jer osjeća ljepotu toga trga. Ali, ja znam da ne bi nitko htio kupiti ni jedne slike, ma bila ona i najbolja, koja bi prikazivala današnje stanje toga trga sa onom užasnom građevinom uz biskupski dvor! Nu ni danas nismo daleko došli. Još se neprestano vijeća i snuje, kako će se probiti ulica direktno iz Duge ulice do katedrale, »da se bolje vidi pročelje!« Pa ti osnivači ne imaju ni slutnje, da je to baš sasvim krivo, sasvim negotički!

Ovo, što sam iznio, predstavlja glavne zakone za građevnu umjetnost pri svakoj obnovi građevnih spomenika. Oni su apsolutno ispravni, jer ne će da učine iz graditelja kopista, već ostavljaju i graditelju i slikaru i kiparu posvemašnju umjetničku slobodu stvaranja; oni, konačno, ne degradiraju nijednu granu umjetnosti, već joj podaju nove probleme, koji traže nova riješenja. Poštivanje tih vječnih zakona čuva spomenike u pravoj njihovoj vrijednosti za kulturnu povijest našega naroda, a ujedno su poticala, da naše doba pođe svojim putem i stvara nešto svoga vremena dostojno, a ne kojekakve maskerade, koje nemaju nikakove vrijednosti niti će je ikada imati.

Zusamenfassung: Der Verfasser untersucht die Frage ob sich nun nach den gewaltigen Veränderungen in der Welt, ob sich nach den ungeheuerlichen Zerstörungen von Baudenkmälern im Weltkriege unsere Anschauungen über den Denkmalschutz und die Widerherstellungsarbeiten an den Denkmälern irgendwie abändern müssen. Es erweist sich die Ansicht, dass dies keinesfalls notwendig sei, als die richtige, so dass den Denkmälern erhöhter Schutz zu gewähren sei und man die bisherigen Methoden auch weiterhin anwenden müsse. Es muss leider konstatiert werden, dass die falsche Anschauung vom Wesen des Stils, als ob noch heute ein Schaffen in den Stilen der Vergangenheit möglich wäre, nicht nur bei der grossen Masse, sondern auch bei hochkultivierten Menschen nicht auszurotten sei, und es bedarf einer weiteren gemeinsamen Arbeit der Architekten und der Kunstforscher, die jenen falschen Anschauungen aufs entshiedensten entgegentreten müssen.

Dr. JOSIP MATASOVIĆ: KNEZ LENARD, KAPTOLOMA ZAGREBEČKOGA KRAMAR

(Nastavak)

Primivši narudžbenicu Milpacher je isporučivao većinu robe na kredit (vjeresiju), zapisujući (»k a k o j e n a v a d a« u svoje trgovačke knjige[204], a kod izvjesnoga dijela morao je kupcima odmah ispisivati i privremeni račun[205], jedno zbog cijena, drugo poradi kontrole prenositelja, da se vidi i količina prodane robe, a u slučajevima, kada trgovac nije mogao ispuniti cio nalog, da naručitelj imadne i odgovor o uzroku toga propusta, jer nosači robe često nijesu bili ni dovoljno inteligentni da usmeno isporuče točan odgovor. Negdje je pak pismen odgovor išao i putem »prilika« koje su zamijenjivali poštu (furmane, flosare i sl.) a i slobodnjake (»ij tho prosze V M da bi p o p e r v e p o s t e (pošte!) dosztoiali obznaniti«).

Iz ljubavi primio bi Milbacher, kao građanin, s ladanja od poslovnih prijatelja i kojeg dobrog purana. Ti »darovi«, regracije, idu i majstorima, kada rade, i trgovcima, kada prodaju. N. pr. Josef Krelius prodaje daske za crkvu 1645. a grad njemu dariva još i 6 jarebica za koje je plaćeno 1 denar. To je »milost«. Ili Milpacher dobiva »meszto guszke k-Martinyu ieden s t e r t i n i a k« (dosztoiati uzeti uu sztaru priazan i priatelstvo«), ili šalje neko »Vasem Gz. p e c h e n j u j e d n u koju da za dobro primete

---

[204] †
Szlugaszem VM Gozpon Staczunar.
Pozapovedi Gozpodina Bana Nih Excellen(tiae) morem VM piszati, Dabi VM poszlali Nih Excellen(tiae) szimo u Selin grad d u a k l o b u k a c z u k o r a, i dua funta M a n d a l i j, koij czukor, i mandalie p l a t e s z e V M k a d a i d r u g i D u g h, n e g o V M z a p i s h e t e ú k n i g h e, k a k o i e V M n a u a d a. Za kaij proszim VM da po ouom chloueku posaliete kakosze i uffam u VM da hochete. Sztem osztaiem
Szlugha
Matthias Diak Selinzki m. pria.
Sellinij 7 Janua(rii) 1687.
(Izvana: † Ou liszta dasze ima datti knezu N: N: Staczunaru &c. Goszponna Snedecza nih Ml. na Kaptolomu sztoiechemu uniega miloszti lasztouite Ruke.)

[205] Zdravie Vam Bogh day knez Jakop. — Posaletenam po ouom chloueke Nassim jeden funt f i s p a n n a, zachiny k l i n c h e c z e u, M u s k a p l e t a, k o n e c z, S a f f r a n a, G y u m b e r a, p a p e r a jeden konecz d o b r o g a, kai Nam budete posiliali, p i s s e t e n a m, da b u m o z n a l i k a y p r i m e m o, J e s z t e l i p i s z a l i u L i u b l i a n u, ali ne, radibi znati. Item budi Bogh Zuamj — Vam vszako dobro Isabela Rosina gräff. Erdiödi gebor. gräff. von G.
Datum Sellin 31. martij 1638. (Der Herr schik Mir auch Ein Graues... (Izvana: † Tha Liszt dasze ima dati Knezu Jakopu Sznedeczu Kramaru Kaptolomszkomu u Ruke.)
Bereczky Anton, Rakovica 18. XII. 1688.: ». . . zapisete, ia hochu VM u s z e z-k u p a p l a t i t j... pak V. M. zapissete usze kaimi posaliete ia budem Dusnik VM... Drugo nistar... (osim 2 lakta (dužine) »sredniega platna«).

V. Gz., potlam obilneje«. Dobri Bog je dao svega u prirodi, pak neka ide...

Iz Mirkovca 23. XII. 1694. pišu mu: »Sellem U M szrechne szuetke Bosichneh dneuou oueh y unogeh drugeh pak salem U M iednu pecheniu, dua zaicza y due diuie racze prichaiuchi sze na malom, arie zeuszeme malo mochi siuinu dobiuati, proszim da ouo malo za dobro... etc.« — Ali se ne radi uvijek samo o pukom daru, nekada su bili prilozi in natura i kao neka vrsta kamata za poček isplate, a i zbog nestašice gotova novca. 8. XII. 1693. piše Franciscus Berislavich iz Mlake: »... ia hochu V mti. posteno platiti, ij jednoga praszcza tusztoga izvissedathy stoszam uffan da V mti tho hochete uuchiniti...«

Za robu mu se plaćalo obično »o sejmu«. Mušterije bi onda sami dolazili i podmirivali stare račune gotovim novcem. Radilo se dakle od sajma do sajma na obilan kredit, koji bi otvarali mladi purani, prasci i slični ladanjski pitomci, pa vedrice vina od milošte, od svih naturalija po malo, što je već dobro dolazilo kućanstvu jednoga građanina.

Sajmovi su bili na Markovo 25. travnja, na Margaretinje 13. srpnja, pa na dan Sv. Kralja Stefana Ugarskog 20. kolovoza. »Parola« je n. pr. glasila »do kraleuoga na porgo« (od njem. borgen, posuditi, pozajmiti).[206] »Dabimi dali na Veru«. Sajam je ipak bio glavno čvorište plaćanja; o sajmu se unovčivalo,[207] više manje svaki je participijent bio tada u aktivnoj platežnoj mogućnosti. O sajmovima je primitivniji svijet najviše i volio kupovati, otežući tako svoje želje i projekte od roka do roka. I ostali su krugovi morali da to uvažavaju i da se upravo zbog naplaćivanja povode za takvom praksom. Pa i Milpacher je otplaćivao oko sajmova ili inih termina, n. pr. Kaptolu najamninu za poslovne prostorije. Nije bilo mjesečnih rokova, nego od svetka do svetka, već prema naravi posla i obveze. Glavno je bilo da se je trgovac nakanio »skupa sumuvati kuliko je (kupac) vsega na parteke dužen« iz svojih talijanskih i njemačkih »štraca« (Schmierbuch) i da je na zahtjev davao »Extra(c)t iz računa, kako primjerice ilustruje i ovaj list:

†

Szlusbu Moiu zavezanu U M preporucham.

Jaszem ure unogo Um szamo polagh Penez pri Mene buducheh unogo y polagh Priazni Mene uu unogeh Prilikah po UM pokazaneh dusen y obligeran, nego proszim Um dabimi szkupa summuuali kulikoszem uszega na Parteke (t. j. kramarskoj robi!) Um dusen da budem znal szobum Penez tuliko doneszti y Um contenterati; oue dneue pako ieden Stertinyak Uina nouoga Um hochu pozlati, ako ij k-Martinyu nebude proszim daga i potlam meszto guszke dobrouolyno Um prieti doztoiate ij nadaliesze uu sztaru Priazan ij Priatelsztuo Um preporuchaiuch ij obznanienia duga chakaiuch oztaiem

Um

Verbouo 10 Nouembr 1695.

Szlugha zauezani
Filipouich Janus.

(Izvana:) † Generoso Domino Leonardo Milpoher Uenerabilis Capituli Ecclesiae Zagrabien(sis) Quaestori etc (Domino Amico obs(eruandi)ssimo Confi(dentissi)mo).

(Isp. navode oko bilješke br. 47. u ovoj studiji!)

Redovno je u narudžbenicama uvjeravanje o platežnoj mogućnosti naručitelja, tek je, dakako, u istom ovom momentu kupa nedostajalo priručne gotovine. No to se izglađuje napomenutom »milošću«, šiljanjem kakova dara in natura.[208] Pravilno se uvjeravalo: »... niti dugo dusen nechu bittj... vmti zapissete kak úú Zagreb doidem pogodimsze ij naplatim usze, da znali budete vmti moju Parolu y Chlouechtuo, uuchem tako budem mogel szlusiti proszim vmti da zmenum zapouedate. Ja usza od vmti budem chekall daresliuoga odluchka«.[209] »Proszim tulikaisse V: M:... usza szkupa zrachunati pisetemy V: M: kuliko uuchine da budem znal VM: pinez poszlatj...« ... »Kuliko bude zanie hochu takj VM: pinezi poszlatj«.[210] »Hochu VM platitj kako tamo u Zagreb dojdem«.[211] »... ter doklamje platim dersete VM ouu Czedulu miszto dusnogaliszta«.[212] »Hochu VM Penezi szam doneszti na dan Szui Szueti, ij posteno szue platiti, ij zalyubav szlusiti uuchem Budem mogal«.[213] I trgovac i kupac čekaju, dok potonji proda n. pr. vino, a prvi »zopet k-Terminussu bude Peneze od mene jmel«. Ili: da budemo rachune daualj vezda od Troiakih, ili: uu prilike termin dersati hochusze tersziti«.[214] »Uffamsze u UM dami tu priazan uchiniti hochete, ja jako hochu na zkorom UM platiti«.

Dalje se m. o. kaže n. pr. »ia hochu uami uuchiniti platiti i zafalna biti«[215] ili neko uvjerava, da će »posteno platiti y zauffalen biti... proszim U M da na uffanom zmanum zapouedati doztoiate, szprauoga szercza uerno U M selim slusiti«. »V M rad szlusiti, ij dobar pomocsnik bitj«. Računa se »conplanera« (to je tadašnji stručni termin) i notificira se uvijek prije toga (obično pri samom isporučivanju robe) na »jen arkus papera da nebude defectus«. Zato je bilo potrebno da se čuva

---

206 † Zdrauie ij vszako dobro od G. Boga selim V. M. moij K(nez) Lenard.

Saliem ouo V. M. iednoga mladoga purana za nasu Priatelszku liubau, ter proszim V. M. dabimi pozlali 6. lakat sirokoga szukna dobroga, kakie god budu drugi V. M. plachali o szeimu, tak ie hochu ija V. M. platiti i donezti szam penezi, pakmi ouo piszmo onda daite úú ruke, stosze ufam dami V. M. tu liubau hochete úúchiniti, do szeima, onda i ueche toga budem od V. M. iemal. Zte(m) V. B. G. Bog zdravo dersi 5. 9bris in Schitaro 1694.

V. M.

Szluga ij Priatel
Petrus Vician
Parochus in Schitaro m. p.

(Izvana:) † Generoso Dno Leonardo N. Mercatori in Capitulo, Dno Fratri et Amico mihi gratiosissimo. — To je isti Vician kojemu je Ritter-Vitezović ca. 1696. posvetio također jednu počasnu pjesmu izdavši je i štampom u Državnoj tiskari kojom je upravljao. U Šćitarjevu je, uostalom, bio i dvor na imanju grofa Ivanovića kod kojega je Ritter mnogo plandovao.

207 Zdrauie y uszako dobro selim V M: od Gdina Bogha. Ja znam dasze V M: dobro morete opomenuti, kako szam z V Mti: dokonchal na margetine za chaulie damije V M: do kraleuoga na porgo daete, tako prosim V M: da bisztemijh poszlali dui jezeri dobrih deschenih Chaulou, stobi za Kerestinacz billo, ia taki hochu V M: posteno platiti, Ako bi Gozpodara doma ne' bilo zluga... nai da na moiju Parolo. Ztim daszte zdraui. Datum Keresztinacz die 21 Julij 1687.

Galiuff Jurai.

V M: rad zlusiti

P: S: oue Chedule chuuaite doklam platim.

Oua Chedula dasze ima datti Kramaru na Captolomu pod Gdina: Mikulicha hisami.

208 Elisabeth Keglević iz Kalinovca: »... â za plachiu pako nisze treba V: M: nistar ztaratj y nebude tomu dugo kai platim V: M: y ono tulikaisse. Saliem V: M: jednu pecheniu devinchine (t. j. kobasice) ter proszim Vasz M: da zadobro ùùszmete...«

209 Matijaš Šavorić, plebanuš rakovečki, 24. X. 1696.

210 Joannes (Januš) Heruoy iz Jaske 8. III. 1688.

211 Joannes (Januš) Heruoy iz Reke 21. IV. 1688.

212 Joannes (Januš) Heruoy iz Novigrada 23. IX. 1688.

213 † Georgius Jugouich, official Pribichki, 8. IX. 1691. — O Pribiću isp. E. Laszowski, Pribić. »Vienac«, Zagreb 1897.

214 Filipović Januš, Vrbovo 1696.

215 Elisabeta Poiatich, Sela, 21. XI. 1693.

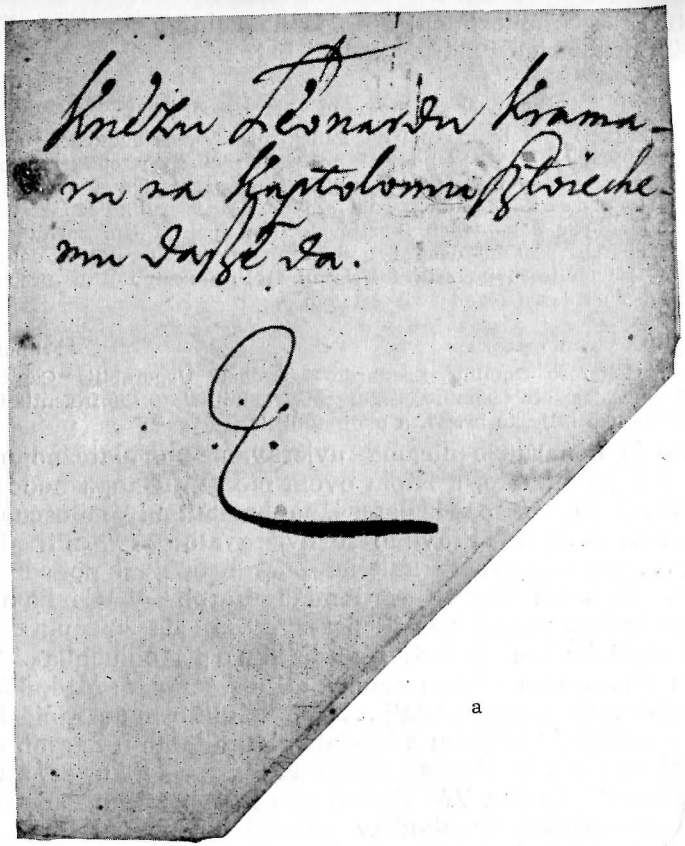

a

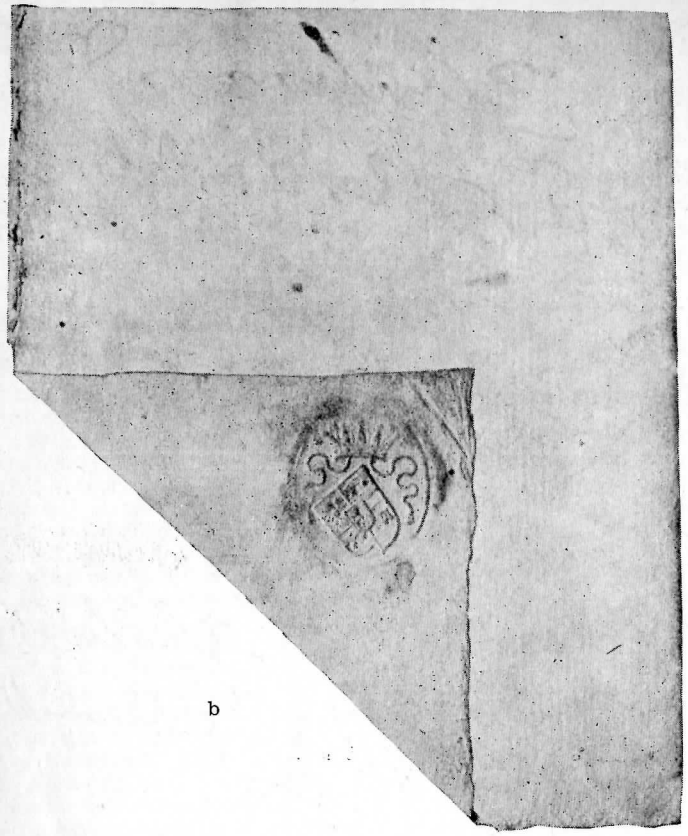

b

sama narudžbenica (y ouu czedulu zuerchu toga chuuaite). Računi se traže »špecificerano«, a to i u slučaju, kada se obračunavaju dobavke različnih naturalija. Sve to prema staroj mudrosti o čistom računu i dugoj ljubavi: ter da spisete da potlam menj nebude to rachunano ob rachunu, illi dabj kaj duga osztalo uutom. U općoj nestašici i rijetkosti gotova novca, koji je skrivan i pomno čuvan u tim godinama ratovanja, svako je pazio na svaki denar ili novčić. Ali poštenje i osiguranje vjeredostojnosti nada sve! »VM hochju posteno platiti, medtemtoga za szuidochansztuo moseteszi U. M. ou czidulu dersatj«.[216] Ipak, pored ovih dokumentiranih, oficijelnih izjava o obostranom poštenju kolalo je, vjerojatno, kao i u drugom svijetu, i nejavno, konvencionalno mnijenje o trgovcu kao lašcu i varalici svakom prilikom, gdje mu se već ukaže...[217] Neki pri naručivanju robe napišu samo »stoije potrebno od

[216] Heruoj Janus, Reka, 9. V. 1692. Isti piše 1697. Milpacheru: »... nakanilszam VM prosziti dabimi VM tu liubau izkazali ij dosztoiali dati... za koia VM ako Bogh da na Margetinie zahualnosztium uelikum pineze hochu posztauiti... Ou liszt pako VM: morete chuuati do margetina akoie uolia na meszto obligatorie«.

[217] Von der Kauffleut Eygennützigkeiten. Die Kauff- und Handelsleut seynd die fünfften, welche am Geitzwagen ziehen. Es seynd gleich wol die Kauffmanschafften, vnnd Handtierungen erlaubt, vnd dem gemeinen Wesen nützlich, aber

kramara znetj« (ide potpis), ili »Memorial koia sze (stvari!) od K. Lenarta uuzeti imaiu«, jer nema uvijek razdragane molbe i cifrastog preporučivanja. Tako su naime postupale gospoštije, odstupajući gdjekad od uobičajene forme, kad se vjerojatno radilo o brzini. I velikaši se brinu

den Seelen sehr gefährlich, dass bezeugt der Koenigkliche Prophet Dauid, da er spricht: Wiewohl ich der Schrift vngelehrt bin, so will ich dannoch hinein gehn zu den kräften vnd grossen Thaten dess HERrn. Als wolte er eigentlicher sagen: Weil ich keine weltliche Händel vnd Kauffmanschaften getrieben, noch meinen Nechsten listigklich betrogen oder vberfortheilt habe, so werde ich eingehen in die Allmacht dess HERrn. Nicht allein seynd die Kauffmanschafften gefährlich, sondern auch gemeinigklich vngerecht, inn deme sie vnrechtmässigklich, vnd wider das Gewissen getriben werden, dann erstlich geben sie entweder jhre Waaren vil zu thewr, vnnd vmb einen vngerechten Werth hin, oder sie verfälschen die Tücher, vnd verkauffen die alte verlegene vnd schadhaffte für frische vnd gute, oder Glass für Edelgstein, oder Messing für Goldt, oder Zin für Silber, oder sie brauchen falsche Mas vnnd Gewichter, oder machen die Waaren, nemblich den Pfeffer, Imber, Wol vnnd dergleichen &c. nass, damit sie desto schwerer wägen sollen, vnnd nicht desto weniger liegen vnd schweren sie auffs aller grewlichst darbey: von wegen eines einigen Hellers verschweren sie Leib vnd Seel, vnd verzeyhen sich dess Himmelreichs jmmer vnd ewigklich. Dann es heisst bey jhnen: Ihre Zungen seynd artlich geschliffen, vnd zum liegen (Lügen!) abgericht(et), dann fragt man sie, was ein Ding koste? so antworten sie: so vnd so vil kostets mich selbst, Ich

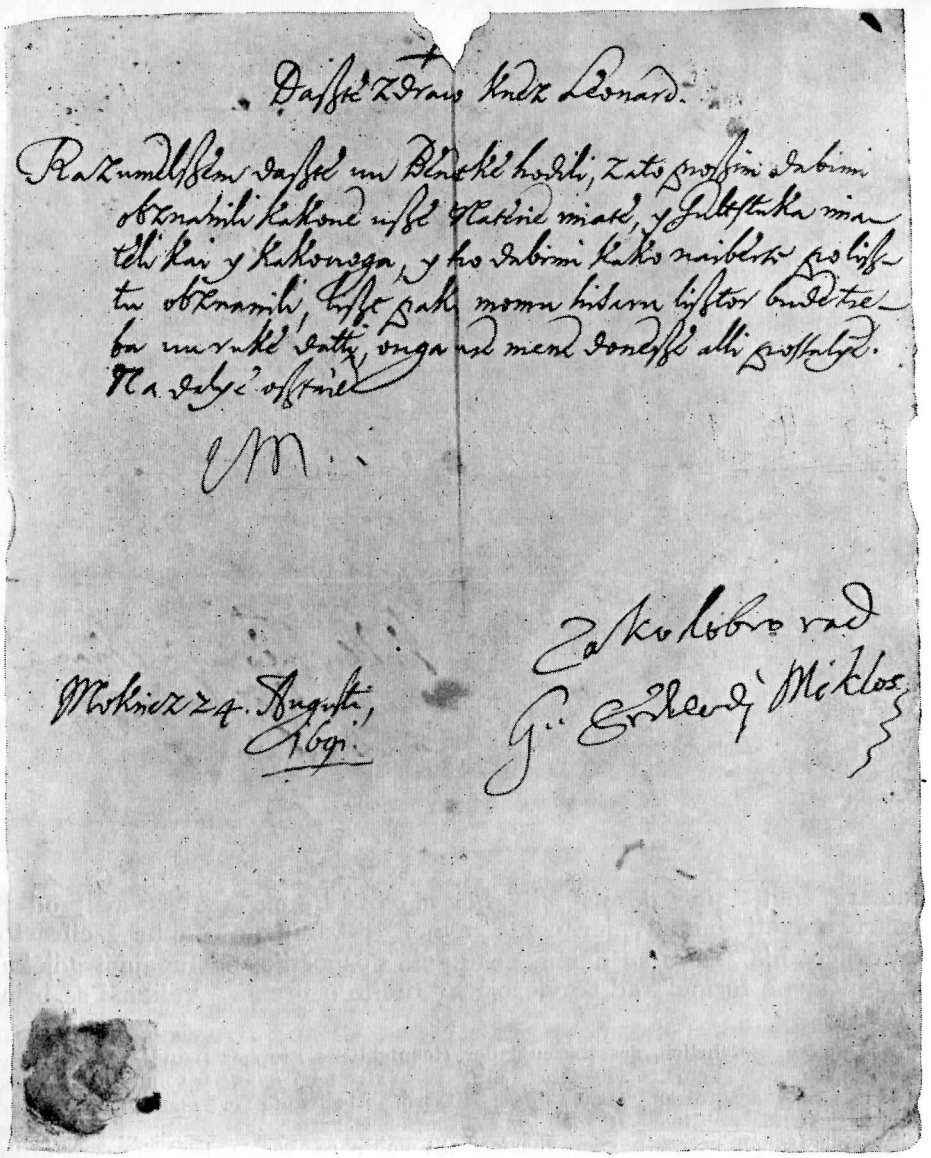

a) Kako je izgledao savijen list (pismo) s prednje strane; b) stražnja strana istoga pisma (vidi se tehnika zatvaranja, jer su gotovi listovni omoti rijetki i neuobičajeni). Format savijene četvrtine lista 87x100 mm. c) Nutarnja strana lista.

hab selbst keinen Gewin darbey, so war mir Gott helffe, oder es hole mich der und der (Teufel?), wofern deme nicht also ist, etc. vnangesehen es alles erstuncken vnd erlogen ist. Vnder den Soldaten vnd Kauffleuten ist nichts gemeiners, als liegen (t. j. lagati!) vnd vmb eines einigen stück Brodts willen, vnd so offt sie reden, so oft liegen sie. Derwegen sagt Chrysostomus, dass ein Kauffman nicht leben könne ohne liegen vnd falsch schweren. Demostenes sagt, es sey ein Wunderwerck, wann ein Kauffman fromm und wahrhafft ist. Der H. David vergleicht sie Löwen vnd spricht: Quasi Leo in spelunca sua insidiatur, ut rapiat pauperem. &c. Wie ein hungeriger Löw aus

o isplati duga, ali za tu funkciju delegiraju svoje vlastelinsko činovništvo (Kaisze dosztoij Dugha, naij nebude V M zaniegha (u brizi?) hochemoga

seiner Spelunck auff dass für übergehende Wildpret lauret, es erkappert vnd raubet, also stecken die Kauffleut vnd Kramer inn ihren finstern Läden, locken die Leut mit guten Worten zu sich vnd betriegen sie mit jhren Waaren. Wie auch jene Raben den Propheten Eliam mit dem Brot, welches sie auss dess Koenigs Achabs Speisskammer gestolen, speiseten, also ist zwischen den Raben vnd Kauffleuten kein schlechter underschidt, sonder es ist einer dem andern im Geitz gleich: Denn wie der Raab die Nägel, Messer, Gelt vnd alles wes er antrifft, verbirgt, vnd doch nicht waisst, warum vnd zu was für einem End, also sehen wir, dass die Kauffleut alles verbergen, jhr Goldt, Silber, Kleinodien, legen sie in die Truchen, vnd lassens niemandt zu nutz werden: Negociatores tui adolescentiae tuae, vnusquisque in via sua errauerunt... Immerdar seynd sie bemüht, vnd gedencken auff jhre Kauffmans-Waaren: Das Meer kann nicht so vnruhwig seyn, als wie vnruhwig vnd vngestumm jhr Gemueth ist. Erhebt sich auffm Meer ein Vngewitter, alsdann fahen sie geschwind an sich zu entsetzen vnd zu foerchten, dass jhr Schiff vnd die darrinn geladene Waaren verderben, vnd zu grund gehen werden: Vnd sie zweiflen ob der Koenig jhr Schiff passiren, vnd frey hindurch lassen, oder aber confiscieren vnd einziehen werde: Gesetzt aber, es gelange das Schiff gluecklich heimb, vnd dass sie jhre koestliche Waaren vnd Sachen sicher inn jhr Hauss bringen, so ist doch nit alles sicher, dann die forcht vnd der verdacht bleibt jmmerdar bey jhnen: Wann ein Betler vor jhrer Thuer schreyt vnd anklopffet, so vermeinen sie, es sey ein Dieb: Gehet einer offt vor jhrer behausung fuerneber, so vermainen sie, dass derselb inn jhre Reichthumb verliebt seye: Gehet einer mit einem stecken fuerneber, so besorgen sie, er werde jhnen einbrechen. Dermassen besitzt der heilige Goldhunger dise Geitzhaelss, dass sie ihre Augen gen Himmel nicht erheben koennen, dann jhr Gemuet ist vmb schwaiffig, vnd inn einer steten bewoegung: Ihr Geist schwebt in Niderlandt, durchstreifet Indien, Franckreich, Italien vnd Teutschlandt, aber jhr Leib sitzet sampt dem Matthaeo am Zoll. In jhren Laeden, Häusern vnd Schreibstuben sitzen sie, vnd saugen frembdes Bluth an sich, von dannen werffen sie jhre Angel auss, vnd fischen inn Niderlandt, zu Wenedig, vnd an allen orten, kauffen Haeuser, Gaerten, Herrschafften, vnd gedencken nicht, dass ein Hoell für sie verhanden sey. Niemaln betrachten sie, dass sie einsmals auffhoeren, von jhren vngerechtigkeiten abstehen, vnnd sich zu ruhe begeben wollen, dann jhr Geitz hat kein Ziel, Mass noch Endt, vnd jhre Geltsucht ist vnheilbar: Kein vberfluss hilft da nichts. Wann der Adler sich hinauss auffs Gjaidt begibt, alsdann kan kein einiger anderer Raubvogel hoffen, dass er etwan ein faisstes Wildpret fahen werde, dann der Adler fahet alles auf: Also vnd ebner gestalt lassen etliche reiche Kaufleut keine arme noch schlechte zu vnd auffkommen, sonder schneiden jhnen alles vorm Maul hinweg, vnd ziehen den besten Rogen vnd gewinn zu sich. Alle sachen haben jhren Tax, so gar den Koenigen wirdt ein Tax fuergeschrieben: Wann er Koenig worden ist, soll er nit vil Ross halten, soll auch nit zu Vberfluss vil Silbers vnd Goldts samblen: Aber etliche Kaufleut haben keinen Tax, vnd seynd vnersaetlich, Edelleut, Freyhern, Grafen, Fuersten vnd Herren ersaigeren, vnd bringenn sie gleichsamb in jhr Dienstbarkeit. Dahero hat die Hoell jhre Seeh weit auffgesperret, vnd jhren Mundt auffgethan ohne alle Mass, sagt Esaias am 5. Cap. Beschliesslichen, bekehren sich solche Kaufleuth, vnd werden derwegen schwerlich selig: dann wie in Indien ein Wasserfluss gefunden wirdt, darrin alles, was hinein geworffen wird, alsbald in einen harten Stein verkehrt wirdt, also ist der Geitz ein Fluss der den Menschen, su baldt er hinein gerahtet, dermassen in einen harten Stein veraendert, dass er weder durch menschliche ermahnungen, noch durch Goettliche Bethrohungen zur Buss bewegt, noch bekehrt kan werden, etc. (Lucifers Koenigreich und Seelengejaidt: Oder Narrenhass. In acht Theil abgetheilt... Durch Aegidium Albertinum, Fuerestl: Durchl: in Bayrn Secretarium, zusamen getragen. Augsburg, 1617. p. 178.—182.) — »Reden die Kauffleuth allezeit die Wahrheit? gar selten. Der hl. Salvianus schreibt lib. 4. de Provid. etwas Lateinisch von den Kauffleuthen, welches ich mir nicht getraue in das Teutsche zu übersetzen. Quid aliud est vita Negotiatorium Omnium, nisi meditatio doli, & tritura mendacij? Das ist: Die Kauffleuth handlen mit vilen Wahren, aber mit weniger Warheit....« — »Die Kauffleuth können weit besser, vnd verschmitzter liegen, ihre Lugen messen sie

naszkorom platitj, nakaij budu imali Nassi officziali zapoved].[218] Uostalom, oficijali su uglavnom vršili i same narudžbe, pa je važio tada savremeni distih:

Kay obecha knez al szluga,
To se ima meszto duga.

Dugovi su se između terminâ nizali jedan do drugoga, kako je već ko imao kreditne sposobnosti (»Lepo proszim U M posalietemi na moju Parolu... pako U M konomu Peruomu Dugu pripisete«). Bilo je, dabogme, i mnogo poteškoća s otplatom, bilo je i platežnih zapreka kao i kompletnih nemogućnosti, iz najrazličnijih uzroka, a to je imalo posljedica i za samog trgovca. N. pr. Kupinich Miklous[219] imao je platežni rok kod Milpachera na 29. IX. 1695. »Jaszam dusan za dan Sz. Mihalia (Archangela) peneze za szukno«. On se bio obvezao, da će novce (peneze) »polag zaueza postaviti«, no desila mu se nepredvidjena nezgoda, budući da je bio »po nekojem poslu na strane ogerske« pa je peneze »potrošil«. Zato će »za čakanie zahvalen biti i dobroga odlučka (kreditorova) čakati«. A Milpacherov intimniji poslovni prijatelj Juraj Kamenyan[220] (u poslovima banske Krajine i »pagadurije«) pisao je

nach der Ellen auss, ihre Lugen wägen sie mit der Waag auss. Wann ich so vil Bretter hätt, als Lugen geschehen auf einem Jahrmarckt in einer vornehmen Statt, ich getraute mir einen Zaun von lautes Brettern vmb gantz Brittanien zu führen«. (Abraham a Santa Clara, (1644.—1709.), Judas der Ertz-Schelm p. 216/217. u ed. Bobertag; »Deutsche National-Literatur«, hrsg. v. J. Kürschner. B. u. Stutgart 1883.)

[218] Banica Isabella Rosina Erdoedin 16. V. 1689. — Slično 1699. moli jedna baronica iz Varaždina priček za otplatu dužnog kapitala. Ili dalje: pri narudžbi 1 glave sladora (1 Hut Zukher)... Meine gnetige Frau Gräffin lasst dem Hh. sagn dass sie dem Hh. gar balt widerumb ein gelt wird schikhen... — Slično Mikulić Januš iz Lovrečana 6. IV. 1692.

[219] »Rižme« Mikule Tudorovića vele za Kupinića:

Ljudi z rečmi verlo slepim,
Veseleć se kupam lepim,
Mene ž nimi ne daruju,
Ar je riči me vkanjuju.

[220] 1688. udario je kapetan Ivan Kamenjan s kapetanom Petrom Keglevićem m. o. na Kozarac u Turskoj Hrvatskoj. O Kamenjanu (knezu capitanu) za godine 1688., 1692. etc. isp. m. o. Povjesne spomenike pl. općine Turopolja IV, p. 185. V. p. 179, 188, 193, 201. — Fr. Berislavić bio je oženjen Katarinom Kamenjan (iz njihova braka kći Jelisava, krštena u Odri 30. VIII. 1688). U Mesićevoj kuriji na pisarovinskom imanju polovinom XVIII. stoljeća napominje se: Item Effigies integrae staturae cujusdam seniculi uti dicebatur Kamenyan framenti supra telam picta cum circumferentia lignea nigra (isp. Matasović, Ostavina zagrebačkog podžupana Nikole Mesića, u rukopisu). O Kamenjanima isp. ovu genealogijsku skicu:

Kamenyan
Michael

Petrus	Joannes
/	/
Georgius	Franciscus,
/	vicecollonellus et commend.
Joannes	arcis conf. Zrin.
1727	† ca. 1727

Ladislaus	Franciscus
1752	1752
(viventes in Prikraje)	

Kamenjan Ivan napominje se kao »biskupski častnik« kod Lopašića, Spomenici Hrvatske Krajine II 389.

opet slično 10. V. 1692. zbog odlaska u Austriju (»...ia szad odhaiam uu Nemski Gradecz, od kuda akome Bog szdrauo donesze, hochusze tersziti platiti sto dusan ieszam«). U takvim kalamitetima isti se Kamenjan nalazio i godinu dana prije. Njegov list od 1. XII. 1691.[221] veoma plastično ilustruje tjeskobnu situaciju jednog prosječnog Milpacherovog dužnika i stav i ton koji je zauziman prema zajmodavcu.

I na njegove pomoćnike (štacunare, no »štacunar« je bio termin i za samostalna kramara) bile su nekoje narudžbe adresirane.[222] U citiranom listu Petra Merešića Lovrencu Lehnaru spominje se »Lenartov staczunar«. A »ouai chlouek«, koji se često napominje u narudžbenicama, bio je već pominjani slobodnjak štono je time izvršivao jednu daću gospoštiji kao njezin bivši kmet (»Ouo saliem U M moiega chloueka, koiemu proszim da daszte...«). U stvari, kako je poznato, zvale su se trgovačke poslovne prostorije štacun (staczun, tal. term. porijeklom). 1862. obraća se Balagović Judit (udoua Petkouicha): »Proszim sztaczunara kneza Sznedecza...«. 1684. napominje se neki knez Mikula kao štacunar gozpona Sznedeza, 1688. štacunar Verban Juraj, zatim štacunar Urban (Stock) Gozpona Snedeca štacunar, zapravo Milbacherov agent. U službi mu je bio i neki Struppi, možda iz Ljubljane. Narudžbenica je običavala kazivati: »In absentia ejusdem domini (t. j. trgovca principala) substitutus negotiator... expediat«. Praksa se s »detićima« (kalfama, pomoćnicima) odvijala očito kod trgovaca kao i u drugim cehovima. Nijesu samo šegrti, uzrasli u radnji, iza »Fremda«, gdjekad produživali kondiciju kod prvoga gazde, nego su u posao, prema potrebi, upadali i strani pomoćnici, providjeni, dašto, dobrim preporukama. Milbacheru se 1693. iz Varaždina nudio Praunspergerov pomoćnik Joh. Michael Leygeb (in Contition) iz Varaždina.

Susjed Milpacherov bio je Jakob štacunar (Jacobus Hochnemer),[222] prije, čini se, (ca 1687.) štacunar kod samog Milpachera, dobar drug s kojim se pazio u ono vrijeme reguliranog cehovskog, na oko snošljivog života. O tomu kazuju pribilješke na adresi n. pr. In absentia reperiat

[221] †

Szdrauie y vszako dobro selim V M od Gospodina Boga. Proszim V M. szа voliu Bosiu, naitemi szameriti daszem ouak dugu dusnik VM., ar szami morete dobro sznati, dabi nebil moral pobechi iz moga Duora Jamnichkoga, dabi ure sdauna VM. posteno contenteral, ar od potlam kakszem pri VM. bil, neszem nigdar nego due nochi na Jamnicze szpal, nistar manie ieszumi nekoij liudi dusni, ij Pagadurasze nadeiemo, ij hochu szkerbeti da na szkorom VM. dug platim, ij ios uise nego szam dusan datti hochu, buduch da tak dugo chakate, nego proszim liubleno VM., akobimi hotelli tu liubau iskazati, dabimi nekuliko refou szuilnoga szukna datti hotelli, doklambi Gozpon Pagadur plachal, ondabiga Gospon pagadur VM. platil, a misze uszakoiachki pagadura knouomu lettu nadaiemo, koiuprijazan akobimi hotelli VM. uuchiniti bih szam do VM. popoldan dossal, sztem osztaiem VM

Na Varosu (t. j. na Griču u Zagrebu) perui decembra
1691.

szaueszan szluga
Jurai Kamenyan

(Izvana:) Momu vaszdar uffanomu Gozponu Priatellu Goznu. Lenardu Kramaru na Kaptolomu sztoiechemu dasze da ouu liszt.... Na Kaptolom.

[222] † Tha liszt dase ima datti momu dragomu priatelu kneszu Juraju Go: lederna (metateza: lenarda?!) stoczunaru na Kaptolomu sztoiechemu v niega milozti postouane ruke na Kaptolom u zagreb. — Oznaka »dragi priatel« ilustruje kako je kupac svoju »prijaznost« prema trgovcu prenosio i na njegove kalfe.

[223] † Hohnemer Josephus ac filius Josephus nobilitirani su u Hrvatskoj 1749. (armales od 14. V. u arhivu Jugoslavenske akademije u Zagrebu).

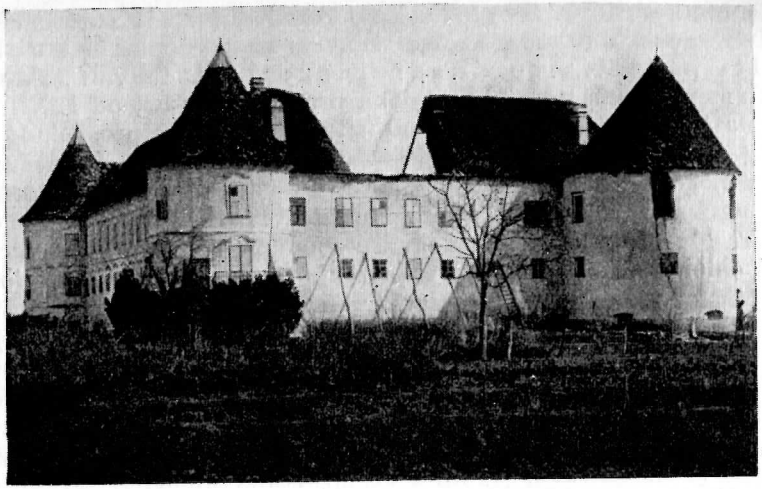

Kerestinac: (Vanjski izgled dvora iza potresa 1880.) Isp. bilješku 207.

Dnus Jacobus, ili (14. IV. 1694.) »... y limonicheu zellenih ieden barilchecz, koia, akobi U M: nemali, doztoiaite od Jakopa uzeti, alli koiegha drugogha, koijbi imal«, ili (1691.) »ij ako nistar takuoga nemate V M proszim uzemite od K: Jakopa, alle od koga drugoga«. Drugom zgodom sam M. otstupa u Varaždin 60 funti riže. Čini se, da su i manji kramari sa Griča uzimali od M. robu. Od imenovanih trgovaca 1689. izričito se napominje »goszpon Tomsich«.

Kada se pogleda prilično opsežni Milpacherov rayon i brojne njegove mušterije vidi se, doduše, razdaleko prostorno rasezanje, ali tu valja uvažiti da su opet paralelno i ostali M. trgovački drugovi na Kaptolu i Greču imali druge mušterije, eventualne susjede M. kupaca, a notorno je upravo za grečke trgovce (većinom »torbare«) da nijesu tržili samo unutar svojih gradskih bedema. No biće da su bili kud i kamo skučeniji prema opsegu Milbaherove razgranatosti posla i njegovoj preduzimljivosti. Nekadašnji doseljenici vjerojatno su već na toliko bili aklimatizovani te su upali u inerciju starinika (»domačih« vu slovenskohorvackom orsagu purgarov). Kod domaćih se, naime, i rigoroznije vukao duh solidnosti koja je ponirala u trajniju konservativnost. Jer, n. pr. njemački pojam »billig« nije prvotno značio nešto jeftino nego ono što je bilo pristojno i pravo. Na periferiji Evrope bili su uostalom i slabiji udarni talasi revolucijâ cijena. Pa, ako su i dopirali, stare su se cijene dulje održavale i poradi konservativnosti kupaca koji su, dabogme, i tu zazirali od »novotarije«. Valjalo se trgovcu zadovoljiti makar i manjom zaradom. Dugo i dugo je nelojalna konkurencija bila ne samo odurno zazorna već i izrično zabranjena: i trgovci su bili članovi cehova u kojima je važila zabrana konkuriranja, odvođenja mušterija kao kategorički imperativ. U krv se naraštaja upijao stari princip koji je glasio: Nijedan majstor ali detić ne smije drugoga majstora ništiti ni špotati, i na takav način kupce spuntati i k sebi zvati, ali detić takove (t. j. kupce) vleči k svojemu majstoru... Moral je zahtijevao, da se kupce čeka u štacunu. Nego takova statika nije opet dopuštala zamah

Dvorište dvora Kerestinac (iza potresa 1880.). Isp. bilješku 207.

u poslovanju. Kod konservativnijeg, inertnog elementa bila je razumljivo uvriježena želja za što manje prometa a po mogućnosti ipak za dobrom zaradom, ali ipak čestom prodom robe. Tako stoji tada i u Zagrebu. »Evropejac« Milbacher (u Evropi se trgovcu »ne vjeruje«) našao se u to doba na razmeđi shvatanja i prakse. Važila je dakako i za nj, još uvijek, »pravična cijena» (iustum pretium, postulat od Aristotelesa do Huga Grotiusa). Pitanje je i ne da se odgovoriti iz sačuvane građe, koliko je njegova pomoćnička praksa u Veneciji djelovala na neki obrt iz starovremenskog u moderno, i da li su do nj doprli neki odjeci tada moderne trgovačke prakse. Međutim, teorije i literatura i onda su još nastupale oprezno. N. pr. traktat. G. D. Peri-ja: Il negotiante (I. izd. 1638., te 1682.) kodifikuju ono što je, već postojalo. »Ako ne ćeš ogriješiti dušu, ne traži v e ć u (t. j. nego što je pravedna!) cijenu«.[224]

Nestašica novca nukala je dužnike da ponude stvari a n. pr. m. o. i konja. Tako je još Šnedecu ponuđen jedan konj (hochu V M — piše Gašpar Miloš — posteno platitij kada ouuda poidete uu Liublianu, alli ako hochete V M ouoga konia uuzetj thako uu niega mi daszte t. j. narudžbu). A ako trgovac ne može odmah primiti konja, propozicija je tu: hochuga lipo hraniti doklam ouuda poidete terga odpeliate. Uostalom, po ususu vremena i u pomenutoj nestašici novaca trgovac je davao robu u zamjenu za naturalia (n. pr. žito, maslo, kože, med i sl.) kako za ovaj slučaj ima i iz prijašnjeg doba potvrde.[225] M. o. Toma Kovačić nudio je Milpacheru cent masla (funta za 3 groša), a uzeo bi sukno.

---

[224] Slično je i s pomenutim spisom »Der Teutsche Secretarius« (1656., isp. ovdje bilješku br. 202.). Isp. i Antonio Nazari, Il mercante (1685.); G. Malynes, Lex mercatoria. 3. ed. 1686.

[225] Tako je n. pr. biskup Vinković sklopio 20. I. 1639. ovaj ugovor s Abrahamom Frelihom, gradskim sucem i trgovcem u Zagrebu: »Ja Benedictus Vinkovich Biskuph Zagrebachki suedochim ouim moyim lizthom, kako iaz za potrebschinu Duora mogha

Ovi pa toliki drugi neobjavljeni i neobrađeni primjeri rektificiraju sada onu šablonizaciju u naučnoj literaturi o nekom apsolutnom kapitalističkom sistemu u privrednoj historiji Evrope u novom vijeku. Naturalno-ekonomski sistem protezao se međutim zadugo uporedo s kapitalističkim. Nigdje na ladanju nije bilo u izobilju raspoloživa novca, a u periferijskoj evropskoj zemlji, kao što je bila Hrvatska, pogotovo ne. Leopoldinski protuturski i francuski ratovi osamdesetih i devedesetih godina XVII. stoljeća naročito su je istrošili za ratne daće i ukonačivanje njemačkih vojnika, koji su povrh toga činili svakojaki zulum.[226] Uza sve je to Leopold I. za 1694. n. pr. tražio od Hrvata 60.000 forinti u gotovu novcu, što je urodilo zaprepaštenjem i delegacijom u Beč. Poradi sve težih ekonomskih prilika sabor je 1697. pokušao da osnuje i stalan ekonomski odbor (ut certum consistorium certa similiter instructione circumscribendum pro executione rerum economicarum erigeretur). No osnova je propala zbog otpora konservativnog nižeg plemstva, najvjerojatnije međutim ipak zato, što su u općoj finansijskoj depresiji bile predvidjene i plaće članovima toga zasnovanog odbora (moderno birokratsko korumpiranje odozgo: pretsjedniku Stefanu baronu Čikulinu 600 Rh fl. godišnje, vijećnicima po 500 forinti (prepošt Pavao Češković, protonotar Plemić, varaždinski podžupan Fr. Črnkoci, zagrebački Jakob Ilijašić, Adam Domjanić i Matija Patačić), tajnik P. Ritter 250, a blagajnik

uzel zem zukna od kneza Abrahama Freliha, zudcza zagrebachkoga szlobodnogha varassa; najperuo cherlenoga lakath duajzethj y zedam y pol, modrogha lakath duajzethj y trj y pol, skuro-zelenoga lakath tridezethj y jedan y pol, komu zuknu czena jeszt uzakj lakath po dua dukatha na Vgherzkj broy. Item Rasse granathnoga licza duajzethj lakath po trj Ranichke. Item Podzthaue zelene lakath cheternajzth y pol, uzakj lakath po ozam grossev. Item zuile uzake fele, lothou tridezeth y peth, uzakj loth po pol Ranichkoga. Matheriae koncza dua, uzakj konacz po Ranickov ozam. K tomu zelenogha takajsse plathna lakath trinajszth, uzakj lakath po ozem grossew, koye plathno uze vchini duajzethj y jedan Ranichki y sezthnajzth nowacz. Kopchicz venczew trinajszth za dukath jeden vgerzkj. Snore (Schnüre) zuilne uzakojachke konchew cheterdezeth, sto vchini dukath vgerzkeh dezeth. Usza ta Marha, pod czenu gori popizanu uchini duezto i ozemdeszeth vgerzkih dukath y cheterdezeth novacz. Koyu Summu za gori popizanu uzethu marhu obechiah knezu Abrahamu z pseniczom y ershjom plathiti. A psenicza jedna quartha Ivanichka obchinzka po jedan dukath y po dezeth novacz, ershj quarta jedna po Ranichki iedan, hoche ze polegh czene w Iuanicheh plathithi y dathj.

In quorum praemissorum fidem hasce propriis meis roboravi. In Residentia mea et Arce-Episcopali Zagrabiensi die 20. mensis Januarii Anno Dni 1639.

Ouakow liszth kako jedna tako i druga ztrana ima.

Idem Benedictus Vinkovich
Eppus. Zagrab. m. p.

Abraham Fröhlich m. p.

(Isp. Kukuljević, Prilozi. »Arkiv za povjestnicu jugoslavensku«, knj. X. u Zagrebu 1869. p. 174.—175.)

[226] No tako su postupale i hrvatske čete čim bi napustile svoj, domaći teritorij. Obilate primjere pruža historija od XXXgodišnjeg rata pa uključivo do u XIX. stoljeće. M. o. n. pr. 1632. pod vodstvom Keglevićevim prolazi njegov »windisch Regiment« imanjem Freiherr v. Zwickela, imanjem Hainfeld, i gospodaru na uskrsni utorak dolaze »unterschiedliche Posten... mit Vermeldung, wie die erworbene crabatische Soldaten seinen Unterthanen grossen Schaden zufuegten, über welches er sich aufgemacht... Darauff wir weiters gebetten, er wolle aufs wenigist die grosse guldene Khetten, so er angetragen, daheimb lassen, darauf er geantwortet, wo die Khetten werde sein oder bleiben, wolle er auch bleiben... Des andern Tags..., ist er gnaden selig von den Leibparwieser todter auf dem Felkt ligendt gefunden... (v. Zahn, Styriaca. Graz, 1894. p. 150.)

Ludovik Bedeković 300 for. Svi su oni, uzgred budi rečeno, bili i Milpacherovi dužnici.

Nestašica gotovoga i navlastito dobroga novca nukala je, dakle, na promet robom i na obračunavanje po tržnim cijenama. Tako se radilo, uostalom, i po ostalom tadašnjem svijetu.[227]

Milpacher je dobar dio svoga poslovanja vršio također transakcijama.[228] Kao moderan trgovac dakako da je gledao pritom uvijek i na svoj posebni dobitak. Trgovčeva je tendencija bila plasirati, u slučajevima, i lošiju[229] svoju robu za naturalija, jer ju je mogao i skuplje k tome davati, pošto mu je predstojao risiko i pada cijena i trošak kao i sama opasnost pri daljem transportu robe (naturalija). Ladanjskom opet čovjeku, koji nije gajio težnju za apsolutnim dobitkom, dobro je dolazila takova zamjena dobara kojom je djelomice i povisivao standard svoga življenja, u nestašici novčanog kapitala. Istina, ne da se nijekati, u to vrijeme utvrđena je već i teza »Geld regirt die Welt — Du edles Fräulein Geld, um dich wirbt jedermann. Was machts? Weil deine Lieb auf Erden alles kann«, kako to ilustruju slikom i stihovima satirički letaci polovinom XVII. stoljeća. No ujedno kolaju i druge vrste u formi osmrtnice s natpisom n. pr. »Trawrige Klag ueber den erbärmlichen Abschied des wolbekandten Herrn Credits, welcher heutigs Tags schier an allen Orten tot gefunden wird«. Bakrorezi G. Altzenbacha oko

[227] Isp. A. Dopsch, Naturalwirtschaft und Geldwirtschaft in der Weltgeschichte. Wien 1930. m. o. str. 203, 213, 254. »Dort waren also in einem Lande, das reich an Edelmetallen gewesen ist, nocht im Zeitalter, da kapitalistische Unternehmungen in voller Blüte standen, doch naturalwirtschaftliche Betriebsformen weit verbreitet. Sie stellen sich nicht als eine missbräuchliche Ausnützung tatsächlicher Machtgewalt seitens der grossen Grundherrschaften dar, sondern sind von der Staatsgewalt vilmehr selbst eingerichtet worden zu dem ausdrücklichen Zwecke, um die einheimische Bevölkerung wider ungerechte Ausbeutung und Bedrückung zu schützen, indem diese der Schirmgewalt jener mächtigen Herren unterstellt wurden (p. 213/214.). No ovo se posljednje ne tiče odnosa bečke vlade prema Hrvatskoj od koje je tražen pored daće u krvi uvijek još i sve više dobar, gotov novac. Bilo je prošlo doba »marturine« (kunovine). Ali je zato u privatnom ekonomskom saobraćaju to više morao prodirati princip unutarnje tranmisije.

[228]

†

Szlusba moia daie V : M preporuchena

Sto niszam ou presesztni pondelek poleg obechania moga zaradi meda VM oznanil, zrok ieszt stoszam iz doma prosel bil, nego po oue prilike VM oznaniti moram, da ako hochete cent po 4 Ranyske plachati, okolu 60. Centou dati morem, vu koy med bisze mogel y perui rachun zrachunati, a to drugo uu gotouom oznanite mi VM tulikaise iel' uam kai szukna dobroga doslo, y ako VM sto primorszke rib imate, po ouom chloueku mi jedno dua barilcza poslete, muskatnoga czueta tulikaisse posaletemi 2. lota. Olya ieden funt.

Odluchka chakaiuch osztaiem
VM Prietel Rad szlusiti
Datum Kray die 16 9bris
Anno 1683

Rauch Istuan

(Adresa: Sznedeczu Tha Liszt dasze ima dati Vu dosztoine ruke. Zagrabi(am). — P. s. Jedno 3 sibe Fispania Proszim dami posalete moi Knez Lenart szada.)

[229] Sunt nouem filie diaboli (uocabula sancti Bernardi): 1. Symonia — istam dedit clericis et prelatis. 2. Eresia — istam dedit hereticis. 3. Ipocrisia — istam dedit religiosis. 4. Vsura — istam dedit prauis ciuibus. 5. Invidia — istam dedit laboratoribus. 6. Fallacia — istam dedit mercatoribus. 7. Rapina — istam dedit nobilibus. 8. Vana gloria — istam dedit mulieribus. 9. Luxuria — istam dedit omnibus. Dr. F. Gundrum, Latinski rukopis svećenika Dalmatinca iz petnaestog stoljeća. (»Vjesnik Hrvatskog arheološkog društva« ns. VI. Zagreb 1902. s. 213/214.)

Karikatura Pokopanog Kredita. Iz Valvasorove zbirke, sada u Grafičkoj zbirci Kr. sveučilišne knjižnice u Zagrebu.

1650. također ovjekovječiše trojicu novčara: Der Behülffliche Herr Lehnard, der Sorgfältige Mahnhard i der Strenge Penthard, koji daju, opominju i konačno nemilosrdno utjeruju novčane dugove. I iz Valvasorove ostavštine ovdje priopćena ilustrovana satira bavi se sahranom u to vrijeme pokojnog Kredita. Zove ga »der gute Schlucker«, sad je »mause-todt«, slatkim je imenom slovio, a evo se razliježe lelek »mokre braće« rasipnika, no Njega nema. Krčmar hoće samo gotovinu.

»Nunmehro ist Credit von Ungedult gestorben,
die Reputation ist duch Credit verdorben,
Der sonst so manchen Freund geholffen aus der Noth
O, Jammer! Ach und Weh! Credit ist Mause-todt«.

No iz svega se razabira, da nije samo lično lakoumlje bilo krivac, već i učestalo ratovanje, što se sada u poslovnom saobraćaju javljalo sve veće nepovjerenje (das ist der Weg nach Strasburg!). Pravna, međunarodna nesigurnost, Turci i Louis XIV. glavni su inicijatori, ali i mnoge

povlastice u staleškoj državi. No u Knez-Lenardovu ambijentu nije bilo tako za gospodu.[230]

Nego u tadašnjoj Hrvatskoj sad je važila pojava nestalog kredita poradi dugova koje su imali građani slobodnih gradova. Po srijedi je bila prema ustanovama Verböczyjeva Tripartituma posebna stvar. Titulus XVII. govori naime »od dughov purgharszkih, ghda vszako szuedochtuo pomienka«: Ako ghda sto koterogha zmed purgharieu za neki duugh napraudu pozove, i ghorni perus, protiu dusniku nikakoua szuedochtua nemore napred prineszti, Adda purgar polegh sztarogha obichaia szlobodnih varasseusze szaam szvoium lisztor priszeghum more ochisztiti i takova dugha mentouati.[231] Tu je već bio risiko za trgovca davati robu na poček. Zato je kredit tim radije davan ladanjskim licima čija su obećanja otplate bila vjerodostojnija pošto su po srijedi bile i plemićske, nepismeno zadane »časne riječi«. Valjalo je dakle pristrpiti se do sajma, naskoro, ili do kakove konferencije koja se održavala u Zagrebu.[232] Trgovac je već čuvao narudžbenice »cedulice za kvietanciju doklam se bude plaćalo«.

---

230 †
Szlugaszem VM Knez Jakop.
Po zapouedi Gozpodina Bana Nih Excellentiae morem VM piszati, da posaliete Nih Excellentiae grozdicha drobnoga funta poll, zernasztoga funta pol, koricz funta pol, ter VM chuuaite oue Czedulicze za quietantiu, doklamsze bude plachalo Sztem osztajem
VM
Szlugha
Juraij Pendelin Duorszki
Sellinij 28 Julij 1687
Sellina grada

(Izvana: Knezu Jakopu Staczunaru Kneza Lenarda Staczunaru dasze da uu ruke.)

231 Ed. Kadlec p. 205—206.

232 †
Zlugaszem VM. Knez Staczunar.
Proszim VM moij Knez Staczunar, Dabimi dali na Veru, Seleza, onoga sirokoga, koje imate u Staczune, kaij budu Panti na uelika Vrata, Ja hochu... berzo zanezti k-szenmu sztanouito, kakosze y uffam u VM... hochete. Sztem osztaiem
Szluga
V M
Juraij Pendelin Duorszki
Datum Selin
Selina grada
die 22 9bris 1687

(Izvana: † Tha Czedula dasze ima Datij Knezu Sznedecza Kramera sztaczunaru u Kaptolome &c uniega milosztij laztouite Ruke.)

†
Szlugaszem VM. K: Leonard.
Proszim VM. dabimi poszlali po ouom chloueke jeden konecz modroga Septicha, ij dua lakta cherlenoga kerentuha*, na moiu Veru ia hochu naszkorom VM. platiti kakosze ij uffa(m) u VM. da hochete. Ouo Diak nazad salie paper kogaie Vrban dal, ar nikai ne ureden, nego drugoga nai posalie. Sztem osztaiem.
VM
Szlugha
Juraij Pendelin Duorszki
Sellinij 23 Decem. 1688.
Selina grada

* Biće: ili Herrentuch ili Kerntuch, jer u to doba kolaju oba naziva.

Nestala je tada, međutim, u dobar čas, jedna smetnja, koja se vukla još iz srednjega vijeka. Zakonski je naime članak ugarsko-hrvatskoga sabora 79 : 1681. osudio ovaj zloglasni običaj, da se trgovcima u tuđini mogla plijeniti roba i za tuđe dugove (njihovih sugrađana, isp. ovdje bilješku br. 16.) te je odredio: ut liber quaestus quorumlibet rerum venalium inter Regnum et Provincias Suae Majestatis exerceatur. Arrestationes rerum aut personarum pro alienis debitis nullo unquam tempore fiant. To je već značilo mnogo.[233]

Odmah u početku samostalnog poslovanja Milpacher prima pisma brdovačkoga harmičara.[234] U Brdovcu je bila tridesetnica poradi zgodna

(Izvana:)
Knezu Leonardu Sznedeczu kramaru kaptolomszkom & unih milosztij liasztouite Ruke

†

Szlugasza(m) VM moi K. Lenard

Proszim VM dabimi pozlali po ouom moiem kmetu pol motringa zrebra ij ieden fertali modroga kapicola kakonogasa(m) to madne pri VM iemal, y jednu quintu bele szuile za siuanie koia usza hochu VM posteno platiti o conferentie kada u Zagreb doidem stosze uffa(m) dami VM hote tu priasn. uciniti oztaiuchi

VM

on koi zgora
Heruoy Ist. m. p-ia

Datum Tersich
8 martij 1697

(Izvana:) † Meni uazdar uffanomu Goponu Priatelu knezu Lenardu kramaru unih Mi. poglavite ruke dasze da.

[233] Dr. H. Ign. Bidermann, Geschichte der österreichischen Gesammt-Staats-Idee 1526—1804. Innsbruck 1889. II, 311

[234]

†

Slugaszem VM. moj knez Leonard.

Po prosnj VM ij dokonchaniu nassem buduchj to on dan, toieto w szubottu w Zagrebu z VM.... dabj par poszlal posti od blaga dolj prelianoga, koiega ono VM saliem, Legister od vszem posti od Dneua 3. Januara meszecza do 23. pako dneua Juniussa meszecza Conclariuer iz koiega Legistra hochete VM razumetj kuliko csesza ide, raz onoga kadezu puncta, ilitj nota ouak. **NB** kade neszu rachunanj nouczj negoj prasno sztoi, za kotero budemo videlj kadaj bumo zkupa, naimre od papera, praha, kramarie, y kaj takouoga po urednozti ide etc.... szumma bila vezda plachena, Nego zato VM. proszim... doklam czaz bute prielj VM preuidite kulikoie czesza prodano, toieto szukna, kramarie, y osztaloga drugoga... y kai bute VM osztaulialj doli koti ollye y selezo, ij chaule, kakotj rekuchi od prodanoga blaga, y od onoga kaj sze uech nasaj nepopelia, budesze harmicza plachala a od (ne?) prodanoga ne kakoszmo y onomadnie szkupa gouorilj... akolj kaj bute VM ob szenjmu blaga toga peruo dopelianoga van vozilj, ras onoga kaiszte kszenjmu dopelialj, tako VM. ij k(nez) Czernanskj proszi dabj to popiszalj VM dabisze znalo / rasluchitj iedno od drugoga, da nebude kaj zabaulial (: ta posojnj chlouek kibj rad usze sznatj pouszuda, a malo hasznj :) tako zato VM. da bute znalj ceszasze dersatj(ij) kade bute w ouem moiem Legistru znamenualj kotera niszu prodana, tako ovdj na kraiu kadeie prazen paper protj vszakj linij VM morete zamerkat od ouud pochemje kadj bude ouak znamenie napiszano NB (od perue poste naisze oudj popise, usze dolj po redu), ter po uszeh tak, na takuum mesztu, kadie praszno, dasze bude znalo kaie prodano kaj nj, ij onoposztauitj vesda na rachun, pak zrachunano ono kaj bu prodano, ij kaj osztauisze dolj kuliko uuchinj usze, onaksze bude najbolie znalo. Drugo nistar za szada neg VM ouoga Legistra VM chuuaite, ij nikomu nedaite úú ruke od VM. dabj kaj nezuedel te harmichar alli znate kakouie dabj kadj kaj mogel znatj allj zlo komu wchinitj, VM vre znate.

Sztem osztaiem

VM

Szluga y priatel
Mihaly Philipouich Trimae. Berdoucz. vgr..

czensi die 7. Julij 1682.

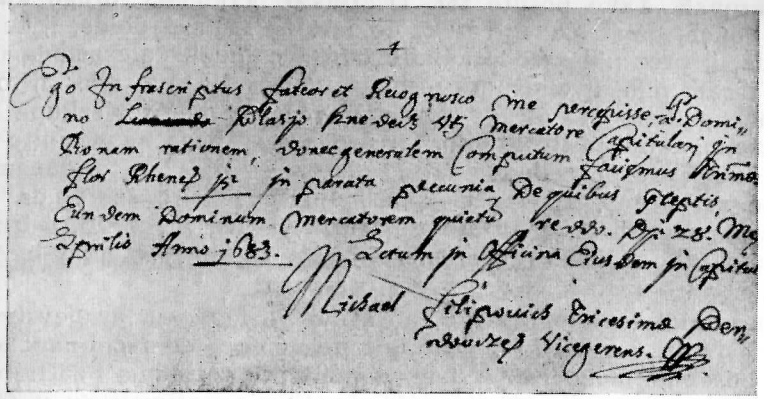

Harmičarska (tridesetničarska) namira Milpacherovu principalu B. Šnedecu za državni »komputuš«.

položaja za nadzor. Iz nižeg se lista razabira način tadašnjega uredovanja, a značajno je kako zamjenik (pomoćnik) tridesetničarov kliče M.: »Ja Vašoj Milosti kvara ne želim ni jednoga, listor V. M. pravo i polag dužnosti činite, kako je treba. Koji bi mi po krivici jemali kontrabandu ter si zloće z onem premenjali, koti bi radi drugi, nećemo ali (jer) smo vsi jednoga cesara slugi, koj zapoveda pravicu držati i činiti, ni krivo drugomu jemati njegovo i silum«. To je apostrof iz krugova koji u ona vremena (od Isusova razdoblja dalje) nijesu nikako bili cijenjeni, a u leopoldinsko doba kuriozan im je uzvik o pravici i sili. Tadašnji hrvatski mali čovjek htio je, očito, po što, po to, uskladiti svijesna protuslovlja.

Koliko bi se dalo naslutiti po nekom računanju na poleđini ovog pisma možda je to dugovanje iznosilo oko nekih 100—123 rajnskih forinti »tridesetničke« pristojbe. Prema tomu se može zaključivati i veličina prometa u ca. pola godine. Nekoja roba je, to se vidi, i vraćena pa nije potpadala malti kojom je djelomice, kako se isto razabire, rukovano na patrijarhalan način čim je po srijedi bio dobronamjeran službenik kakav se ukazuje i ovaj Philipovich Mihalj nadobudni harmičar.

Mora da je Milpacher i dugovao carinu izvjesno vrijeme pa je otplaćivao po mogućnosti. Sačuvana je iz 1684., za vrijeme njegove odsutnosti iz Zagreba, jedna urgencija pomenutog Filipovića Mihalja (vice gerenta), koji piše M. pomoćniku t. j. štacunaru, Knez Mikuli i hitno traži 11 dukata i novaca (krajcera) 38, novih. Harmičar (Supremus!) »bude gozpon odhaial na wgerszku zemliu, zrachunj tia w posun[235] da nj hotel G. Supremuss vzetj (u) Varasdjnu rachunov zaradj Vasega duga. Da niszte bilj dalj teh 50. Dukat kaie bilo osztalo, negoszmo moralj oude vezda poszuditj peneze na meszto nijh druge peneze kaj Gozpon odnesze gore ij jnterese budemo morali placsatj od nijh, a Vi toga

(Izvana:) † Tha liszt dasze ima datj knezu Leonardu N. staczunaru, illitj kramaru kaptolomszkomu (: titulus honorificus :) &c. momu Priatelu w Ruke Lasztouite Nijh Miloszti.

In Capitulum.

[235] U Požun, valjada da obračunava carinu!

niszte veruvali. Tako poslite teh 11. Dukat kakouam drago kaj bude Gozpon konchj jmal na sztrosek doklam k. Lenard doide, ij te druge peneze da, ij prez nijh neodpraulaite ouoga chloueka alliszmoga naulasz poszlalj zaradj nijh, ij ouovam posiliam quietantiu na nije, ij ouovam saliem one giukesse da druge dasze poveze za nije ter szkupa poslite zapecsacseno, termj pisite kuliko, ter drugacs za boga neuucsinite negoie posalite, ally Gozpon budu zutra odhaialj gorj, ter to danam bude oszebuino narucseno, allisze Gozpon Supremus iako szerdj da niszmo vszeh jmalj penes, nego onak moraiu Gozpon sztrosek csinitj, ij truditisze tak daleko tako konchi. Vezda nezaneszite zateh 11. Dukat nego daih posaliete. Drugo nistar. Nego sztem osztanem«.[236]

Tridesetnicâ je bilo prilično, ne samo po međama kraljevstva nego i u unutrašnjosti, i velik je nedostatak što nema u domaćoj naučnoj književnosti posebnih monografija, nekih temeljitih predradnja i za taj dio povijesti. Tridesetnice odnosno harmičarske filijale postojale su u Zagrebu, Varaždinu, Vinici, Nedelišću, Klanjcu, Rakovici, Samoboru, Krapini, Jaski (Jastrebarskom), Ribniku, Cvetlinu itd., a po duhu tog sredovječnog regala to je bila daća kralju ili komori ili onomu, komu bi je kralj založio (sredovječna harmica u Zagrebu išla je n. pr. kraljici ugarsko-hrvatskoj) od importa i eksporta. Nego tokom vremena bilo je uvijek zloupotreba i unatoč izdavanih tarifa. Tricesimatori su od davnih vremena postali prava napast za trgovački promet u Hrvatskoj, jer su zloupotrebljavali svoje pravo i arogirali sebi nova, nepovlasna prava. Išli bi naime i po sajmovima te nametali daće i na robu unutarnje proveniencije, dok se je namet prvotno ticao (kao carina) samo inozemstva t. j. uglavnom Italije i Njemačke. Zagreb (Grič) je jedno vrijeme bio oprošten od plaćanja tridesetnice, ali je taj privilegij 1539. ukinut i tricesimatori su i od zagrepčana morali pobirati harmicu od svake vrste robe (de mercibus cuiuscunque generis que per Zagrabiam cives ipsi educant ac inducant).

U srednjemu vijeku prvotno se carinik (tridesetničar) zvao u Hrvata »trgovan«, ali to je bio zakupnik. U vrijeme Arpadovaca, u »slavonskoj« Hrvatskoj t. j. sjeverno Kupe i Save, tridesetničari su valjada odreda bili Magjari. 1316. utvrdio je Karlo Robert Susedgrad kao zaleđe tridesetnice za uvoz i izvoz, no već u XV. stoljeću nastao je nov trgovački put sa svrhom da zaobiđe Susedgrad (preko Vrapča na Stubicu i Krapinu). 1405. je kralj Sigismund obnovio stari zakon o tridesetnici, koja je poznata već u XIII. stoljeću. U XV. stoljeću napominju se kao harmičari u Zagrebu Nijemci i Talijani.

---

[236] Na harmiczj piszao w nedeliu jutro (?) 1684.*

VM Szluga ij Priatel
Mihalj Filipouics Harmicze
Berdouacske Diak

Oua Czedula Dasze jma dattj Knezu Mikuli N. Goszpona Sznedeza staczunaru, a momu Priatelu w nijh miloszti lasztouite ruke &c.

* Sub 1684. bilježi Vitezovićeva »Kronika«: »Ovu Zimu biliszu veliki sznegi«.

N. B. Nastojao sam da potražim i pređem i eventualne druge podatke o Milpacheru i njegove odnose prema tridesetnici, ali mi je u Kr. državnom arhivu u Zagrebu odgovoreno, da takovih podataka nema te nijesam tridesetničarske spise potkraj XVII. stoljeća dobio na uvid. Ako ipak, međutim, sretan slučaj kasnije takav materijal iznese, možda iz Ugarske, a koji je sada nepoznat, ovaj će se prikaz moći nadopuniti, kasno dakako za ovu monografiju, no ja sam svoju heurističku dužnost izvršio rečenom potragom.

KULMEROVA PISMA BANU JELAČIĆU 1848. (30. III.-29. XII.)

S uvodom priopćio Alfred MAKANEC. Bilješke sastavili Dr. Josip MATASOVIĆ i Mirko STANISAVLJEVIĆ.

Gotovo zaboravljen stoji pred nama lik Franje barona Kulmera, koji je odigrao ipak toliko istaknutu ulogu u našoj nacionalnoj historiji 1848., a i prije. Da nije bilo Kulmera, veliko je pitanje, da li bi Jelačić ikada postao banom. Kulmer je bio taj, koji je dvorskoj stranci u Beču, a preko nje i caru Ferdinandu V. (1835.—1848.) predložio, da Jelačića imenuje banom. Pisma baruna Kulmera, dosad neobjelodanjena, pružaju mnogo novih historijskih činjenica i rasvjetljuju u mnogom pogledu namjere, rad i djelovanje bana Jelačića tokom historijske godine 1848.

Franjo Kulmer potekao je iz braka Ferdinanda Kulmera i Josipe rođene grofice Oršić.[1] Rodio se u Zagrebu 3. februara 1806. Najranije djetinjstvo proveo je dijelom u Zagrebu, a dijelom na očinskom imanju u Šestinama. Već kao osamgodišnji dječak pošao je u Terezijansku akademiju u Beč i ostao u njoj, po svoj prilici, do svršetka svojih juridičkih studija. Kad mu je bilo deset godina umro mu je otac. Kao mladić od 22 godine izašao je iz Theresianuma i odmah dobio namještenje u boršodskoj županiji kao honorarni vice-notar, da se usavrši u znanju magjarskoga jezika i da se upozna s organizacijom županija. U toj službi ostao je samo dvije godine. Nakon što je u Pešti odlično položio pravničke ispite primio ga je grof Rewiczky, kr. ugarski dvorski kancelar kao besplatnog konceptualnog praktikanta kr. ugarske dvorske kancelarije u Beču, gdje je 6. jula 1830. položio službenu prisegu.

Godine 1831. pratio je Kulmer grofa Ignjata Eötvösa i dvorskog sekretara Dessewffy-a u županije Zips, Saroš i Zemplen i sudjelovao u gušivanju jednog seljačkog ustanka. Razlog tome ustanku bila je — kako to Josip barun Kulmer tvrdi u svojoj kronici — strašna kolera koja je u tim krajevima harala, a za koju su seljaci krivili veleposjednike i njihove činovnike. Pobunjeni seljaci su okrutno poubijali mnoge vlasteline i službenike. Komisija, u kojoj je bio evo i Franjo Kulmer, poduzela je upravo drakonske mjere, da pobuni učini kraj.

Godine 1832. postao je Franjo Kulmer honorarni koncipist kod spomenute ugarske dvorske kancelarije. Kao pratilac dvorskog kancelara Rewiczkog-a sudjelovao je po prvi put u magjarskom saboru u Požunu. Ovaj je sabor trajao od 20. X. 1832. do 8. V 1836. Već tada se u sabor-

---

[1] Obiteljska historija »Die Kulmer von Rosenbüchl und Hohenstein« (Graz 1901.).

skim raspravama pretežno upotrebljavao magjarski jezik. Za vrijeme zasjedanja toga sabora umro je car Franjo 2. marta 1835. Kad je grof Rewiczky, Kulmerov prijatelj i zaštitnik, poslan u Italiju, a za ugarskog dvorskog kancelara imenovan grof Pállfy Fidel, zamoli Franjo Kulmer dvor, da ga postavi prisjednikom banskoga stola u Zagrebu. Njegovoj je molbi udovoljeno, ali on je ostao u Požunu sve do kraja saborskog zasjedanja.

Do sada Kulmer jedva da je poznavao svoju hrvatsku domovinu, jer je u njoj boravio samo za vrijeme svojih kratkih dopusta. Mnogi značajni hrvatski muževi bili su tada oduševljeni pristaše panslavističkih težnja ilirskih. I dva ujaka Franje Kulmera bili su pristaše Iliraca: grof Janko Drašković i grof Juraj Oršić, brat njegove majke. I sam Kulmer osjećao je izvjesne platonske simpatije za ilirski pokret, ali mu se nije priključio. Bio je i suviše služben čovjek i kao takav vezan uz službenu vladinu politiku. Ilirizam, koji su Magjari u početku tek ismijehivali, postajao je vremenom sve to više i važan politički faktor, tako da je Fürst Metternich za vrijeme kancelarstva Pálffyjeva (1836.—1839.) naredio, da se budno pazi na rad Iliraca i da se taj naziv suzbija. Kako su se tadašnji događaji reflektirali u mozgovima mnogih mladih ljudi, koji su se otuđili svome narodu, o tome svjedoče i pisma što ih je poručnik Emil Kulmer pisao svome bratu Franji iz Beča. U pismu od 26. VIII. 1836. piše on: »Prije nekoliko dana pokazali su mi jednu »sliku« jer čitati ovu novu ilirsku pisaniju nisam mogao. Razumio sam samo malo, ali na svoje začuđenje razabrao sam, da se Hrvati spremaju i da prijete. Tko je taj sažaljenja vrijedni neprijatelj? — Čujem upravo, da neki visokoučeni Ilirac sasvim u skladu sa svojom neizmjernom mudrošću, hoće da stvori novu generaciju silom svojih ilirskih riječi . . .«

Godine 1839. pozvan je Franjo Kulmer opet na sabor u Požun. Grof Pállfy je odstupio, a na njegovo je mjesto došao grof Majlath Anton kao ugarski dvorski kancelar. Taj je sabor trajao do 13. V. 1840. i donio je mnoge korisne zakone u stvari kredita, smanjio je rok službe u vojsci i završen je jednim kraljevskim reskriptom, kojim su mnogi politički osuđenici amnestirani, a među njima i Košut. Kulmer je sudjelovao i na saborima 1841.—1842. i 1843.—1844. Postavljen je za sremskog velikog župana 1845., što se smatralo neizmjernim uspjehom u jednoj tada magjaronskoj županiji. Na požunskom saboru htjeli su hrvatske zastupnike prisiliti da se pri saborskim raspravama služe magjarskim jezikom umjesto latinskim. Biskup Haulik i grof Janko Drašković protestirali su u velikaškoj kući, a Metel baron Ožegović u donjoj kući. No i Kulmer se tom prilikom osobito istaknuo, toliko da mu je zasnovan narodni dar, jedan sag, koji su izradile zagrebačke domorodkinje, ilirke[2]. Magjari su odgovorili tako, što su zaključili da se govori na latinskom jeziku smatraju kao da nisu ni izrečeni. Hrvati su na to prestali uopće da govore. Baš ovakovim brutalnim istupom magjarskim ozlovoljen počeo je da se budi i Kulmerov zaspali hrvatski patriotizam. Osim toga je ovaj ugarsko-hrvatski sabor zaključio votum nepovjerenja

[2] Natpis naokolo glasi: Domorodcu B. Franji Kulmeru — za muževno slovo — od kćerih domovine MDCCCXLIII — iskren hvale znak. (Ovdje priopćena slika toga saga potječe sa Kulturno-historijske izložbe u Zagrebu g. 1925. u odjeljenju Arheološko-historijskog odjela Hrvatskog Narodnog Muzeja.) Navodno je Dragutin Rakovac dao ideju, a »Heinrich malar« instruirao zbog bojâ. Isp. Dnevnik Dragutina Rakovca u »Narodnoj Starini« I. (1922.) str. 284.

Baron Franjo Kulmer.

Baron Josip Jelačić.

vladi, kojoj je i Kulmer pripadao. Oholost i agresivnost Magjara učinila je da se je Kumerova simpatija obrtala sve više i više njegovu hrvatskom zavičaju. Između godina 1840. i 1847. stupio je on i u prijateljske veze s pukovnikom 1. banske krajiške regimente Josipom baronom Jelačićem. I Jelačić je kao i Kulmer odgojen u Theresianumu, ali je bio 6 godina stariji od Kulmera. Osim toga dolazio je Kulmer već po svojoj službi u doticaj s mnogim značajnim ličnosti hrvatskog političkog života tadašnjeg vremena kao što su: biskup Haulik, Metel baron Ožegović, Bužan, Klobučarić, Nikola Zdenčaj, Lentulaj i drugi.

U korespondenciji Gajevoj sačuvana su tri Kulmerova pisma (br. 106. do 108., ed. dr. V. Deželić st., Građa za povijest književnosti hrvatske, knj. 6., Zagreb 1909., str. 111.—116.). Prvo je sačuvano pismo iz Beča 1845. (15. I.), a sva su pisana njemačkim jezikom, i to je također vrlo karakteristično. Vidi se, da je i Gaj više puta pisao Kulmeru. Kulmer se osvrće na pitanje censure. » . . .eben so werden Sie gut einsehen, dass dies Ereigniss (das neuste Handbillet, carev edikt!) den Magyaromanen im Lande selbst und besonders der Opposition in Ungarn ein grosser Stein des Anstosses sein muss und zu den verschiedenartigsten Reclamationen und Reactionen die Veranlassung geben wird,« pa zatim nastavlja, i mislim, da će dalji tekst biti najboljim uvodom za kasnije držanje ovoga habsburgofilskoga i Austriji odanoga državnika, kada kaže: »Wenn man dies Alles wohl überlegt, so müsse man zu der Überzeugung gelangen dass eine imperative Notwendigkeit sei, und die Klugheit gebiete dass die National Parthei, nun die deutlichsten Beweise ihrer Anhänglichkeit ihres Vertrauens und Dankbarkeit gegen die Regierung gebe, die jedoch nicht in blossen Worten und schönen Representationen, sondern in Thaten und Handlungen bestehenn sollten. Es wäre nur der ernstliche Versuch zu einer Versöhung und Ausgleichung mit

den Magyaromanen zu unternehmen, und die Patrioten könnten in manchen sich nachgiebeig zeigen, und noch mehr hoffenn könen, wenn sie diese Concessionen klug benützen werden. Es müssen daher alle Excesse, alle Verfolgungen der Magyaromanen aufhören, die Agitationen und Abzeichen, wodurch der Unterschied der Partheien stets offen zu Schau getragen und gereizt wird, befriedigt werden, um den Übertritt und die Vereinigung zu erleichtern. Unter die Abzeichen rechne ich vorzüglich die Szurka und die rothe Mütze. Ich weiss recht gut, dass man ihren Gebrauch nicht verbiethen kann. Ich sehe jedoch darin keinen Zweck, sondern nur ein Mittel, der kluge Mann lässt jedoch jenes Mitel was nicht mehr zum Zweck führt, fallen. Ferner soll ja auf das Vorsichtigste vermieden werden, den illyrischen Nahmen auf das Feld der Politique übertragen zu wollen. Geschieht dies, so wird eine grosse Reaction hervorgerufen werden, und es unterliegt keinem Zweifel, dass der für das Gedeihen unserer Litteratur nothwendige und ein nach schweren Kämpfen wieder erlangte ilirische Name dann für immer, verloren gehen wird, und wir auf den Schutz jener Männer, die compromittirt würden, nicht mehr rechnen können. Aus eben diesen Gründen soll der illyrische Name als politischer Partheiname auch nicht mehr im Gebrauch bleiben. Die Litteraten sollen langsam und klug von der grösseren Freiheit Gebrauch nehmen. Das weitere Erscheinen des »Branislav« soll verhindert werden. Die feindseligen Demonstrationen gegen Schrott sollen eine Ende nehmen. Seine Resignation wird nicht angenommen und er bleibt immer eine Potenz, die man berücksichtigen muss. Überhaupt ist eine Annäherung und Aufhören der gegenseitigen Agitationen und Verfolgungen nothwendig, sonst richtet dieser Zustand das Land zu Grund, und eine erfolgreiche und ordentliche Abhaltung der Landes-Congregation wird unmöglich gemacht.

»Dies ist, was meiner Ansicht nach, bezüglich auf Croatien zu geschehen hätte, doch darf man dabei Ungarn nicht aus dem Auge lassen, und meist auch darauf bedacht sein, selbes zu beruhigen, und zu überzeugen, dass der Absicht der National-Parthei weder Verrath und Trennung von denselben, noch feindselige Tendenzen gegen das Magyarenthum liegen, sondern dieselbe in politischer und constitutionellen Hinsicht noch ein näheres Anschliessen an Ungarn wünschte und nur ihre nationale und munizipale Existenz nicht aufgeben will. In diesem Sinne soll man sich in allen öffentlichen Örtern und Zeitungen aussprechen. Ungarn muss hinsichtlich Croatiens beruhigt werden, sonst haben wir mit unübersteiglichen Hindernissen zu kämpfen. Dies kann am besten und sichersten nur durch uns selbst geschen. Die Ungarn müssen zu der Einsicht gebracht werden, dass Josipovich und sein Anhang keine Stützen für sie sind.

»Ich ersuche Sie ganzen Einfluss und Ihre bekante Thätigkeit zu gebrauchen um meinen Ansichten bei den Patrioten Eingang zu verschaffen. Benützen Sie daher diesen Brief nach ihrer Einsicht. Ich habe bisher bereits so untrügliche Beweise davon gegeben dass ich es mit meinem Vaterlande ehrlich, aufrichtig meine und der National Parthei wirklich ergeben und zugethan bin, dass ich diesfalls alle Betheurungen für überflüssig halte. Mache ich jedoch die Erfahrung, dass in diesem wichtigen Momente Meine Wünsche und Ratschläge unberücksichtigt bleiben, so erkläre ich Ihnen und Jederman ganz offen, dass ich

U hrvatskoj milenijskoj kulturno-historijskoj izložbi u Zagrebu 1925. (odio u zgradi Jugoslavenske akademije) bio je izložen i sag zagrebačkih ilirskih domorodkinja štono su ga 1843. bile izradile kao narodni dar F. baronu Kulmeru.

mich zurückziehen, und im Nothfalle auch einen anderen Weg einschlagen werde, den meine Überzeugung, dass das wahre Wohl meines Vaterlandes von den Interessen der Regierung unzertrenlich sei, werde ih weder dem unbesonnenen Treiben einer unerfahrenen Jugend, noch den leidenschfatlichen Wünschen der Gräuköpfe unterordnen.

»Mein Bewusstein, mein guter Name, und das Vertrauen, was ich hier geniesse, achte ich viel höher, als alle Beweise von Popularität und Anhänglichkeit, die übrigens nicht in den Živios bestehen, sondern darin, dass man mir dem die Verhältnisse am besten bekannt sind, und der es gewiss so aufrichtig und uneigennützig als Jemand mit seinen Vaterlande meint, Glauben schenkt und auch Folge leistet. Ich glaube dies, ohne unbescheiden zu sein, aussprechen zu können. Ich werde weder mich noch jene die uns schützen, einer Compromission aussetzen. Ich führe eine offene Sprache, werde Mann von Wort, und nie dazu einwilligen, dass höhere Zwecke kleinlichen leidenschaftlichen Interessen geopfert werden. Eine Parthei, wo jeder nach seiner Neigung handelt, hat keine Zukunft, keinen Bestand. Einer solchen Parthei will und werde ich nie angehören. Nehmen Sie meine Offenheit nicht übel, sie ist jedoch nothwendig, wenn wir noch länger einen Weg gehen sollen.

»Ich bleibe noch längere Zeit hier, da meine Gegenwart wohl hier nicht aber in Agram nothwendig ist. An Janko schreibe ich eben in dem Sinn, wie an Sie, und fordere auch ihn zur Mitwirkung auf. Runj. grüsse ich vielmal, besonders ihren Praeses. Leben Sie recht wohl und sind Sie überzeugt, dass ich mit wahrer Achtung bin Ihr ergebenster B. Kulmer«. — Drugo sačuvano pismo Gaju nosi datum 19. siječnja bez oznake godine, ali moguće da je pisano upravo 1848. godine, koja bi se mogla ustanoviti pronalaskom citiranih novinskih članaka. I u ovom se pismu razabira procijep i kolebljivost Kulmerova između austrijskih i hrvatskih interesa. A interesantne su bečke mahinacije kojima je operirao kod Magjara. List u cijelosti glasi ovako: »Wohlgeborner Herr! Ihr bewuster Aufsatz fand hier Beifall, und wurde unverzüglich an Gfn. Desseffy nach Pest gesendet, damit er sobald als möglich im Budapesti Hiradó erscheine. Auch wird man darauf bedacht sein, dass derselbe in der deutschen Pester Zeitung und in der Nemzeti ujság aufgenomen werde. Man fand es dermalen noch für räthlicher, dass der Artikel ohne Aufsetzung Ihres Namens erscheine, da unter den gegenwärtigen Verhältnissen die Zeitungsdebatte, das eigentliche Meritum der Erörterung nur nebenbei besprechend, sich auf das viel leichtere Feld der Persönlihkeiten stellen könnte. Wünschen Sie jedoch, dass Ihr Nahme ausgesetzt werde, so äussern Sie sich darüber, und es wird keinen Anstand haben. Im Pesti Hirlap vom 16. Jäner ist die Fortsetzung des Kossutischen Artikels erschienen. Es ist nicht nur wünschenswerth sondern auch notwendig, dass darauf geantwortet werde, und besonders hinsichtlich des ersten Theiles dieses Artikels, die insidiose und unrichtige Art und Weise mit der Kossut die croatischen Angelegenheiten bespricht, schonungslos aufgedeckt und vor das ungarische Publicum gebracht werden. Man erwartet, dass Sie nicht säumen werden Ihr begonnenes Werk fortzusetzen, und möglichst bald wieder einen Artikel liefern werden, der in eben dem Geiste, wie der frühere verfasst sein wird. Dies ist das sicherste Mittel die verschiedenen Verdächtigungen

und Verläumdungen, denen Sie ausgesetzt sind, zu Schanden zu machen und zugleich die dauernde Achtung aller wirklich gutgessinten Vaterlansfreunde zu erwarten. Der Zustand der Dinge in Croatien muss eine Wendung bekomen, wenn unser armes Vaterland, unter den beständigen Agitationen nicht verbleiben soll und die nationale Parthei statt einer Quelle der Kraft für die Regierung zu sein, nicht nur Quelle immer neuen und neuer Verlegenheiten für dieselbe sein soll. Die Regierung kan in ihrem Wirken nicht Croatien vereinzelnt berücksichtigen, denn sie kann und darf hinsichtlich Croatiens zuerst den ungrischen und dann den Standpunkt der ganzen österreichischen Monarchie nie aus dem Auge verlieren. Diesem Umstande muss es daher zugeschrieben werden, wenn manche an und für sich billige und unschuldige Wünsche der nationalen Parthei nur theilweise oder gar keine Berücksichtigung finden. Die Erfüllung derselben wird aber hauptsächlich noch dadurch erschwert, dass die nationale Parthei isolirt dasteht, und die für dieselbe günstigen Absichten und Verfügungen der Regierung in der Ausführung an dem Misstrauen, das selbst die National-Parthei sezt, scheitern. Dieser Zustand der Dinge muss daher vor allen einer Abänderung zugeführt durch eine Vereinigung mit der conservativen Parthei. Es lässt sich nicht läugnen, dass in der neuesten Zeit in Ungarn bei der conservativen Parthei einer bedeutende Umgestaltung der Ansichten bezüglich auf Croatiens Angelegenheiten und die National Parthei statfindet. Den Beweis dafür liefern die Beschlüsse mehrerer Comitate Ungarns und die Art und Weise mit der die conservativen magyarischen Blätter unsere Angelegenheiten besprechen. Aus allen sieht der Wunsch und die Bereitwilligkeit der Conservativen heraus sich zu unserer und ihrer Kräftigung mit der nationalen Parthei zu vereinigen. Dies muss um so bereitwilliger angenommen werden, als ein wirkliches ungestörtes Gedeichen des Nationalsache nur so erwartet werden kann und die Regierung nur so in den Stand gesezt werden wird, einen ausgiebigen und daurnden Schutz uns zu gewähren. Ich habe Ihnen über diesen für Croatien höchst wichtigen Gegenstand bereits mündlich meine Ansichten mitgetheilt, und ersuche Sie nun wiederholt in diesem Geiste zu wirken. Den gewissen Aufsatz der die Bestrebungen und Wünsche der National Parthei mit allen Verhältnissen offen darthun soll, ersuche ich Sie volle Aufmerksamkeit zu widmen. Dieses Actenstück wird und muss gute Dienste leisten und wird vollkommene Vereinigung mit der conservativen Parthei Ungarns nach sich ziehen. Wollen Sie gefälligst mir vorläufig alles mittheilen damit alles genau geprüft werden kann. Die Aufsätze in Budapesti Hiradó unter dem Zeichen Δ á horvat bonyodalmak sind vom Gf. Anton Széchen. Ich wohne im wilden Mann, und mit Achtung Ihr ergebener B. Kulmer m. p.

Kolosalnoj ispovijedi Kulmerovoj koju je u ova dva pisma iznio svakako ne treba ni za današnjega čitaoca neki osobit komentar. Nego valja podcrtati, da se Kulmer nekako još početkom 1842. srcem odvojio od Magjara među kojima je bio započeo svoju karijeru, a u hrvatskim narodnjacima nazreo sada stranku koja radi za cielokupnost Austrije i moć habsburške dinastije. Tako bi se bar mogla protumačiti ona stavka u pismu grofa Janka Draškovića Gaju 22. I. 1842. kada kaže: »Za tebe bit

će nova stvar, da mi Franjo K. iz Peštah odgovara, i sasviem se domorodcem izjasni: On radnje dušmana naših saobćuje i sasviem se domovini zaklinja, i baš klasičkih okom okolnost stvarih smatra — izlazi iz svega, da nešta reči moje, najviše pako motrenje Anarchie, koju licom vidi, njega okrenuše, i domoljublju drugo trenutje dadoše«.

Vodeći upravu nad svojim očinskim imanjem u Šestinama upoznao je i nevolje narodne privrede, tako da je do u tančine poznavao političke i ekonomske prilike u svojoj domovini, kada je kao član ugarske dvorske kancelarije pozvan na znameniti požunski sabor god. 1847.—1848. Majlatha je međutim u kancelarstvu zamijenio Appony, čovjek jakog državničkog talenta, koji je bio upoznat sa svim osnovama o stvaranju savremenijeg zakonodavstva u Ugarskoj. Pogoršavanju prilika pridonijela je i smrt palatina nadvojvode Josepha, koji je bio vrlo koncilijantne i umjerene prirode. Njegov sin koji ga je u palatinstvu naslijedio, nadvojvoda Stephan, nije bio dorasao događajima, koji su počeli da se nižu. Ponajprije je sabor sazvan koncem 1847. u Požunu bio vrlo buran. Radikalni magjarski elementi pod vodstvom Košutovim nisu bili skloni sporazumu s vladom i sva Apponyijeva nastojanja pokazala su se uzaludna. Sabor je stajao pred raspustom, atmosfera je bila elektrizirana, a povrh svega toga došla je i uzbudljiva vijest o veljačkoj revoluciji u Parizu. Košut je u svojim vatrenim govorima tražio potpunu upravnu samostalnost Ugarske u odnosu prema Austriji. Austrijska vlada bila je neodlučna, sabor nije raspušten, a 13. marta 1848. izbila je u Beču revolucija. Banska čast u Hrvatskoj bila je u ovo ozbiljno doba upravo vakantna, i bilo je vrlo važno pitanje, tko će postati banom. Franjo Kulmer našao se u to doba u Beču. Njegov upliv na mjerodavnim mjestima bio je velik i njegovu se uticaju imade zahvaliti da je banom hrvatskim imenovan Josip baron Jelačić, obrštar u Glini. Vijest o imenovanju kurir je smjesta odnio u Zagreb. U isto vrijeme uspio je i Košut, da u Beču isposluje samostalno ministarstvo za Ugarsku. On je intrigirao i protiv imenovanja Jelačićeva, ali je tu naišao na odlučan otpor kneza Windischgrätza, koji je visoko cijenio Jelačićeve sposobnosti i njegov čvrsti karakter. Kao ban i vojnički zapovjednik Jelačić je u svojoj ruci zadobio dotada nečuvenu moć u Hrvatskoj. Nemoguće je točno ustanoviti koliko se takav razvoj prilika imade zahvaliti samom uticaju Kulmerovu, a koliko opet sticaju ostalih prilika. Franjo Kulmer i Josip Jelačić od toga časa radili su u politici zajedno. Njihova je politika držala tako odlučan pravac, da se nije osvrtala na intencije ni bečke vlade pa čak ni na naređenja koja su dolazila sa strane dvora. Jelačić je na banskoj konferenciji stvorio zaključak, da se ne će pokoriti peštanskoj vladi, dao je da ga patrijarha Rajačić instalira kao bana. On je otvorio hrvatski sabor protiv izričite zabrane habsburškoga dvora. Onda je, doduše, lično pošao u Innsbruck (kamo je Dvor pobjegao iz Beča) da se opravda a kad se vratio, dočekalo ga je triumfalno slavlje. Za kratko vrijeme Jelačić je odlučio da oružjem u ruci pođe protiv Ugarske i revolucionarnih Magjara. U svim tim sudbonosnim događajima bio je uz njega i Franjo Kulmer. Košut je proglasio Hrvate rebelima i tražio mobilizaciju od 200.000 ljudi i kredit od 42,000.000 za pokriće troškova, jer da je »magjarska domovina u opasnosti«. U zadnji čas učinjeni su i neki pokušaji posredovanja između ratobornih Hrvata i Magjara. Sam nadvojvoda Johann prezeo je jednu takvu misiju, ali bez uspjeha. U drugoj polovici jula sastao se Jelačić s ugarskim ministrom predsjednikom Bathyányem u Beču, ali

i taj je sastanak ostao bez rezultata. 31 augusta zaposjeli su Hrvati Rijeku. 11 septembra Jelačić s 40.000 ljudi prelazi Dravu kod Varaždina i kreće prema Pešti. Pred Blatnim jezerom pokušao je palatin Stephan da kompromisom obustavi već započeta neprijateljstva, ali se i taj pokušaj slomio na odlučnosti Jelačićevoj. Poslije toga neuspjeha nadvojvoda Stephan položio je palatinsku čast i povukao se u Njemačku. Događaji su pošli svojim tokom. Nakon prvih okršaja, došlo je vijest, da je u Beču izbila revolucija i Jelačić skreće prema Beču, da se u odsudnom času nađe pred njegovim zidinama. Windischgrätz postaje vrhovni zapovjednik austrijske vojske. Dvor bjega sada u Olomuc. Nego Hrvati su se osjetili povrijeđeni, što je Jelačić postao podređen Windischgrätzu, ali Jelačić ipak vrši bez prigovora svoju vojničku dužnost i potuče Magjare kod Švehata, a 2 novembra ušle su njegove pobjedonosne čete u Beč. 2 decembra 1828. zahvalio se Ferdinand V. na prijestolju, a carem je postao osamnaestgodišnji nadvojvoda Franz Joseph I.

Obzirom na velike zasluge, što su ih Hrvati stekli za dinastiju, Franz Joseph I. imenovao je Franju barona Kulmera ministrom bez lisnice, da u svojoj blizini, kako se mislilo, imade i zastupnika hrvatskih interesa. Tako je Kulmer postao članom ministarstva Felixa Schwarzenberga. U isto vrijeme imenovan je i Jelačić guvernerom Rijeke s okolicom, a nadalje i čitave Dalmacije. Po svojim nazorima bio je Schwarzenberg kruti austrijski centralist, te za posebne težnje pojedinih zemalja monarhije nije imao ni smisla, ni razumijevanja. Njemu nasuprot Windischgrätz je bio federalista, svoje vrste, dakako. Kada je jednom zgodom Schwarzenberg pred njim govorio o Češkoj, kao o austrijskoj pokrajini, Windischgrätz mu je oštro uzvratio: »Češka nije pokrajina, Češka je kraljevina!« I kod izrađivanja oktroiranog ustava za cjelokupnu Habsburšku monarhiju došla je protivnost među spomenutim ličnostima do jakog izražaja. Windischgrätz je odmah na početku istaknuo da centralistički ustav smatra neprovedivim. 12. decembra izašao je carev akt, supotpisan i od Franje Kulmera, u kojem se hrvatskom narodu izražava zahvalnost za pokazanu vjernost, a daje mu se i uvjerenje o osobitoj carevoj milosti. S tim aktom došao je Kulmer u Zagreb i tu je doživio velike ovacije. Sada su, čini se, gospođe iz zagrebačkog aristokratskog društva istom došle u priliku da mu poklone onaj narodni dar iz 1843., skupocjeni sag, što su ga same izradile.[3] Kulmer ga je radi velike vrijednosti njegove kasnije poklonio muzeju. Windischgrätz i Jelačić spremali su međutim zimsku vojnu na Ugarsku. Vojske njihove počele su uz boje strane Dunava prodirati u zemlju protivnikovu i nakon nekoliko krvavih bitaka ušle su 5. januara 1849. u Budimpeštu. Windischgrätz je pokušao sada — kako je to odgovaralo njegovoj kompromisnoj prirodi — da pregovara s pritješnjenim Magjarima. On je vodio razgovore s mnogim prvacima magjarske konzervativne stranke (Almasyjem, Majláthom, Szerencsyjem i drugima). Ali ministar predsjednik Schwarzenberg bio je daleko radikalniji: on je htio najprije da se unište revolucijonarne vojske, a da se uspostavi Ugarska u prijašnjem obliku, nije mu bilo ni na

[3] Im December 1848 kam Kulmer nach Agram und kehrte am 30. XII. 1848. nach Ollmytz zurück. Während dieses kurzen Aufenthaltes in Agram, wurden ihm manifestatione Ovationen dargebracht — vielleicht wurde ihm auch damals jener kostbare Teppich verehrt, welchen die Damen der Agramer Gesellschaft selbst angefertigt hatten und welchen Kulmer später dem dortigen Museum spendete. (Isp. cit. Obiteljska historija iz 1901.).

kraj pameti. Jelačić je u svojim pismima Franji Kulmeru dao izražaja svome ogorčenju poradi Windischgrätzove popustljivosti, ali kao vojnik nikada nije pred potčinjenima kritizirao njegove postupke. Hrvati niti su bili zadovoljni prisilnom Jelačićevom neaktivnošću u Pešti, niti time da on kao hrvatski ban igra ulogu podređenoga generala. Kulmer je dao inicijativu za to, da se Jelačić imenuje vrhovnim zapovjednikom južne vojske, koja je obuhvaćala i Srbe u Vojvodini, ali Windschgrätz ga nije puštao od sebe, nadajući se da će Magjari, kad su već izgubili glavni grad, popustiti. Dogodilo se, međutim, obratno. Magjarska je vojska u nekoliko bitaka razbila srpsku ustašku vojsku u Vojvodini, a i u Erdelju je postigla znatne uspjehe. Sada je Windischgrätz morao da se odluči na energičnije vođenje rata. Ali sada je već bilo prekasno. Magjari su se već toliko osilili, da su potukli Windischgrätza, kojemu je nakon neuspjeha oduzeto vrhovno zapovjedništvo. Jelačić je sa svojim korom otišao u Osijek, da ovdje zajedno sa Srbima organizira novu armiju. 14. aprila 1849. proglasio je ugarski sabor potpuni raskid s Habsburgovcima, a vlast je uzeo u svoje ruke Košut. Za vrijeme zimske vojne u Ugarskoj izradilo je ministarstvo Schwarzenbergovo novi ustav, a Franjo Josip I. naglasio je u svojoj proklamaciji austrijsko državno jedinstvo i svoju volju da čuva sjaj svoje krune. Kulmer je dobio tu nezahvalnu zadaću da uznastoji, kako bi se želje Hrvata zadovoljile u okviru austrijskog državnog jedinstva. Ta je zadaća, naravno, bila nerješiva, jer su Hrvati tražili svoju vlastitu državu u sklopu austrijske carevine. Schwarzenbergovo centalističko ministarstvo nije bilo raspoloženo da tim hrvatskim željama udovolji. Kulmer je također sudjelovao pri izrađivanju toga kod Hrvata omrznutoga ustava, tako da je i na njega pao odij. Zagrebački »Slavenski Jug« piše u broju od 10. marta 1849.: »Kako je mogao barun Kulmer kao Hrvat potpisati akt, koji i kod nas treba da važi i da se prima, koji već imamo otprije svoj posebni ustav, akt, kojim se otkida od nas Vojna granica i okiva lancima? Akt, kojim se uništava naša autonomija i naše institucije, kojim se ukida banski savjet?« Budući da se u Hrvatskoj podiglo naročito ogorčenje radi ove odredbe ustavne, po kojoj se Vojna granica imala odijeliti od građanske Hrvatske, odlučili su mjerodavni bečki krugovi, da bar tu želju hrvatsku ispune, te da sjedine Krajinu s Hrvatskom i da u tom smislu izmijene ustavne odredbe. Banski savjet nije htio da objavi novi ustav i tražio je, da o njemu ponajprije raspravi hrvatski sabor. U to dođe vijest o velikom porazu Windischgrätzovu u Ugarskoj i austrijska vlada odluči da pozove u pomoć Ruse. Magjari su išli u susret katastrofi kod Vilagoša. Austrijanci su objesili sve kolovođe pobune, koji su im god pali u ruke, poništili su ustav Ugarske i uvrstili je u sklop austrijske monarhije kao i sve ostale zemlje. Centralistička misao, za koju se s osobitim zanosom zalagao Bach, sada je pobijedila. Osnovan je i državni savjet kao organ sa savjetodavnim pravom i direktno kralju podređen. Članom toga savjeta imenovan je doskora i Franjo Kulmer. Godine 1851. ukinut je čak i martovski ustav iz godine 1849. i zacarila se potpuna reakcija. Franjo baron Kulmer morao je da doživi, da se sve njegove želje briskiraju. On je svojom popustljivošću izgubio povjerenje Hrvata, a vladi opet nije bio dovoljno pouzdan, i tako je taj talentirani čovjek postao naprosto suvišan. Njegovi su živci bili rastrojeni i on je morao da ode u neko kupalište u Tatri da se malo oporavi. U aprilu 1852. umre Schwarzenberg. Kulmer se svraćao i svojoj šogorici na imanje Sv. Gotthard kod Graza. Smrt Schwarzenbergova teško je na njega uticala, a

njegova se bolest teško pogoršala: bila je to paraliza. On je morao da napusti državnu službu. Napuštajući službu odlikovan je još od cara ordenom željezne krune I. reda. Nastanio se stalno u Beču, imao je lijep stan na Kohlmarktu, ali katastrofa se naglo približavala. Jednoga ljetnog dana g. 1853. stao je pred njegovim stanom fijaker, da ga odveze u ludnicu u Währingerstrasse, koju mu nije više bilo suđeno da ostavi. O tom događaju obavijestili su i njegovu majku, koja je stanovala u Zagrebu. Ona je zaprepaštena doputovala u Beč, ali je sve bilo prekasno. Sam Kulmer bio je potpuno apatičan, njegove umne sile bile su u potpunom raspadaniu. Već 10. novembra 1853. oslobodila ga je smrt toga nesretnog stanja. U Beču se pričalo, da je nesretni Kulmer u napadaju akutne manije skočio sa drugog sprata ludnice, ali se prava istina o okolnostima njegove smrti nikako nije mogla doznati. Pokopali su ga u Beču na Währingškom groblju, a mati mu je podigla lijep nadbrobni spomenik, koji je na prednjoj strani nosio ovaj natpis, koji glasi u prevodu s njemačkoga:

Majka
svome sinu
F r a n j i b a r u n u K u l m e r u
c. i kr. komorniku, tajnom i državnom savjetniku
umrlom 16. novembra 1853. u 47. godini života.

Na postranoj lijevoj plosi stajalo je: »Hrvatska, njegova domovina«, a na desnoj: »Ministar u godini 1848.« To je groblje već davno zanemareno i napušteno; gdje su nekoć bili grobovi danas su kuće. Interesantno je napomenuti, da su mnoge krupne ličnosti iz godine 1848. završile svoj život u paralizi, tako sam slavni Jelačić, pa grof Stadion, Széchényi, a Schwarzenberga je samo iznenadna smrt spasila slične sudbine.

Život Kulmerov protekao je u teškom i neumornom radu, koji je njegove živce konačno morao slomiti; kao odvjetak jedne od najstarijih i najuglednijih aristokratskih obitelji u Hrvatskoj, iako odgojen u njemačkom duhu, uvijek je ljubio na svoj način Hrvatsku i uz bana Jelačića bio jedna od najistaknutijih i najmarkantnijih ličnosti sudbonosne godine 1848. Kako god je njegov konac bio tragičan, sudbina ga je ipak poštedjela od razočaranja, koja je doživio Jelačić, i koja su mu podgrizla život.

Razvitak svih događaja u godini 1848. koji se tiču Austrije, Hrvata i Magjara upravo se plastično vidi i iz Kulmerovih pisama Jelačiću, a teku hronološkim redom od kraja marta do konca decembra 1848. Obzirom na njihovu veliku historijsku važnost, iznijet ću ih u originalu, na njemačkom jeziku, ali pripominjem da je to prepis koji je sačinjen očito još pedesetih godina XIX. stoljeća. Ostaje još neriješeno, da se utvrdi, zašto je sačinjen taj prepis i čija ga je povjerljiva ruka pisala. Neka od ovih pisama upotrebio je i prepisao u svoje na francuskom jeziku pisane memoare FML Joseph Baron Neustädter (1796.—1866.), (u zagrebačkoj Sveučilišnoj knjižnici sign. R 3289), ali mu ipak iz ove zbirke nedostaju br. 3.—8., 10.—14., 23.—29. te 31. i 32.

I.

W i e n am 30. März 1848.*)

Lieber Freund!

Den Augenblick erhalte Dein Schreiben. Da ich in der Zeit sehr gedrängt bin und vielleicht diese Nacht nach Pressburg[1]) werde reisen müssen,

*) J e l a č i ć i n j e g o v o i m e n o v a j e b a n o m. Dvadesetipetoga ožujka 1848. bio je vrlo buran. Tog su se historijskog dana odigrali u zagrebačkom »Narodnom Domu«

so verzeihe meine Eile. Vor Allem meinen aufrichtigsten Glückwunsch. Es ist mein und aller redlichen Patrioten Wunsch durch deine Ernennung zum Banus erfüllt worden, und wir hoffen unter Deiner Leitung die schweren und kritischen Zeiten glücklich für das Wohl des Landes und des Königs zu überstehen. Auf mich kannst Du rechnen. Meine geringen Kenntnisse und meine kleine Erfahrung stelle ich zu Deiner Disposition. Nur durch ein enges Aneinanderschliessen können wir uns halten. Auf deine Fragen antworte ich Dir im Allgemeinem, dass in den dringenden Zeiten, welche wir jetzt leben, es von der grössten Wichtigkeit ist, dass Du mit Beseitigung aller Ceremonien Scrupln,[2]) Dir vor Allem die Kenntniss von der wahren Sachlage

---

presudni događaji za hrvatski narod. Velika narodna skupština sastavila je peticiju kralju, kojom je zahtijevala povratak slobode i potvrdu graničarskog pukovnika Josipa Jelačića hrvatskim banom. Ovi se događaji redali u Zagrebu silnom brzinom, nosilo ih je poput vihora pred teškom olujom narodno oduševljenje. Ilirci su bili gospodari položaja. Gaj, Kukuljević i drugi, govorili su narodu o novom dobu, o pravu Hrvata na samostalnost, na slobodu. I dok se na zagrebačkoj Harmici slavilo slavlje, strepio je narodni ljubimac ban Jelačić u banskoj palači za sudbinu svoje domovine. Budno je pratio pisanje zagrebačke štampe. Kao novi državni poglavar uticao je apsolutno na novine. jer je želio onemogućiti štampanje nepoćudnih vijesti. Nabavio sam slučajno u jednom bečkom antikvarijatu pisamce koje je Jelačić toga dana upravio uredniku »Agramer Zeitung« Stauduaru. Pisano je u silnoj brzini na komadu običnog papira i glasi na njemačkom jeziku:

»Lieber Stauduar! Es scheint mir nicht angemessen, dass es morgen schon wegen der Banus Wahl (ovu je riječ Jelačić precrtao i stavio iznad nje »Ernennung«) in die Blätter käme; ich ersuche Sie daher mit H. v. Gay einverständlich zu handeln; und ihm auch sonst anzuhören. 25/3. 1848. Jellachić«.

Ban ga je jednostavno savio i zapečatio crvenim pečatnim voskom, posluživ̌ši se pri tom malim pečatnikom sa svojim porodičnim grbom. *A. E. Brlić*

Isp. i članke: dr. R. Horvat, Kako je Jelačić postao banom hrvatskim (»Prosvjeta«, Zagreb 1906.) — dr. F. Šišić, Kako je Jelačić postao banom. (»Jugoslavenska Njiva« VII, 2, str. 169. Zagreb 1923.) — Gaj je posredovanjem grofa Nugenta bio iza februarske revolucije (24. III. 1848.) predstavljen u Št. Grazu Erzherzog Johannu kojemu je predložio da se Jelačić imenuje banom. Događaji oko toga odigrali su se upravo revolucionarnom brzinom. Gaj je išao u stvari Jelačićevoj i u Beč, bio ondje i na sveslavjanskoj skupštini (isp. u »Novinama« 25. III. 1848. proglas bečkih Slavjana, kojim se narod Slovjenskoga Juga apostrofira da se okupi oko Gaja), te se onda vratio u Zagreb gdje je onda 25. III. održana velika narodna skupština poznata sa svojih 30 točaka (vidi ovdje bilješke br. 7 i 8).

[1]) Pressburg t. j. Požun u Ugarskoj, blizu Beča, u to vrijeme (još od turske okupacije većeg dijela Ugarske) saborni i krunidbeni grad Ugarske i Hrvatske kamo se Kulmer navraćao da motri politički razvoj kod Magjara. 13. III. buknula je revolucija u Beču, 15. u Pešti, i prvi je njen zahtjev bio ukinuće censure za štampu čemu je sabor odmah udovoljio. (Požun se kao glavni slovački grad zove danas Bratislava.)

[2]) Aluzija na bečku sredinu iza veljačke revolucije u Francuskoj 1848. Bečka i austrijska revolucija zbila se je u ožujku. Otsad se u historiji prije kapitulacije Metternichova režima zove razdoblje »Vormärz«. Razabira se vajkanje aristokrata koji žali za prošlim no i rezonovanje realna političara. Pometenost poradi nenadanih događaja bila je očita kod svih tadašnjih savremenika. Zato Ivan Perkovac (1826.—1871.) u svojem zapamćenju »Iz bojnoga odsjeka« (izd. »Matice Hrvatske« Pripovijesti, str. 214, u Zagrebu 1905.) dobro kaže: »Događajâ god. 1848. ne će nitko valjano shvatiti i razumjeti, tko ne uvaži golemo komešanje različnih, dapače i protivnih ideja, koje se u ono doba na dvie strane križahu i pobijahu. Godina je 1848. prenaglo na nas navalila; tadašnji pokret nije bio neposrednim resultatom prvašnjega nam političkoga života. Demokracija i federalistične ideje navalile su na nas iz nebuha, pa su se s jedne strane morale boriti s ostatcima feudalne aristokracije, a s druge strane sa starim državopravnim nazorima. Ideja narodno-državne samostalnosti morala se je nagađati s dinastičkim interesom i s vojničkim tradicijama. Ovako su po naravi svojoj konzervativni staleži ponavljali samo rieči i izraze tadašnjega vremena, a od ozbiljnih zahtjeva i posljedica demokratičkoga principa vrlo su zazirali, a u potaji i protivili se velikom energijom i lukavošću«.

der gegenwärtigen Dinge verschaffst, was nur im Centro nemlich hier in Wien möglich ist.

Ich habe gehofft, dass Du nach Deiner Ernennung augenblicklich herumreisen wirst, da ich Dreihann[3]) dringend bath, Dir so zu schreiben. Mache Dir keine Sorgen mit dem Schreiben an Irgendjemand; damit richtet man nichts aus. Die Ereignisse drängen zu sehr. Wir leben in solchen Zeiten, wo die alte Etiquette und Formen nicht hinreichen,[4]) und man damit zurückbleibt. Also lege Alles bei Seite und komme ohne Dich irgendwo aufzuhalten gleich nach Wien, wie Du immer hier ankommst und wohnst, darum kümmert sich jetzt Niemand. Nur persöhnlich kannst Du was Du brauchst hier durchführen. Deine Energie und Dienstfähigkeit wird man nach der Schnelligkeit Deines Handelns hier beurtheilen. Deine Ernennung wurde, ohne dass Jemand in den höchsten Kreisen auf Dich gedacht hat, in 3 Tagen durchgeführt. Hiedurch ist den Pressburger Combinationen[5]) ein starker Streich durch die Rechnung gemacht worden. Die Gegenbestrebungen von dieser Seite kamen schon zu spät. Fürst Windischgrätz[6]) hat heute schon gefragt,

---

[3]) Dreihann, adjutant. — Iz ove pa i druge njemački vođene korespondencije (n pr. i unutar Jelačićeve obitelji) vidi se koji je jezik bio tadašnjem plemstvu u Hrvatskoj najprisniji. Austriji je pogodovao ugarsko-hrvatski spor i bilo je oportuno iskoristiti hrvatski narodni preporod i pokret. Uostalom, što se tiče njemačkog jezika, i rođene dvije Gajeve sestre dopisivale su se daleko do u pedesete godine XIX. st. njemački. A kad je nastupio francjosefinski i Bachov apsolutizam mnogima je odlanulo iz njemački nastrojenih društvenih krugova u Hrvatskoj.

[4]) Ruše se i stare ceremonije i mnoge dotad neprikosnovene društvene pa i pravne (feudalne) forme. Nadiranje građanske ideologije i liberalizma bilo je naglo i silno. Austrija je začas trebala proživjeti ono što Francuska iza 1789. i 1830.

[5]) Tiče se Magjara dotično kr. ugarske vlade kojoj je bečka Kamarila (zakulisna dvorska grupa) preduhitrila Jelačićevim postavljanjem za hrvatskoga bana.

[6]) Alfred Candid Ferdinand Reichsfürst von Windisch-Grätz (* 1787. u tada još austrijskom Bruxellesu, † 1862. u Beču). Odrasao je dijelom na očinskim imanjima u Češkoj, dijelom u Beču, od 1804. u austrijskoj vojsci, a te je godine proglašen i za Reichsfürsta. U vrijeme napoleonskih ratova pade u sužanjstvo, no bude otpušten, a 1809. nastavio je vojevanje, konjanički; 1812. u protunapoleonskom zanosu zatraži otpust, ali se 1813. vratio u vojsku kao Oberst-Lieutenant te iste godine postao pukovnik sa mnogo slavnih ratničkih zgoda i promjena koje je nastavio i 1814., slaveći slavlje u Parisu s ruskim velikim knjazom Nikolajem u sjenci milosti i pažnje cara Aleksandra I. Iza bečkoga kongresa zastupao je pak svoga carskoga gospodara u Turinu pri novom ustoličenju Karla Alberta, sardinskoga kralja (kojemu je pak 1848. vratio posredstvom predstraža Mauricijev orden!). 1826. General-Major, i t. d. 1830.: orden Zlatnoga Runa. 1833. Feldmarschall-Lieutenant i divizionar u Pragu, a od 1840. do 1848. glavni komandujući general u cijeloj Češkoj. Bio je odan poštovalac staroga Radetzkoga, koji je tražio za italijanska okupirana područja sve više austrijske vojske, sluteći opasnosti koje su 1848. postale stvarnost. Jednako je Windisch-Grätz bio specijalista za nadzor nemirnih Poljaka i već nesigurnih Čeha. Još 1847. osjetio je šta se sprema, te je na svoju ruku, znajući za kočnice austrijskoga birokratizma, opremio tvrđave u Češkoj zalihama hrane. Upravo ožujka mjeseca 1848. našao se u Beču (zbog otpremanja jedne izvidničke vojske na francusku granicu), kad ga ostanci carske Kamarile tokom sloma daljih mjeseci počeše snubiti da se prihvati — diktature. No sam termin diktator bio mu je kao žučljivom monarhistu veoma odiozan, te je nađen termin »mit allen Vollmachten ausgerüstet . . .« Doista je Windisch-Grätz ušao u ulogu diktatora, nastanio se u carskom Burgu u Beču i pokušao da održi carsku vojnu silu intaktnom. Ali osim carske residencije morade se obazirati i na Italiju kao i na jugoistočne pokrajine Habsburške Monarhije. Tako je bio Windisch Grätz u prilici da sudjeluje pri naimenovanju oberštara barona Jellachicha za hrvatskoga bana. U međuvremenu je obrazovano ustavno ministarstvo, no demokratima je osoba Windisch-Grätza bila trn u oku. U maju je smatrao da je potrebniji u Češkoj nego u Beču, naročito zbog sveslavenskoga kongresa u Pragu (2. junija i dalje) protiv koga je nastupio nepritajivanom mržnjom, protuakcijom i provokacijom građanskoga rata, tako

wo Du den bist? Freund, die Monarchie ist in Gefahr, hier nur bekommst Du über Alles Aufschluss und die Richtung für den Weg, den Du zu gehen hast. Du kommst in eine interessante hochrichtige (Epoche) Periode, wo Du dem Vaterland und Thron gestützt auf das Vertrauen der Nation wichtige Dienste leisten kannst. Unsere aus mehreren 100 Individuum bestehende Deputation[7]) hat mit Musik und unter allen möglichen Begrüssungen und

---

da je njegovu krivicu moralo ustanoviti i samo bečko ministarstvo povodom nemira u Pragu od 12. junija dalje. Ministarska komisija tražila je odalečivanje Windisch-Grätza. No on se ponio slično kao kasnije Jelačić; oslanjajući se na vojnu silu nije htio sići s vlasti nego je pacifikovao Češku. Od polovine junija 1848. do početka oktobra Windisch-Grätz se bacio na savladavanje Beča. Zaprijetio je da će se proglasiti nezavisnim, ako ministarstvo ne bude moglo postati gospodarom situacije. U vrijeme, dok je carski dvor boravio u Innsbrucku dopisivao se s caricom Marijom Annom, nukajući je, da nipošto ne popušta. Tražio je, dakako, za sebe neograničene carske punomoći. Kad se dvor na zahtijevanje ministarstva početkom kolovoza ponovo vratio u Beč, Windisch-Grätz je proturio za generaladjutanta caru kneza Josepha Lobkowitza i postavio »maksimalnu liniju« iza koje ne bi smjelo više biti popuštanja revolucionarima. On je onaj koji je caru svjetovao osiguranje Schönbrunna jednom brigadom i novo smještavanje dvora u Olomoucu te je sprečavao daljnji odlazak vojske iz Češke u Italiju, kako je tražio vojni ministar grof Latour. (Isp. podatke kod Wurzbacha, Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich, 57. Theil, Wien 1889. p. 1.—19.)

[7]) Autobiografija Mije Krešića (Zagreb 1898. str. 85.) klasičan je izvor negdašnjeg suvremenika, koji izvrsno popunjava ovu korespondenciju:

»Pripravljao se ozbiljan rad i rat, a bilo je dan na dan uzrujavajućih viestih i zanimivih momenata po svoj domovini, a poglavito u Zagrebu, kao gradu na čelu narodnoga gibanja. Prije svega toga, odmah na početku pokreta u ožujku, bje zaključeno u narodnih krugih, da ima u Beč poći deputacija pred lice cesara i kralja Ferdinanda, da traži pravice. I iz Karlovca pođoše mnogi u taj monstre-odbor, a među timi bijah i ja. Oduševljenje rastijaše sve to većma, da i najveći skupci i cincari darivahu u svrhu narodnoga ustanka, oružja svake vrsti, dragocienosti i novaca obilno. Sliku ove episode nebih si bio zapamtio točno, da ju nisam bio nacrtao u jednom pismu kako sliedi.

Zagreb, 24. ožujka 1848.

... Javljam ti evo, da smo sretno oko šeste ure u Zagreb prispjeli (čitav dan vozili smo se iz Karlovca u Zagreb) i odmah u dvoranu (t. j. ilirski klub) otišli, gdje se je mnogobrojni sviet bio skupio. Ugodno je to na nas djelovalo, gdje vidismo sve mladiće i stariju gospodu u surkah. Uz dugu ulicu iduć, sreli smo oboružanu legiju djaka, koji su se sa muštre vraćali. Medju stotinami crvenkapa opazio sam i našega Karlovčanina Simića, koji je bubnjar djačke straže bio. Gaj je u istu večer iz Beča naglo došao i donio velevažnih viestih. Istom stupismo u taj naš sjajni domorodni hram, ali čitavo družtvo iz doljnjih reštauracijah i hodnika vrvi u veliku krasnu dvoranu, gdje je bila na sedmu uru dogovorena skupština. Sve je bilo dubkom napunjeno i galerije pune. Gromoviti »Živio« zaori, kad Gaj stupi u sobu. Sve zamukne i očekiva znatiželjno, šta će sada čuti. Da je Gaj bio dobar orator, to smo znali, ali ga mi Karlovčani još nismo bili čuli i s toga nas je tim većma zanimalo slušati ga. Moram reći, da je milina čuti onakovu čistu besjedu, kako ju bar ja iz ustiuh hrvatskih tako krasno nikad čuo nisam. Gaj javio je skupštini da ide pred kralja. Oni vele, da tu nema više govora samo o narodnom jeziku, o narodnosti ili još kakvih neznatnih reforma, jer da to već sve fait accompli, nego treba proklamirati i ostale nezavisnosti od Magjara izraditi i doći u Beč sa gotovimi zahtjevi, koji će se, kako se za stalno nadamo, od Njegova Veličanstva odmah potvrditi. Tako da govore u Beču i da se dvor ufa, da će Hrvati sa svojimi željami što skorije doći.

Naši bečki domorodci vele, da se Hrvati moraju staviti na čelo slavjanskoga gibanja, te da su poslali u Zagreb jedan proglas s mnogimi podpisi, kojim nas uvjeravaju za svaku moguću podporu. Oni, da imaju u tom poslu podpuno povjerenje u jedan odbor, koji bi sastojao iz ovih triuh licah: Ambroza Vranicanija, Ljudevita Gaja i Ivana Kukuljevića i ako skupština misli pridodati još i nekoliko osobah svoga povjerenja. Medju podpisanima jesu Česi, Poljaci, Moravci, Kranjci i Hrvati, medju posljednjimi i grof Albert Nugent. Do tri tisuće Slavjana, da će nas na kolodvoru dočekati. Taj proglas čitao je barun Dragutin Kušlan. Odmah zatim ustade grof Vojkfy vitežkim držanjem i progovori junačkim glasom: Mila braćo! Ja ne ću držati dugačak govor, nego vam velim kao Hanibal: »Aut vincere aut mori« (urnebesno Živio! iz svakoga kuta), zato moja braćo, kako

Reden, ihren Einzug in die Stadt gehalten. Die 30 Punkte[8]) sind überspannt, wir werden sehen. Als Demonstration gegen Ungarn ist die Sache recht gut.

čujem, da naša protivna stranka potajno pripravlja oružje u Kazini — pošljimo k njima jedan odbor, koji jim neka izjavi, da ako je njima sbilja do pomirenja stalo, da neka za 24 sata predadu kazinu i neka se s nami u dvorani sastaju, inače neka sami sebi pripišu sve posledice. Na taj vatreni govor odvrati mu Gaj: Ja visoko cienim žarko domoljublje grofa Vojkfyja i osviedočen sam o plemenitom njegovom i hrabrom srcu, nu neka mi dopusti, da nisam toga mnienja, budući mislim, da će k pomirenju biti bolji put, ako mi sa pravoga kršćanskoga gledišta za ljubav i slogu njima pružimo bratsku ruku, da pošaljemo k njima u kazinu jedan odbor s prošnjom za izmirenje, ali prošnjom velikodušnom — onakovom, kako onaj prosi, koji svoju jakost ćuti i zna, da bi mogao protivnika smrviti, nu kao pravi domoljub prije ga još moli i to posljednji put moli — jer nam se neće uvjek i neprestano za pomirenje prositi itd. Za Gajem pojavi se Juraj Pisačić, pristaša magjarski i tu sve zamukne, što će on reći? Bio je duboko ganut tim historičkim prizorom, te ga je bilo slabo čuti, nu on reče: da je uviek bio za hrvatski jezik (mjesto latinskoga) itd., ali se na to sa galerije vikalo: mi nevjerujemo praznim riječima, nego hoćemo dokaza, dokaza! Gaj mu odgovori, da mi svi iskreno gojimo želju, da se pomirimo. On vjeruje, da g. Pisačić priznaje plemenitost naše težnje, ali da on to od ostalih članova magjarske kazine nikako vjerovati nemože, akoprem nekoji od njih takodjer nose hrvatske kokarde. On da je pripravan sve učiniti što je moguće, da će — i klečeći u ime narodne reće prositi jih za složni rad u ovako ozbiljno doba. On pruži ruku Pisačiću i poljube se (gromovito živili!). Mladići digoše obadvojicu u vis, da se tako u očigled svih prisutnih još jednom pobrate. Odmah zatim bje jedna deputacija odpravljena u magjarski kazino. Medjutim govorio je Ivan Kukuljević, iz županijskih skupština poznati glasoviti govornik, izražujuć radost, da je bio svjedokom ovog uzhićenog prizora, te žaleć samo, da toga prizora nije mogla sva Hrvatska vidjeti itd. Pisačićeva gospoja darovati će djačkoj četi liepu zastavu za dokaz njegova probudjenoga domoljublja. Za mali čas povrati se odbor, kojega je vodio Gaj i u kojem bje više Karlovčana. Došli su s njima iz kazine obadva baruna Raucha, Karlo Jelačić i Aurel Kušević i više njihove gospode, kojih nepoznajem. Opet je govorio Gaj, koji je bio duša čitave skupštine; govorio je prekrasno da je svakoga dirnulo. Prvi za njim očitova se od kazinskih članova Karlo Jelačić, veleć, da se nije nikada do danas, do ovoga časa mogao osvjedočiti, da narodna stranka za slobodom teži i na njem se je moglo opaziti, da je izvanredno ganut. Proklinjao je neslogu u narodu i zaklinjao se, da će odsad biti tijelom i dušom naš i s nami vojevati za slobodne institucije. (Živio do neba.) Barun Levin Rauch u kratko reče: da su on i njegova stranka uviek bili za narodnost horvatsku, a ne ilirsku i da je on privržen svojoj domovini, al da želi ostati pod svetom krunom ugarskom. Aurel Kušević izrazi se u istom smislu. Pol noći bješe se primaklo i pošto je na galeriji bila nesnosljiva sparina a mi od vožnje čitavoga dana utrudjeni, odosmo kući, nu čuo sam drugo jutro, da se je Jelačić odmah izbrisao iz kazine i u dvoranu upisao, a barun L. Rauch da pružene ruke Gajeve nehtjede primiti očitovav, da će si stvar još dobro promisliti. A. Kušević je istoga mnienja i reče, da su Magjari jedini koji su slobodu uzdržali, i da nije magjarske opozicije, da bi se naše pravice već bile ukinule. Gaj mu je tumačio, kako on shvaća pravu slobodu i pravice čovječanstva kao da je Lamartine, nu činilo se sve uzalud. Opazilo se da premda su se kazinski članovi vrlo ponosno držali, da jim je ipak ova narodna skupština i veliki entuziazam imponirao, pošto u njihovim turopoljskim privrženicima toga nije bilo.

Drugi dan smo mi Karlovčani u našoj purgarskoj uniformi pravili visite po Zagrebu i bili valjda ovdje prvi representanti karlovačke garde. Čujemo svuda po gradu, da će oberštar Joso Jelačić, u Glini biti proglašen za hrvatskoga bana. Danas su ovdje izabrani, koji će s deputacijom u Beč. Raznio se je glas po Zagrebu, da su Karlovčani jurišali Zeughaus i uzeli oružje, nu ja toga nemogu vjerovati, jer nerazumijem zašto i u koju svrhu, kad je svaki gradjanin oboružan. Magjarski pristaše, koji neće da se pomire — sele se u Magyar-Orszag budući da vide ovdje veliku pogibelj za svoje težnje. Sutra u subotu biti će na Harmici veliki meeting, gdje će se želje naroda čitati i tiskane dieliti. Tražiti će se: sjedinjenje Dalmacije i Krajine sa Hrvatskom, hrvatski jezik za sve učione, svake godine sabor kraljevine Hrvatske u Zagrebu uz zastupanje svih stališa, jednaka prava, jednaki tereti, podignuće banke narodne, povratak naših glavnica, kojim je dosad Ugarska upravljala. Sutra, ako Bog da, idemo svi na put, a dielit će se po svih mjestih njemački prevodi naših narodnih zahtieva.

U Beču, 30. ožujka 1848.

.... U Gradcu smo od množine ljudi bili dočekani i do gostione dopraćeni, gdje su

In Ungarn sieht es schlecht aus, das neue Ministerium[9]) ist zwar bestätigt, doch glaube ich, seine Wirksamkeit wird Nulle sein. Das Ende wird

nam kroz cielo vrieme počasno stražili djaci. Posjetili smo sveučilište, gouvernera, staroga grofa fzm. Nugenta i generala Živkovića, koji su nas svi ljubezno primili. Nama na čast poslali su gradjani taj večer vojničku bandu, koja je same slavjanske komade igrala i nas iz našega glavnoga stana »Zum Elefanten« dopratila do gradske Ressourse, gdje je za cijelo naše družtvo bila bogata večera pripravljena. U Gradcu kao i cielim putem nisu jošte nikad vidjeli takove deputacije, zato su nas u Gradcu i svuda gledali kao kakvo čudo. Nas karlovačke purgere drže za marine soldate, jer nam je uniforma modar frak sa crvenimi našivi i žutimi gumbi, kako to pomorski vojnici nose. Pitahu nas: Kommen sie von Venedig? Was gibt es Neues in Italien? — U Bruku a. d. Mur dočekala nas je štajerska garda sa svojom bandom i pozdravila govorom. U Badenu smo isto tako liepo primljeni pod vodstvom mladoga vrlo inteligentnoga Zengevala, kojega rod i kuća je jedna od najodličnijih u domorodnom krugu. Na viećnici u Badenu bili su hrvatski barjaci razviti, isto tako na više kavanah i gostionah u slavu »der tapferen Kroaten«. Jedan Extra-train dovezao nas je danas u četvrtak u 10 sati u jutro u glognički kolodvor. Svi članovi naše deputacije, do četiri stotine osoba, obučeni u narodnom odielu, u surkah, bielih ili modrih hlačah, s kalpakom ili crven-kapom i sabljami, jedini Nationalgardisti i varaždinski grenadiri u svojih uniformah, a svećenici u svom odielu. Na kolodvoru dočeka nas slavjanska legija sa barjakom i bandom. Nebrojeni sviet navrvi sa svih strana, tolike množine nevidjeh još nikad. Imposantni pogled, a straga onaj silni Beč: doista da je to veličanstven prizor. Banda udara hrvatske pozdrave, svietina oduševljenjem kliče bacajuć šešire u vis: »Živio!« i »Hoch!« bez kraja i konca. Na jedinoj tribuni besjedio je naš domorodac Pejaković, za kojim nas pozdravi jedan Dalmatinac, onda Kranjac i Slovak, napokon još jedan ovdje stanujući Hrvat, rekli su mi imenom Kurelac i to njemačkim jezikom, da ga razume i Niemci, kojih je valjda takodjer tu mnogo došlo. Govorio je, da se Austrijanci neka okane te misli, da budu s njemačkimi zemljami »Ein deutsches Reich« — da upravo sada pred Radeckijem jedno dvadeset hrvatskih bataljuna žrtvuju u Italiji svoj život za Austriju, a ne za Deutschland: da je ovih dana slavni Marinović za austrijsku čast braneć Arsenal u Veneciji na strašni način dušu izdahnuo: provrtiše mu svrdlom prsa i prikvačiše ga na vrata Arsenala itd. Poslie njega zahvalio se je Gaj na liepom dočeku i više toga progovorio, što nisam mogao čuti. Govorio je hrvatski i zaključio njemački. To je trajalo više od pol sata na južnom kolodvoru, dok se je mogla naša četa smjesta ganuti uz toliko ljudstvo. Skoro dva sata išli smo kroz Favoriten-Strasse do našega stana, gdje je odbor odsjeo (Hotel zum »Wilden Mann« u Kärntner Strasse). Sve ulice bijahu napunjene, da se nismo mogli kretati: sa svih prozora mahahu nam gospoje bielimi rubci: svi nas oduševljeno pozdravljaše. U terezijskoj akademiji namjestiše golemu zastavu, a elevi vikahu nam »Vivat!« Nationalgardisti bečki prezentirahu nam svuda i na više mjesta moradosmo ostati od stiske, jer se nije moglo dalje. Bande jednako svirahu naše narodne komade, a u unutarnjem gradu uz silni »Živio« carsku hymnu. Pravoslavni vladika Rajačić pozdravljao nas je na više mjesta neprestano. Pred našim glavnim stanom stoji slavjanska četa na straži, svi na škrljacih nose znakove »Slovani« i »slavjanska četa«. Na njihovom krasnom barjaku naslikan je grb trojedne kraljevine. Gaj je s prozora gostionice medju dva van na polje iztaknuta hrvatska barjaka puku govorio njemački, šta? — nismo mogli razumjeti na tako daleko, nu valjda da je Bečanom po volji bilo, pošto su mu bez prestanka klicali »Vivat«! Čuje se, da će sutra jedna poljska deputacija, takodjer pred cara ići. Mi ćemo istom u ponedeljak biti primljeni u audienciju. Biskup Haulik je ovdje, ali mislimo, da nas on nebude pred kralja vodio. Polag mene bijahu tri stenografa, koji su Gajeve riječi bilježili. Grof Montecucoli odgovorio je Gaju i napokon mu pružio ruku. Zatim odosmo do »Aule«, gdje nas je sva mladež universiteta dočekala i gdje su profesori besjedili. Gaj je kao duša deputacije i ovdje govorio i svaki čas mu presjekoše riječ sa Hoch! i Vivat! Najzad ogriše se profesori s našim prvaci i poljubiše se: entuzijazam svuda: sve se stalo ljubiti i želju izrazivati, da bi se tako svi narodi u Austriji grlili s iskrenom i junačkom braćom Hrvati. Čini mi se, kao da ovdje nije bilo one frankfurtske stranke, nego samo oduševljeni Austrijanci. Naš jedan barjak ostao je tu na uspomenu našega posjeta. Naši odbornici kažu nam, da je Njegovo Veličanstvo obećalo sve, što nije proti zakonu i proti prisegi kraljevoj. Više vam danas ne mogu pisati, ali se ufamo za dva dana nekom rezultatu naše misije. Iz Italije čuju se naopaki glasi. Vidio sam ovdje više ljudi, koji nose na cilinderih i kapah tiskane cedulje »Freicorps nach Italien«, pošto Radeckiju još treba vojske. Evo danas već peti dan, što nas četiri sto ljudi ovdje sjedimo i trošimo naše hrvatske groše, čekajuć te nove pravice.

sein, dass Oesterreich Ungarn wieder erobern wird müssen. Palatin[10]) spielt eine miserable Rolle. Nur die Grenze[11]) soll ruhig und anhänglich bleiben.

Jučer nam je u jutro još u krevetu naš podvornik, javio, da je na zvoniku sv. Stjepana iztaknut sto rifa dugački njemački barjak u crno-crveno-zlatnih bojah. Ja sam se presenetio, kada sam austrijsko patriotičko oduševljenje ovih dana motrio a danas kao da je protivni njemački duh gradom zavladao. U 11 sati prije podne vidjeh mladež pod oružjem, ali ne slavjansku četu nego deutsche Burschen, a tisuće ljudi na trgu sv. Stjepana, gdje su pred tim hramom i pod tom gorostasnom zastavom zapjevali: »Wo ist des Deutschen Vaterland?« Od tuda odoše pred carski dvor, gdje njemačkom caru vikahu »Lebe hoch!« kao da je to protu-demonstracija našoj izraženoj tendenciji. Odmah su iz dvora stavili na prozor ne austrijski crno-žuti, nego crno-crveno-zlatni panier. Cieli dan je nebrojeni bečki puk dolazio gledati taj novi nepoznati mu barjak pitajuć, što to znači, da je na carskoj kući zastava nove boje. Pressegesetza, što ste već u bečkih novinah čitali, spalili su djaci na sveučilištu čitavu košaru. U dvorani i oko njega već od 13. ožujka kampira množina vojnika, imajuć svuda po ulicah na taracu svoja ležišta od slame, pak si na cestah pod vedrim nebom kuhaju jelo, kao da su u neprijateljskom logoru. Neizgleda ovdje u Beču baš odviše »gemüthlich« i Bog zna, što se kuha, što li se iza brda valja. Danas u pet sati biti će velika skupština na sveučilištu, gdje će se birati poslanici za veliki njemački Volkstag u Frankfurtu — tu će biti opet drugi publikum nego kad smo mi tamo bili. Baš sada začusmo, da je biskupu Hauliku stigao previšnji ručni list, kao odgovor na našu adresu. Sadržaj, da mu je naravno veoma diplomatičan i da glasi o svem i svačem, sve će se legalnim putem postignuti u svoje vrieme u zemaljskoj kongregaciji i neka se locumtenens u tom sporazumije sa magjarskim Hofvice-kanzlerom Szegyeny-em. Oj ljudi, čuda golemoga! Naš entuzijazam skvrčio se, da ga na nijednom licu nebje niti mikroskopom vidjeti. Urečena bje skupština u 12 sati da to sve bolje čujemo i o tom viećamo. Biskupu (Hauliku) je jedan odbor izrazio da mu savjetuje, da se neka nevraća više u Zagreb i da neka resignira. Sinoć bje kod Šperla sjajan komers, sastanak svih slavjanskih grana komu se nitko drugi nije pripustio. Odjela bilo je raznolikih, vrlo zanimivih a govori puni oduševljenja. Mi ćemo sutra krenuti kući, sa čuvstvi posve različitimi od onih s kojimi smo došli. Čujemo, da je Joso Jelačić imenovan banom i da će večeras doći u Beč; da i ostali krajiški bataljuni polaze u Italiju. U Freicorps za Italiju upisalo se je ovdje već preko pet tisuća. Ovdje se vrlo slobodno glasno i razdraženo govori, a i naši Hrvati očituju svoja mnienja na sav glas. Magjari u Beču, kojih tu sila ima, nisu nas nigdje napastovali, nego se samo groze, da će sa »Horvati« skoro i brzo biti gotovi, te se rugaju našoj peticiji. Ministar barun Kulmer je ovdje, ali se ne kaže nigdje i neide medju svoje zemljake, jer svoj gospodi nova situacija ne miriši te izbjegavaju gdje se dade svakomu doticaju s pukom«. Evo dakle pri kraju i jedan glas javnoga hrvatskog mnijenja o Kulmeru.

[8]) »Zahtěvanja naroda u narodnoj po upravljajućem odboru (Gaj, Kukuljević, Vraniczany) sazvanoj skupštini trojedne kraljevine Dalmacie, Hervatske i Slavonie u glavnom gradu Zagrebu u narodnom domu dana 25. (13.) ožujka god. 1848. dèržanoj, jednodušno zaključena, i po jednom izaslatom veličanstvenom odboru ovih kraljevina kraljevskom prestolu za potvèrdjenje podnešena. — Mi slavjanski narod trojedne kraljevine želeći kao i do sada ostati i nadalje pod krunom ugarskom, s kojom su predji naši slobodnom voljom sjedinili slobodnu krunu kraljevinah Dalmacie, Hervatske i Slavonie, želeći takodjer věrni ostati sadašnjoj vladajućoj dinastii, postavljenoj na prestol naših kraljevinah po sankcii pragmatičkoj, i zajedno želeći uzdèržati čělokupnost monarkie austrianske i dèržave ugarske, kao što i silni podpor biti one velike stečevine, koju su stekli za čělu austriansku carevinu, kèrvni, i važni dani 12. 13. i 14. ožujka o. g. u Beču, zahtěvamo od pravednosti kralja našega slědeća: 1. Buduć da se u izvanrednom položaju nalazimo, i za povratjenje zakonitog stanja potrebito je, da imademo zakonitu vèrhovnu glavu: zato izabrasmo jednodušno za bana trojedne kraljevine Barona Josipa Jelačića Buzinskoga, muža svega naroda pověrenje imajućega, kojemu banu ima se predati i zapověd nad vojskom granice i pravo razpisivanja sabora. — 2. o sazivu sabora do 1. V. — 3. Krěpko i novo sjedinjenje u svakom smislu naše po zakonu i dogodovštini (t. j. povijesti) k nama pripadajuće kraljevine Dalmacie s kraljevinom hèrvatskom i slavonskom, kao takodjer cěle naše vojničke granice glede političkog upravljanja, kao i sviuh tečajem vrěmena izgubljenih s ugarskimi varmedjami i s austrianskimi dèržavami sjedinjenih stranah domovine naše. — 4. Našu narodnu nezavisnost. — 5. Vlastiti nezavisni našemu saboru odgovorni ministerium, kojega članovi imadu biti ljudi narodu povoljni i od noviega duha naprědka

Aus Mailand[12]) sind seit 8 Tagen keine Nachrichten. Lebe wohl, in grösster Eile Dein aufrichtiger Freund *Kulmer*

P.S. Wenn Du nach Wien kommst, werde ich schon trachten hier zu sein.

---

i slobode. — 6. Uvedenje narodnoga jezika u unutarnje i izvanjsko upravljanje kraljevinah naših i zajedno sve više i manje učionice. — 7. Utemeljenje sveučilišta u Zagrebu. — 8. Političko i duševno razvijanje na slobodnom narodnom duhu osnovano. — 9. Slobodu štampe, vĕre, učenja i govora. — 10. Svakolĕtni dĕržavni sabor na izmĕnu u Zagrebu, Oseku, Zadru ili Reci. — 11. Tako na pervom dojdućem kako i na svih budućih dĕržavnih saborih naših zastupanje (representacia) naroda na temelju jednakosti bez razlike stališa. — 12. Jednakost sviuh bez razlike stališa i vĕre pred sudom, zajedno javnost, ustmenost, porotu (Jury) i odgovornost sudacah. — 13. Jednakost nošenja teretah ili platjanje štibre i daće sviuh bez razlike stališah, koja štibra opredĕliti se ima na našem saboru. — 14. Odrĕšenje podanikah (kmetovah) od robote ili tlake i zatim od podaničtva. — 15. Podignutje narodne banke. — 16. Povratjenje naših narodnih kasah i glavnicah, koje su se dosada upravljale u Ugarskoj, i povratak imanjah i kasah fiškalnih. Ove kase i glavnice morati će upravljat naš odgovorni ministerium financiah. — 17. Narodnu stražu (gardu), a dĕržavni vojvoda ili kapetan, izabran na našem saboru po staroj navadi, bit će njezin vĕrhovni zapovĕdnik. — 18. Svake vĕrsti narodna vojska, kad neima izvanjskoga rata, neka ostane kod kuće, neka dobiva poglavare domaće (... dalje u primjerku letka oštećeno; sticajem prilika uredništvu »Narodne Starine« neki drugi primjerak nije bio pristupačan!) — 19. Ista vojska narodna, kakove god ona vĕrsti bila, ima priseći vĕrnost občinskomu (t. j. državnom) ustavu, svomu kralju i slobodi naroda svoga i sviuh ostalih slobodnih naroda cesarstva austrianskog, po načelu čovĕčnosti. — 20. Svi politički prestupnici tako trojedne kraljevine naše kao i sviuh slobodnih narodah austrianskih neka se iz tamnice puste, imenito pako slavni naš spisatelj i domovine vrĕdni sin Nikola Tommaseo. — 21. Pravo združivanja (associacie), sastanakah i molbah (peticie). — 22. Neka se sve mitnice (malte) na medji naše zemlje i dĕržavah slavensko-italiansko-austrianskih ukinu i slobodno občenje izmedju rečenih dĕržavah i nas neka se proglasi. Svekolike pako pošte u trojednoj kraljevini neka se u svemu podlože domaćemu ministeriu. — 23. Slobodno uvadjanje morske soli u smislu starinskih pravah naših. — 24. Kao u provincialu gospodske isto tako neka se dokinu i u granici vojničkoj sve cesarske i občinske robote; a občinam krajišničkim neka se povrate njihove šume i paše. — 25. Glavnica krajišničkih dohodakah (Gränz-Proventenfond), kojom upravlja dvorsko bojno vĕće, neka od sada rukovodi naš ministerium. — 26. Svaki krajišnik neka uživa kao slobodan čovĕk jednaka prava i slobodu s ostalimi stanovnici trojedne kraljevine. — 27. Neka se u granici občine varoške i seoske urede na slobodnom temelju, s tim pravom, da mogu same sebe upravljati i sebi sud krojiti. — 28. Da se staro ime županiah povrati i da se urede po starinskom načinu, a na novom temelju sadašnje slobode. — 29. Odmah od sada sve domaće časti od najveće počamši, tako duhovničke kao i svĕtske, nesmĕ drugi nitko imati i obnašati nego samo sinovi trojedne kraljevine. — 30. Ukinutje celibata, i uvedenje narodnog jezika u cĕrkvu polag starinskoga hĕrvatskoga prava i običaja«.

[9]) Novo ministarstvo u Ugarskoj pod predsjedništvom Batthányi Lajoša ukinulo je stare plemićke povlastice, proglasilo je poreze za svakog obvezatnima, organizovalo je magjarsku narodnu vojsku, ali ujedno zatražilo i povratak svih dotadašnjih ugarskih pukovnija iz inozemstva kući. Hrvatsku je ovo košutovsko ministarstvo smatralo ugarskim županijama.

[10]) To je Erzherzog Stephan (* 1817.). 1844. General-Statthalter u Češkoj, 1847. nasljednik svog oca palatina Erzherzog Josepha u Ugarskoj (izabran u Požunu), postao dakle posrednik između Magjara i carskoga dvora. (Habsburgovci su umjeli da tako insceniraju.)

[11]) To je onaj faktor koji je u cijelom novom vijeku, a naročito u XIX. stoljeću, davao razmjerno najveću vojničku podršku Habsburzima i Austriji. Graničarski bataljoni stalno su upotrebljavani za Italiju. Međutim već od dvadesetih godina XIX. stoljeća radilo se stalno u ugarskom i u hrvatskom saboru za razvojačenje Krajine (Magjari u svom interesu i nadanju, a Hrvati sa svoga državopravnoga stanovišta). Vojnu Krajinu nosili su na svojim plećima graničari isključivo samo Hrvati i Srbi, a i časnika je bilo već velik broj domaćih sinova, koje je zaplavio i ilirski pokret, bar donekle, novinama i knjigama, dok su i Srbi oficiri aktivno sudjelovali u autonomnim crkveno-prosvjetnim poslovima karlovačke patrijaršije. Sam Joso Jellačich bio je graničarski oberštar u Glini kada ga 1848. zateče banski poziv. Bilo je jasno i očekivano, da će vojnički zapovjednički faktori okrenuti onamo kuda odredi dinastija. Ali njezina igra između Magjara i Hrvata i nakon Jelačićeva imenovanja banom izazvala je u samoj vojsci sudbonosne i tragične komplikacije, kako napose pokazuju događaji u vezi s generalom Hrabrovskim.

Als Secretär empfehle ich Dir ein vorzügliches Individuum Gregorich. Dembacher war bei mir, ich sagte ihm Alles. Steige beim Wilden Mann[13]) ab, und mache Dir keine unnütze Auslagen. Seit der Revolution, die wir durchgemacht haben, fordert man diese Dienstesostentationen von Niemand mehr, im Gegentheil macht man sich lustig darüber. Die ung. Minister haben jährlich nur 6000 Fl. Bezahlung. Alles demokratisirt und spart.

---

[12]) U Lombardiji (Lombardisch-Venetianisches Königreich) s glavnim gradom Milanom okupiranim od Austrijanaca provođen je njihov bojkot sa strane Talijana. Htjedoše potlačeni da »udare po džepu« tlačiteljski erar. Puštena je parola da se ne puši austrijski monopolski duhan, da se ne igra »lotto«, da se ne pohađa kazalište, kada Njemci gostuju. Masa je insultirala pušače gdje ih je stigla. To je dovodilo i do sukoba talijanskih civilista sa austrijskom soldateskom i davalo povoda za sve žešće policijske ispade i represalije okupatorske vlasti. Bio je to značajni »Zigarrenrummel« u kojem su provokatorski nastupale grupe austrijskih vojnika po milanskim ulicama i u kavanama, pušeći izazovno da razdraže talijansku publiku. Slijedila su trajna ulična razračunavanja s prethodnim apostrofima: porco tedesco, morte ai Tedeschi, etc. Držanje Radetzkoga i njegovih oficira još je više provociralo Talijane. A kada je već februarska revolucija 1848. zahvatila iz Parisa i po ostaloj Europi dođe do uzmaka Austrije i u Milanu gdje se rasplamsala italijanska revolucija također. Erzherzog Rainer (namjesnik) pobjegao je iz Milana u noći 16. na 18. ožujka. Nastalo je bježanje nadvojvodske familije potom iz Verone u Mantovu. Prisilnoj susretljivosti i popuštanju okupatora odgovoreno je lozinkom »troppo tardi« (prekasno). Radetzkoga prinukaše oficiri da se povuče u milanski kaštel. 22. započe pravi boj između austrijske vojske i italijanskih revolucionara, koji su u međuvremenu poručili sardinskomu kralju: »Ako Vaše Veličanstvo ne dođe biće proglašena republika!«

[13]) Poznato staro svratište u Beču u kojem je i Kulmer odsjedao u svoje vrijeme, a i hrvatska deputacija (isp. bilješku 7). Ljudevit Vukotinović 1813.—1893.) bilježi u svojim »Uspomenama iz g. 1848.« (»Vienac« XIII. Zagreb 1881. str. 351.): »Uzvišenomu patriotizmu i bistroj uvidjavnosti naroda imade se pripisati to, da je zavladao sveobći mir i pripravnost na bezkrajne žrtve. Sve bude učinjeno jedino na ime bana Jelačića. Kao da je dogovoreno, u ustijuh ciele Hrvatske bijaše samo jedna rieč, jedan glas, jedna želja: Jelačić da bude ban. Strastna je to upravo želja bila i tako silna, da bi se sav narod hrvatski bio pobunio, da nije svjetla kruna uslišala volju naroda. Poslije ožujskih dana sakupila se velika množina Hrvata, koji se pod vodstvom Ljudevita Gaja spremahu u Beč, da svoje zahtjeve predlože carskom prestolju. Mnogo se ima zahvaliti baronu Franji Kulmeru, koji je tada u Beču bio i koji je odprie već u velikaškoj kući ugarskoj na obranu prava hrvatskih bio podigao kriepko rieč svoju. Nam (t. j. Vukotinoviću) je tečaj stvari potanko poznat, jer smo bili očevidci svih tih prizora. Nekog dana u jutro dodje barun u hotel »Wilder Mann« i reče trojici ondje sakupljenih Hrvata: Umirite se, banom će biti Jelačić; već je zaključeno. Tri ova Hrvata, O. Š. i V. obradovani tom viešću, priobćiše ju doskora drugim svojim zemljakom, te bude odmah na to zaključeno vratiti se kući. Jedan dio prošao je do Maribora odtuda preko Optuja u Varaždin a drugi preko Poličana i krajine u Zagreb. Imenovanje banovo sliedilo je 23. ožujka 1848. ali još prije bude on po cieloj zemlji razvikan i proglašen banom tako, da se je občenito mislilo, da je Jelačić na prosto po narodu izabran a po kruni samo potvrdjen. Nu time bi se izkrivila istina, jer je zbilja kruna ga imenovala, a doznavši to Hrvati u Beču razglasili su tajnu i upotriebili zgodu, da radosti i povjerenju svomu svečani izraz dadu. Postupak takav mogao se je rabiti samo u onakovih okolnostih, kakove su mjeseca ožujka rečene godine vladale, gdje su svi redoviti putevi i sve sveze zakonite uzdrmane bile. Kad je Jelačić dočuo za svoje imenovanje, poviknuo je prijateljem svojim: »Moja kocka je pala! Ja ću poći ravnim putem; radit ću odprto; ako poginem, pasti ću kao vojnik, kao domorodac i kao vieran sluga cara svoga!« O Vukotinoviću isp. M. Grlović, Album zaslužnih Hrvata (Zagreb 1898.—1900.); J. Torbar, Život i djelovanje Lj. Vukotinovića (Ljetopis Jugoslavenske akademije, sv. 12. Zagreb 1897.) — No ima i pismo samog Jelačića bratu Gjuri koje neposredno crta, kako je ban Jelačić primio vijesti o svojem imenovanju, iz Busevca 26. ožujka (prevod g. A. Makanca s njemačkoga): »Iskorišćujem priliku, dok moji konji jedu, da Te srdačno pozdravim

Scena krunisanja ugarsko-hrvatskoga kralja u Požunu. (Stari bakrorez.)

i da Ti odgovorim na pismo od 21. ožujka t. g. Istina Bog, mi živimo u vrijeme nemogućih mogućnosti — sigurno si već čuo, da sam postao banom, tajnim savjetnikom i generalom! Pretstavi si samo ovu čitavu stvar. Prekjučer na večer, upravo kad sam hotio izaći, pokuca neko na vrata i donese mi vijest, da me je narodna skupština proglasila Banom, dotično, da me hoće za Bana — ja na to kažem Kušlanu »šta da radim na to — zabraniti ne mogu nikome, da mene izaberu, ako će ali mene pitati, da li želim postati Banom, to odgovaram decidirano: »Ne«. Ja pošaljem moje konje napred u Lekenik i kako jučer stignem tamo — bilo je oko 1 sat iza podne, eto Ti poštara sa jednom eštafetom od ratnog dvorskog predsjedništva, te mi preda previšnje ručno pismo, gdje je sljedeće stajalo unutri:

Dragi Barone Jellačiću!

Našao sam se pobudjen imenovati Vas generalom i Banom Hrvatske, nadalje vlasnikom prve i druge banske graničarske pukovnije, to Vam ovom prilikom podijeliti čast tajnoga savjetnika bez plaćanja takse. Zakletvu kao Ban položiti ćete u moje ruke, te će se dan naknadno odrediti i Vama do znanja staviti.

Što se Vašeg svečanog uvedenja u bansku čast tiče, imenujem mojim kraljevskim komesarom zagrebačkog biskupa Haulika.

Uvjeren sam i nadam se, da će kraljevine Hrvatska, Slavonija i Dalmacija ovo Vaše imenovanje i moj izbor Vaše osobe smatrati dokazom moje očinske brige i nastojanja oko dobrobiti istih, te si pridržajem pravo na pretstavke zemaljske kongregacije u pogledu narodnosti i jezika, svojevremeno donijeti odluke, dok se s druge strane potsigurno nadam i očekujem, da će dotične kraljevine znati ovim povodom očuvati zakoniti mir i red i smatrati to svojom najstrožom dužnošću, a Vi da ćete sve svoje sile uložiti, da se to potpuno i sigurno izvrši. Što se Vašeg vojničkog položaja kao Bana tiče, to će Vam se moja odluka po dvorskom vojničkom Savjetu naknadno dostaviti.

U Beču 23. III. 1848. F e r d i n a n d m. p.«

Čudnovato je, da me čitava ova stvar sada, kada je sve gotovo, ni najmanje ne uzrujava. To je nedaća, koja se mora tako primiti, kao i svaka druga. Ja bi hotio, da već imam jedanput moj dugoželjeni mir na ovom svijetu, a sad stojim ovdje kao podkralj triju kraljevina bez novaca pače i bez rubca, moram se ekvipirati, kuću urediti itd. žrtvovati se, a verlo su mi neprijatne te stvari. Bože, Bože! Tako su sada upražnjena dva pukovnička mjesta, jer i Došen ide ovih dana na superarbitraciju. Jučer na večer došao sam namjerno za sumraka u Zagreb — Baldauf uzrujan, suze u očima itd., a na to mi dodje Ljudevit Gaj i ostane kod mene do pol noći. U tri sata sam ustao — spavao nisam skoro nikako i gledao sam da pobjegnem, dok još nikoga nije bilo na ulici. U Glini takodjer ne mogu dugo ostati — osjećam, da samo smetam čitav svijet — vidit ćemo, kako će sve to ispasti! Ja imam moje osvjedočenje — od kojega ne mogu odustati niti ga kome žrtvovati. »Ustrajati ili pasti«, to je moje načelo, od kojega ne otstupam.

Danas me užasno glava boli — ipak Ti pišem, jer do sada nisam bio ni jedan čas slobodan, pe ne bi stigao, da ti odgovorim. Iz Gline ću Ti, čim onamo stignem, odmah pisati.

Danas ide velika hrvatska deputacija u Beč. S Bogom dragi brate i radije me žali, a Tebi neka bude sudbina milostivija i mirnija, nego što je ova moja. Hermina mora doći i preuzeti mjesto domaćice. A sada s Bogom, ljubi Te nebrojeno puta Tvoj stari brat Jozo.

VLADIMIR TKALČIĆ: MEĐIMURSKA SELJAČKA NOŠNJA NA SLICI ČAKOVEČKOGA GRADA IZ PRVE POLOVINE XIX. STOLJEĆA

U Muzeju za umjetnost i umjetnički obrt u Zagrebu nalazi se jedna slika (Sl. 1) iz prve polovine XIX. stoljeća, koja ima za nas dvojaku dokumentarnu važnost. Jedno stoga što vjerno prikazuje poznati grad Zrinskih u Čakovcu prema stanju iz toga vremena, a drugo naročito zato, što je na njoj etnografskom tačnošću naslikan međimurski seljački živalj počevši od sitne dječice pa do starih ljudi. Pored toga sa kulturno-historijskoga gledišta veoma je interesantan i prikaz građanskih tipova te velikaškog četveroprega sa kočijom, u kojoj sjedi »gospodin« sa gospođom u karakterističnoj nošnji 30tih i 40tih godina XIX. stoljeća.

Slika je rađena uljenim bojama na bakrenoj ploči veličine 62×87 cm. Majstor nije poznat, no svakako je bio vještiji crtač nego slikar, premda mu se i u baratanju bojama ne može odreći zamjerna vještina. Majstora takovih kvaliteta u njegovo doba, kad se je na solidni crtež polagala veća ili barem jednaka važnost kao i na kolorit, bilo je na pretek. Bio je to valjda jedan od onih mnogobrojnih »majstora« slikara, koji su »tjerali svoj zanat« bez pretenzije na slavu i ostali anonimni. Njegovo gledanje posve je naturalističko, bez natruhe bolećivog romantičarskog idealizovanja, pa zato možemo sa punim pouzdanjem vjerovati prikazivanju njegova kista, koji je baš tim načinom dao za našu svrhu vrednotu dokumentarnog značenja.

Ovdje ćemo prikloniti pažnju samo seljacima t. j. seljačkoj nošnji a na drugo se ne ćemo pobliže osvrtati. Kako na reprodukciji čitave slike (Sl. 1) ne mogu da se razaberu detaljniji oblici te nošnje, to za bolje razumijevanje donosimo reprodukcije glavnih seljačkih likova (Sl. 2—6) u istoj veličini, u kojoj su na samom originalu slike.

Analizujući ovu nošnju na prikazanim seljacima zapažamo, da ima sve elemente značajne naročito za užu Hrvatsku a napose za Hrvatsko Zagorje.

Ž e n e su odjevene u dugu bijelu košulju bez ukrasa, koja je ujedno i odijelo a nije košulja u današnjem smislu. Kod nje je gornji i donji dio u jednom komadu (u općini Bistra u Hrvatskom Zagorju nazivlju je »celača« t. j. cijela, cjelovita košulja; njemački je naziv Hemdrock, franceski Chemise-robe).

Sprijeda im je oko pasa privezana pregača. Po svoj prilici od kupovna materijala, jer je tamna; u tom slučaju zvana »fertun« za razliku od »zastora« ili »zaslona«, koji je redovno od domaćeg prtenog materijala.

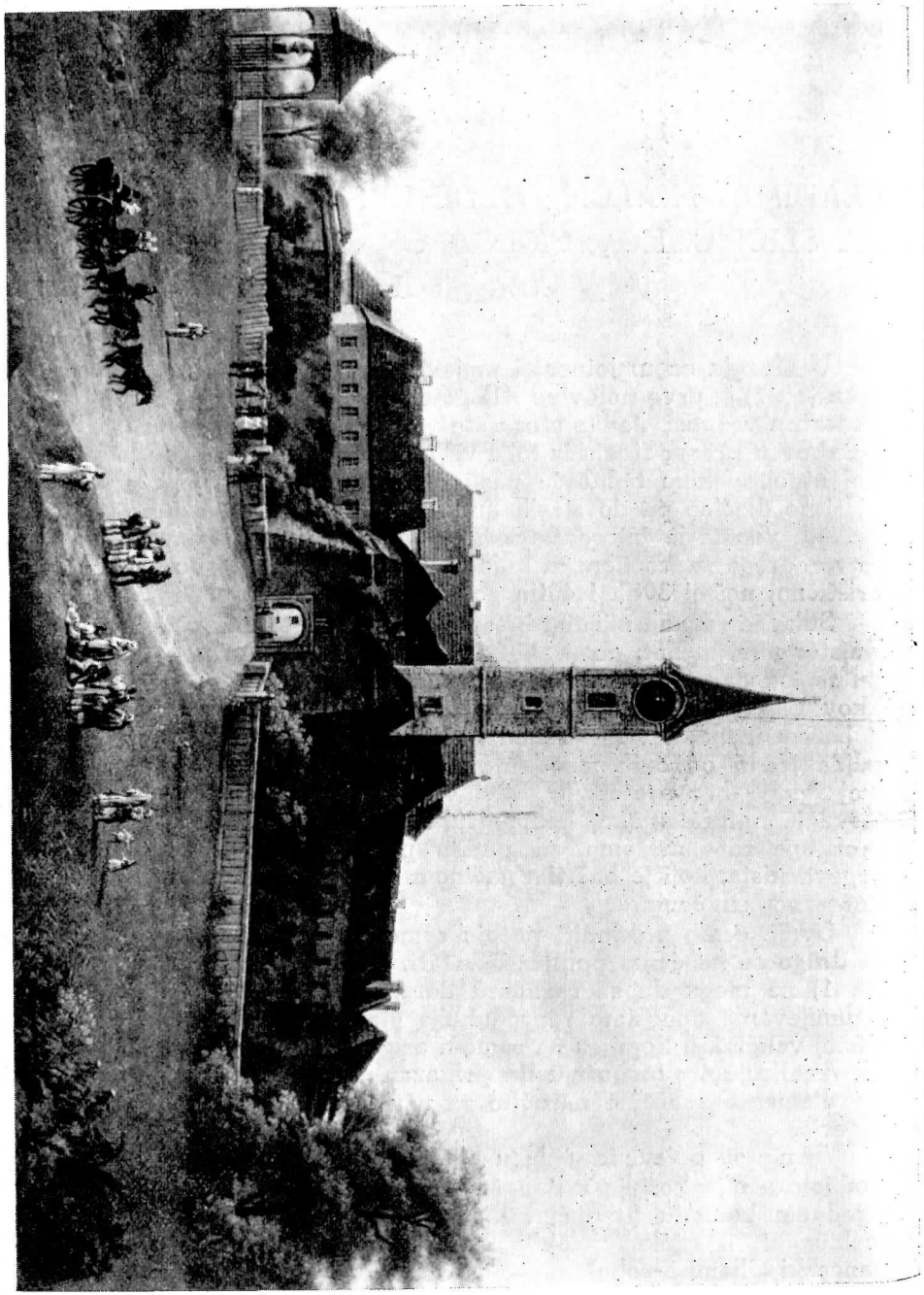

Slika čakovečkoga grada iz prve polovine XIX. stoljeća (sada u Hrvatskom Narodnom Muzeju, odio za umjetnost i umjetnički obrt u Zagrebu).

Preko uzica od pregače nalazi se oko pasa široki crveni pojas, valjda ima biti od sukna, zvan redovno »pas«.

Nad košuljom i pregačom je zobun od bijele (Sl. 2 i 3) ili modre (Sl. 4) čohe, sižući otprilike do koljena, bez rukava, ukrašen crvenim gajtanima

2

2. Djevojka (s pletenicom) u zobunu. — 3. Grupa seljaka i seljakinja (vidi se košulja »celača«, zobun (bez rukava), kožuh, ogrtač od »darovca«, peča na glavi (rubac). — 4. Dvije žene i dvoje djece (žene u opisanoj nošnji, a djeca u košuljicama). — 5. Muškarci u tipičnoj nošnji; karakterističan je napose »škrlak«, osim toga duge vlasi i štapovi. — 6. Lik muškarca s prednje strane (nošnja: košulja, gaće [»pantalone«], prsluk [»lajbec«] i šešir sa širokim obodom).

3

uz rubove. Takav se »zobun« još do nedavna nosio u Hrvatskom Zagorju (na pr. okolica Lepoglave) a naročito u gornjoj Hrvatskoj Posavini, gdje ga možemo katkad još i danas zapaziti. Ovdje ga zovu i »cabajka« pa »cuban« itd.

4

Osim zobuna prikazan je i »kožuh« od žutkasto-smeđe kože (Sl. 4, žena na desnom kraju) sa kovnim pucetima i gajtanima sprijeda od vrata do pasa, crvenim ukrasom od kože na rukavima te opervažen crnim krznom. Ta vrst kožuha nosila se je posvuda u Hrvatskoj do pred kratko vrijeme a i danas se još nosi u mnogim krajevima, ali samo od starijih.

Glavu prekriva ž e n a m a bijela marama »peča«, spuštena niz ramena i leđa ili svezana oko vrata a s okrajcima zabačenim preko obih ramena (Sl. 3 i 4). D j e v o j k e nose kosu spletenu u jednu pletenicu, koja visi niz leđa (Sl. 2, 3 i 4).

Kao obuća — u koliko nisu žene prikazane bose — služe im opanci ili neke vrste polucipele (Sl. 3) i crvene čizme (Sl. 4). Takove su se čizme još do pred svjetski rat vidjevale u Hrvatskoj Posavini a bile su kako od crvene tako i od žute »kordovanske« kože.

M u š k a r c i su odjeveni u košulju i gaće od prtenine (Sl. 3 i 5). Širina gaća kao i rukava košulje posve je normalna, nipošto pretjerana, kako je to često kod nošnje magjarskih seljaka, pa i kod nas u Slavoniji. Oko pasa preko košulje, koja je izvan gaća i seže do koljena, široki remen od smeđe kože. Šešir je crn, sa širokim krilima (obodom), kakav se je nekad nosio posvuda u Hrvatskoj među seljacima, kad je ujedno bio još običaj nositi dugu kosu kao i kod seljaka na ovoj slici. O tome nam svjedoče sačuvani crteži i slikarije pa i fotografije. Poznata je činjenica, da su maleni šeširi uvedeni tek pod kraj XIX. stoljeća, a i još kasnije (na pr. šešir̆ići nošnje šestinskoga tipa u okolici Zagreba). Obuća su im smeđi opanci i crne čizme, a većina je bosonoga.

Nad košuljom nose i prsluk od modre čohe ili sukna, urešen svijetlim kovnim pucetima i uz njih gajtanima (Sl. 6), ali tad je košulja uvučena u gaće, koje u tom slučaju sliče pantalonima.

Jedan seljak (Sl. 5) nosi odijelo od modre čohe ili sukna s kratkim kaputom i uskim hlačama, utaknutima u crne čizme, a o lijevom boku mu je torba ovješena preko desnog ramena. Kaput je urešen svijetlim

5

6

metalnim pucetima i gajtanima, dok hlače imadu sprijeda na stegnu stereotipne osmice te uzduž vanjske strane na šavu našiven trak od gajtana. Sličan kaput ali opervažen krznom nosi dječak na slici 3.

Ovakovo odijelo od modre čohe sa gajtanima i pucetima nosili su na pr. seljaci općine Draganići, srez Jastrebarsko (vidi »Narodna Starina« sv. 25, knj. X., str. 123) a turopoljski seljaci se još i danas kod svečanih zgoda služe odijelom sličnoga kroja i ukrasa.

Uz ove odjevne komade vidimo i običajnu jednostavnu »surinu« bez ukrasa na seljaku starcu (Sl. 5 prvi na lijevo), a na drugom (Sl. 3 u sredini), mlađem, seljaku preko obaju ramena prebačen te na grudima skopčan ogrtač (ovdje već u otrcanom stanju!), od bijele čohe, kakav se nekada od bijelog ili zelenog »darovca« nosio i po Hrvatskom Zagorju, a naročito i u gornjoj Hrvatskoj Posavini, napose u južnoj okolici Zagreba. Još i danas u Posavini možemo na nj naići kod starijih ljudi u zimi.

D j e č a c i (Sl. 3 i 4) imadu na sebi samo kratku košuljicu, dok je ona curica na desno na slici 4 u dugoj košulji kao i odrasle žene; a dječak na slici 2 odjeven je kao odrasli muškarac. Tipična je pojava kod naše seljačke nošnje uopće, da se djeca odijevaju redovno jednako kao i odrasli.

Iz ovoga deskriptivnog prikaza proizlazi bez ikakove dvoumice, da je međimurska nošnja u prvoj polovini XIX. stoljeća imala sve značajke seljačke nošnje uže Hrvatske, koja je još dobrano u drugoj polovini XIX. stoljeća bila u punoj životnoj snazi. Prema tomu međimurska nošnja pripada onoj grupi seljačke nošnje ne samo kao njezin srodni nego kao s njom usko povezani s a s t a v n i dio.

No iz materijala, koji je podlogom ovome prikazu, možemo također crpsti potkrepu u prilog mišljenju, da je seljačka nošnja na području uže Hrvatske nekada bila jedinstvenija, uniformnija, a jača diferencija — koja se naročito očituje u načinu i oblicima ukrasa — da je nastajala tek postepeno kasnije, u novije doba, a naročito da je ubrzana — nakon dokinuća kmetstva (1848. godine) — ojačanjem seljačkoga individualizma kao posljedicom tog važnog socijalno-historijskog čina.

Mislim, da bi se do slične konstatacije — mutatis mutandis — zacijelo moglo sistematskim ispitivanjem doći i s obzirom na seljačke nošnje ostalih jugoslavenskih krajeva, pa bi pitanje porijekla i razvitka naših seljačkih nošnja postalo u mnogočem jasnije.

Ujedno upozoravam, kako je potrebno, da se kod proučavanja umjetničkih i kulturno-historijskih spomenika skrene pažnja i onim momentima, koji za dotični spomenik i nisu bitni, ali imadu važnosti za ostale naučne discipline. Takovim metodom naučnog rada uzajamno se potpomažu često i posve različite discipline tako, da do valjanih svojih rezultata dolaze brže i sigurnije. Ponajviše toga radi je i donesen gornji prikaz.

Zusamenfassung. Unter dem Titel »Bauerntracht aus Međimurje (Mur-Insel) auf einem Bilde des Zrinski-Schlosses von Čakovec aus der ersten Hälfte des XIX. Jahrhunderts« analysiert der Direktor des Museums für Kunst und Kunstgewerbe in Zagreb die Elemente des jetzt in dieser Landschaft schon historisch gewordenen kroatischen Bauernkostümes und vergleicht sie mit den Bestandteilen der Bauerntracht aus der näheren Gegend der nördlichen Gruppe des kroatischen Bauernvolkes. Indem alle Kostümbestandteile der Bauern auf dem Bilde den letzteren vollkommen entsprechen, so zieht der Verfasser daraus den Schluss, dass die Bauerntracht in Međimurje nicht nur als ein verwandter sondern sogar als ein integrierender Teil des Bauernkostüms des engeren Kroatiens zu betrachten sei. Diese Tatsache spricht zugleich für die Meinung, dass vorher die Bauerntracht in Kroatien, wie auch warscheinlich in übrigen jugoslawischen Ländern, viel einförmiger und einheitlicher war und dass erst allmählich mit zunehmendem Individualismus namentlich aber in der zweiten Hälfte des XIX. Jhdts eine stärkere Differenzierung hervorgetreten sei.

Dr. TOMO SMILJANIĆ: DEBARSKI POLJANI I REKANCI*

Uvod

Mnogi pisci, počevši od srednjega veka, daju nam interesantne podatke o plemenskom razdeljenju našega naroda[1]. Ta je podela ostavila tragova u narodu, kao što se vidi i iz radova mnogih naučnih publicista[2]. I u Južnoj Srbiji nije se moglo drukčije razvijati, već je narod prolazio kroz sve faze, kroz koje je prolazio celokupan naš narod. U citiranom mojem radu izneti su mnogobrojni dokazi za taj slučaj. Ovde ću dalje opširnije izložiti dve etničke grupe u Južnoj Srbiji, koje takođe imaju tragova negdašnje plemenske organizacije i od kojih je jedna grupa delom ostala čista, a druga je mešovita etnička grupa. Prvi su Debarski Poljani, a drugi Rekanci.

1. Debarski Poljani

Naziv Debrani imali su, za vreme vladavine Turaka, sva naselja u tadašnjem debarskom sandžaku (okrugu). Taj su sandžak sačinjavale ove kaze (srezovi): Gornje-debarska, Donje-debarska, Reka i Golobrdska. Svi ljudi iz ovoga negdašnjeg turskog sandžaka, pa bili to Srbi, Turci ili Arbanasi, nazivali su se Debranima. Ali su sami Debrani između sebe raspoznavali, a i sada raspoznaju, različne etničke grupe, kao: Dibrane (Arbanasi), Poljane (Srbi), Kodžadžiklije (Turci), Kurke (islamizirani Srbi), Mijake (Srbi), Rekance (srpsko-arbanaška mešovita grupa). Za Kurke postoji još i naziv Torbeši. Tu su spadali još: Uljufi (Srbi), Golobrdci ili Golobrždani (Srbi i islamizirani Srbi) i Brsjaci ili Šopovi (Srbi), svega u jednom selu. U toj oblasti, koja se je u narodu nazivala i Deborijom, raspoznavale su se one manje župe: Reke (Gornja, Donja, Mala, Golema), Krčin,

* Iz serije članaka »Ostatci naših starih plemena u Južnoj Srbiji«. Isp. u »Narodnoj Starini« od istoga pisca »Plemenske odlike Mijaka« (III, 61; g. 1924.): »Pleme Brsjaci« (X. 81; g. 1931.)

[1] Constantini Porphyrogenetae Imperatoris Opera; Ex Officina Elzeviriana, anno 1617, str. 75-76; 177. — Eustathii Metropolitae, Thessalonicensis Opuscula, Francofurti ad Moenum, Tafel, 1832. — O. Tafrali, Thesalonique au XIV siècle, Paris, 1913; Thessalonique des origines au XIV siècle, Paris 1919. — Tomo Smilianitch, Anciennes tribus serbes dans la Serbie Meridionale, Skoplje, 1930. — A. Gilferding, Pisma ob istorii Serbov i Bolgar, Moskva, 1859. — A. Belić, Galički dijalekat (Srpski dijalektološki zbornik VII, izd. Srpske Kr. akademije nauka).

[2] V. Ljubić u »Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium« (Izd. Jugoslavenske akademije u Zagrebu). — V. Klaić, Hrvatska plemena od XII do XVI stoljeća (»Rad« Jugoslavenske akademije, Zagreb, 1897., knj. CXXX. — Dr. Jovan Erdeljanović, Pleme Kuči u Crnoj Gori; — Stara Crna Gora (»Naselja« 4 i 24). — Dr. Tihomir Gjorgjević, iz Srbije Kneza Miloša, I-II, Beograd 1922 i 1924.

Župa, Polje, Dolni Debar (Piskupija), Gorica, Spas, Blace, Buljčica, Golo Brdo, Drimkol (Debarski).

Iz ovoga se vidi da naziv Debrani nije obeležje jedne etničke grupe, već širi naziv. Jer, Debar je, kao naziv oblasti, poznat još u srednjem veku. U ugovoru između kralja Milutina i Karla Valoa, 27 marta 1308, spominje se Kontrata de Deber[3]. U životopisu kralja Milutina (napisao arhiepiskop Danilo II), kaže se, da je Milutin osvojio od Grka »zemlju Dabrskuju«.[4] U fermanu sultana Sulejmana iz 1521 g. Debar je sedište kadije[5].

Zajednički naziv Debrani, za sve etničke grupe u ovoj oblasti, bio je postao tako poznat, da su se već sve pobrojane etničke grupe, od ljudi izvan ove oblasti, nazivale samo tako. Debrani su smatrani kao narodna skupina Debarije (»države«). Mijački zograf Dičo, potpisujući se na ikonama, koje je izradio za pojedine crkve, kaže: Dičo Zograf . . . i z d e b a r s k u d r ž a v u[5]. Na jednoj njegovoj ikoni u crkvi sela Vape, kod Debra, stoji ovakav natpis: Iz ruku Diča molara, Debo(r)skom de(r)žavu, ot selo Tresanče 1853.

Opštiji naziv za ovu oblast bio je Debar i Debrani, ali se govorilo još i Debor, Deborci, Deborija, Deber, Deberci, Deborčani, Dibra i Dibrani. I ovi različiti izgovori su dokaz, da su u ovoj oblasti živele različite etničke grupe. Turci su pisali: Debre-sandžagi, za okrug, a Debre-i-balja i Debre-i-izir (gornji i donji) kazasi (srez), a za ljude: debreli. Sve ovo pokazuje, da je naziv jedne srednjevekovne oblasti postao opšti naziv svih etničkih grupa, nastanjenih u njoj. Ali ovaj je naziv postao opšti samo za ljude koji žive izvan ove oblasti, kao i za ljude u samoj oblasti, kada se nađu negdje izvan nje. Inače, u samoj oblasti, još i danas stanovništvo pravi razliku pojedinih etničkih grupa, pa se još ni danas ne mešaju udajom i ženidbom, i to izbegavaju.

Debarski Poljani su nastanjeni u neposrednoj blizini središta ove oblasti, i to može se reći od srednjega veka do danas. Naziv toga središta, grad Debar, proširio se je na celu oblast i nametnuo se svima etničkim grupama. Otuda danas naziv Poljani i Debrani označava istu etničku grupu. Debarski Poljani pokazuju i danas tragove plemenske. Poljani danas žive u Jugoslaviji, u okolini Debra. Ali tragova njihovih naselja, kao i samih naselja, ima još u Arbaniji, u predelu Golo Brdo i Piskupija. Debarski Poljani imaju i danas svoju zasebnu nošnju, zasebno srpsko narečje i endogami su. Razlikuju se od susednih srpskih etničkih grupa po niansama u običajima, a svoje susede potcenjuju i smatraju za tuđe. Jedan deo Debarskih Poljana islamizirao se je, turcizirao i arbanizirao, ali i taj deo još uvek čuva neke stare odlike tih Poljana.

Debarski Poljani ostali su kompaktni i očuvani skoro do XVIII stoleća. Ali na njih su prvo navalili Arbanasi prilikom njihovog nadiranja preko Drima. Sem toga Turci su osvajali Arbaniju preko Debra, te su i oni razorno delovali na celinu Debarskih Poljana.

Kako su Arbanasi prodirali u Deboriju raspravljeno je u delu J. Tomića, O Arnautima (Beograd 1913). Arbanaška bujica je prodrla počevši od XVI stoleća. Prema narodnoj tradiciji čini se da su Arbanasi prodrli u

[3] Isp. Kosta N. K o s t i ć, Naši novi gradovi na Jugu, S. Književna Zadruga 168, str. 75.
[4] Dr. Jovan Hadži V a s i l j e v i ć, Prosvetne i političke prilike u Južnoj Srbiji, Beograd 1928, str. 129.
[5] T. S m i l j a n i ć u ediciji »Naselja« (S. K. Akademija nauka, knj. 20, str. 38-39).

Kula kod ruševina manastira sv. Gjorgja kod Debra.

Deboriju još u XV stoleću. Katastrofa je započela posle sloma Gjorgja Kastriota, a naročito posle seobe pod patrijarsima. Natpis na kamenoj ploči, pronađenoj kod Piskupije[6] pokazuje, da je sin Stevana Rodopovića, koji je vladao Donjim Debrom, musliman, zove se Hajderabad, a spomenik podiže 1462 godine svome ocu hrišćaninu. U vremenu Gjorgja Kastriota Deborijom je upravljao Mojso Golemi, ili Mojsa od Dibra, koji je bio jedno vreme priznao tursku vlast, ali se je pokajao, pa je postao saveznik Gjorgju Kastriotu u borbi Arbanasa protivu Turaka, koji su težili da osvoje i Arbaniju. Jedno vreme je Mojso Golemi bio opkoljen od Turaka u svojoj tvrđavi, zvanoj Sveti Grad, pa je pribegao svakako lukavstvu, kada se je predao Turcima zajedno sa celom svojom vojskom i tvrđavom. Jer odmah zatim vodi svoju vojsku protiv Gjorgja Kastriota. Bitka između Turaka i Gjorgja Kastriota desila se na Debarskom Polju i tu je Mojso Golemi bio pobeđen od Kastriota, pa mu je, posle pokajanja i pregovora, ponova pristao kao saveznik.[7] Dalja njegova sudbina vezana je za sudbinu Kastriota sve do potpunog osvojenja Arbanije od strane Turaka, 1448 godine.

Svakako da je islamiziranje Deborije započelo sa propašću Kastriota i Mojsa Golemoga, a da je poradi toga i bio obrazovan kadiluk u Debru, koji se spominje u pomenutom fermanu sultana Sulejmana Veličanstvenog iz 1521 godine[8].

Ne zna se pouzdano, gdje je bio taj Debar. Današnji Debar je nova varoš. Ne znamo takođe ni gde je bio Sveti Grad. Ali, po ostatcima starih naselja možemo da utvrdimo ovo: da je Debar grad ležao na mestu, danas zvanom Graždani, na putu od današnjega Debra za Piskupiju; a da je

[6] U Muzeju Južne Srbije u Skoplju, kamen br. 10.
[7] H a m m e r, Histoire de l'Empire Ottomane, depuis son origine, jusqu'à nos jours. Traduction de l'allemand . . . Paris, 1844-1857, t. I, str. 89 i dalje.
[8] T. S m i l j a n i ć u ediciji »Naselja« S. K. akademije nauka, knj. 20, str. 38.

Sveti Grad, druga tvrđava Mojsa Golemoga, bila u predelu, zvanom Župa, blizu sela Vape. Arhiepiskop Danilo II, u svom delu »Život kraljeva . . .«, kaže: i u Dabru (podiže crkvu) sv. mučeniku Hristovu Georgiju, a u mestu zvanom Orahovica[9]. Ovde je Danilo upotrebio naziv »u Dabru«, kao naziv oblasti, a odredio je tačno mesto, gde je Milutin podigao svoju zadužbinu, tj. Orahovicu. On i kaže, da je Milutin osvojio »zemlju dabrskuju«. Orahovica pak postoji i danas i na njoj ruševine zadužbine Milutinove, samo što narod to zove i danas, kao što je zvao i u to doba, Orešec, i nalazi se nešto izdvojeno od današnje varoši Debra, upravo iznad nje. Ruševine manastira raspoznaju se vrlo dobro, a postoji i jedna četvrtasta kula, još neporušena. Oko manastira se nalazi staro groblje, a malo niže bila je još jedna manja crkvica, koja je skoro obnovljena i gde je nađena vrlo stara ikona sv. Gjorgja, koja se čuva u crkvi debarskoj. Godine 1912 srpska je vojska pronašla mermerni kamen sa natpisom koji potiče iz ovoga manastira, i to u selu Tatar Elevcu, poviše Debra. Taj je kamen bio prenet u Beograd i predan pok. Ljubi Stojanoviću, koji me je pozvao da utvrdimo sa koga je mesta. Znam pouzdano da je stajalo, da se je manastir, o kome je bila reč u natpisu, nalazio kod mesta Orešec i da je crkvu obnovio Car Dušan. Za Sveti Grad nemamo za sada drugih podataka, sem tradicije. Važno je to, što je sultan, odmah po osvojenju Svetog grada, naselio u tome kraju Turke iz Azije, koje danas narod zove Kodžadziklije.

Sa islamiziranjem Arbanasa u Arbaniji i Debarskih Poljana stvorio se je jedan elemenat vrlo opasan po hrišćane. Tada se formiralo arbanaško pleme Dibrani, ili Zli Dibrani, na prostoru između Debra i Piskupije. Jovan Tomić, u pomenutoj knjizi[10], veli: »Sultan Selim, da bi povećao broj muhamedanaca u Turskoj carevini i s tim stvorio što više Turaka, udario je teški namet na hrišćane, s obećanjem: da će osloboditi od poreze svaku hrišćansku kuću, u kojoj jedan muškarac primi muhamedanstvo. To je imalo dejstvo, jer je u mnogim srpskim kućama po jedan muškarac primio muhamedanstvo i stvorio kvasac za dalje muhamedaniziranje«.

Islamizirani Arbanasi osvajaju najpre imanja naših srednjevekovnih manastira i crkava[11]. Na imanja našeg srednjevekovnog manastira sv. Gjorgja kod Debra navalio je arbanaški rod Kodre i osvojio ih je, pa se je i naselio u neposrednoj blizini ovoga staroga manastira, podigavši i svoje kule. I danas se taj kraj današnjeg Debra u narodu zove Kodra. Ove su Kodre bile zagospodarile i nad Gornjom Rekom, naročito pašnjacima u njoj, koji su svakako pripadali spomenutom manastiru, ma da o tome do danas nemamo pouzdanih dokaza.

Islamizirani Arbanasi, sa osobinama ljudi koji neprestano među sobom ratuju, počeli su da vrše nesmetano nasilja nad hrišćanima. Čak i žene su odvodili kao roblje. Panajot Džinovski je zabeležio, da su žene robljene i 1882—1885 godine[12], jer kaže: »Pet ženi zarobeni od s. Elevci vo Bulčica;

[9] S. K. Z. 257, str. 104. Gjorgje Pulevski, Rečnik od tri jazika, Beograd 1875, str. III, gde kaže: Orašac, varoš (Dibra). Ovde se Orašac spominje kao jedan kraj današnjeg Debra, a naziv varoš je opšte poznata reč za hrišćanski deo varoši na Jugu.

[10] J. Tomić, O Arnautima, Beograd 1913, str. 125, navodi to po »Tre libri della cose di Turchi« (Venezia 1542).

[11] T. Smiljanić, Kičevija, »Naselja« S. K. A. nauka, knj. 28. U registru kod imena Saćir beg; Popovjani, Srbica, Srbjani, Knežino.

[12] Panajot Džinovski, Zbornik, saobštil P. A. Rovinski, 1892, Živ. i Star., IX, XII, XIII i XIV, S. Petersburg.

od s. Modruč (od Drim-Kolu) 3 ženi, ščo rabotale na lojze, zarobeni od Debrani« i t. d.

Debarski Poljani odupirali su se ovoj navali islamiziranih Arbanasa i vodili su borbu na ravnoj nozi sve do 1875. U ovome su ih pomagali i njihovi već islamizirani saplemenici. Jer sve dotle islamizirani Arbanasi još su se smatrali kao Arbanasi, a ne kao »Turci«. Turci su slabo kad prelazili, iz Debra, preko reke Crnog Drima i zadovoljavali su se što po važnijim gradovima u Arbaniji imaju nešto vojske i činovništva. Niko u Arbaniji nije plaćao Turcima porezu, niti je služio vojsku. Reka Crni Drim bila je kao neka granica; ako bi je prešla turska vojska, odmah su nastajale pobune u Arbaniji. Sultan je pojedinim arbanaškim poglavicama davao platu, a poneki su primali platu i iz Srbije, Crne Gore, Austrije, Italije i Grčke. Arbanasi su inače živeli u međusobnoj plemenskoj borbi i pljački, pa su te svoje borbe posle opevali u svojim pesmama. Ni jedna krvna osveta, ni jedna važnija pljačka nije ostala neopevana. Opevali su i sve ratove koje je Turska vodila sa hrišćanima, pa su pevali i o Karagjorgju:

Karagjorgje me pištolje,
Me pištolje, me palaske . . .

Najgore stanje za hrišćane nastalo je počevši od 1875 godine, da bi se pogoršavalo 1876 i 1877/78. Kada je sultan Abdul Hamid Han proterao mudrog Midhad pašu (5 II 1877) i zaveo svoju krvavu i dugu vladavinu, Arbanasi su postali njegovi najverniji zaštitnici. Odonda se iz Debra uzimaju policajci i drugi činovnici u Carigradu i pojavljuju se mnogi begovi, često i samozvani, koji postaju zaštitnici siledžija i pljačkaša, pa i njihovi ortaci.

Za vreme ratova Turske Arbanasi su se pojavljivali kao dobrovoljci. Ta njihova dobrovoljačka vojska se je zvala azbije. Azbije su se skupljale u Debru, po plemenskim barjacima, pa su birali za vođu nekog uglednijeg bega. Ova je vojska nosila ponekad i ime Krdžalije, pa je išla da ratuje pod najam, ali to je bivalo pre 1875. No azbije su išle u rat zapravo samo radi pljačke. Oni, pre no što stignu na bojište, zašli bi kroz hrišćanska sela u pozadini, da prave različne zulume, da uništavaju sela i zauzimaju kuće i imanja pobijenih hrišćana. Tako je neki Šaćir beg iz Debra zavladao nad čitavim selima u Kičeviji i Poreču. Naročito su napadali manastire.[13] Jedino hrišćanska sela na teže pristupačnim mestima, organizovana takođe kao pleme, mogla su da se odupru ovoj navali. Azbije su sa ovih pohoda donosili svojim kućama raznu pljačku, njihove vođe postajale su begovi, a zauzeta sela njihovi čiflici. Priča se, da su azbije, prilikom napada Turaka na Aleksinac 1876 skidali čak i okove sa vrata i prozora, gvožđe sa ograda i oko preotimanja te pljačke mnogi su ginuli. Tako se je Debar bogatio, te je postojala uzrečica: Si Dibra ska ćeter. Debar je bio postao svoje vrste luksuzne varošice, pa se je govorilo: što nema u Carigradu, ima u Debru. Ili: Debar može da kupi Carigrad, a Carigrad Debar ne. Mnogi su Debrani Arbanasi imali po haremima zarobljene hrišćanske. A o tome kako su oni plenili sela na Radici peva se i danas ova pesma: »Bog da ubijet Debrani, — Debrani Dolno Gradjani! — Što nastanale azbiji — Po taja reka Radika, — Po tije sela risjanski. — Plenile što poplenile, — Edna nevesta grabile. — Odele što poodele, — Pusta nevesta postana. — Turci je velit, govorit: — Nevesto, oko kalošo, — Dal ti je teško ruvoto, — Il ti je teške

[13] Dr. T. Smiljanić, Kičevija, Srpska kr. akademija nauka«, »Naselja«, knj. 28.

Angjele Kočoski iz Elevaca u Župi kod Debra.

srebroto? — Nevesta velit, govorit: — Ej, djidi Turci, azbiji! — Ne mi je teško ruvoto, — Ni mi je teško srebroto, — Tok mi je težok merakot: — Koga mi ludo Kolefte, — Oči na mene gledaje, — Nozike mi se sekoje«.

Današnji debarski Poljani, ili Debrani. Danas Debarski Poljani žive u ovim naseljima: u varoši Debru, po selima: Banjišta, Grad Elevci, Rajčica, Gorno Kosovrasti. U predelu Župa, u selima: Pareše, Gorenci, Žitinjani, Vapa, Broštica, Kožadžik Elevci, Elva, Gorna Osolnica. Po ostalim selima su potisnuti od Arbanasa i Turaka potpuno, ili samo islamizirani, ili pak turcizirani i arbanizirani. U nekim selima žive pomešani (Kodžadžik Elevci, Žitinjani), a u nekim nešto izdvojeni od islamiziranih (Broštica, Osolnica). Islamizirani su, a sačuvali su svoj jezik, u ovim selima: u delu Žitinjana, u Malim i Golemim Paprdnicima sa krajem Vlasiće, u delu Broštice i Osolnice, u Otišanu i Džepištu (delom). Arbanizirani su u Balancu sa krajem Bajramovci, pa u Bomovu, Konjaru,* Spasu, Krivcu, Rešanu, Mirešu i Igleniku. Turcizirani su u Kodžadžiku, Kodzadžik-Elevcu, Breštanu, Dolgašu, Kočištu, Jatarcu, Novaku. Prema tome, od osnovne grupe Debarskih Poljana imamo danas četiri etničke grupe, i to: 1) Debarski Poljani — hrišćani; 2) Debarski Poljani — islamizirani; 3) Debarski Poljani — turcizirani i islamizirani, pod uticajem kolonije pravih Turaka kod Kodžadžika, i 4) Debarski Poljani — arbanizirani i islamizirani, pod uticajem Arbanasa iz Arbanije i Prekodrima.

Toponomastika. Toponomastika u Debariji je srpska, kao što

* Träger P., Jürüken und Koniaren in Mazedonien. (Zeitschrift für Ethnologie XXXVII. Berlin 1905.)

Angjelica Kočoska iz Elevaca u Župi kod Debra.

se vidi iz ovih primera: U delu zvanom Župa imamo ove nazive: Temnik, Pareško Polje, Paklarica, Strezovišta, Vlasiće, Krbla, Stogovo, Kalin Tor, Lučišta, Pisani Kamen, Belanečki Kamen, Breštani, Žitinjani, Kočiški Kamen, Police, Češle, Porodin, Buklija, Starovo, Vrzivolnica, Čuroica, Krlev Rid, Razmet, Gradište, Surovica, Rečista, Ogradje, Raven, Kolibi, Košarišta, Brolče, Cerovic, Posilica, Bela Voda, Jarčovec, Kališta, Drobeš, Krasje, Rudišnica, Osoj, Golostensko, Petkovci, Prisoj, Ušica, Ivan Češma, Lokov, Slavilo i t. d. U delu zvanom Polje imamo nazive: Spilski Most, Udovo, Venec, Orešec, Po cesti. U Krcinu: Mazna Rudina, Srbin Dol, Dolna Čest, Rof. Na mešavinu ukazuju ovi nazivi: Kaneš, Megdanica, Avmat, Kodžadžik, Kale, Palatišta, Vlaj, Jambol, Pale, Ibrenica, Ćele, Taš, Karaorman, Sadula Dere, Bajir i dr.

Tragovi starih naselja. Na mestu Peklarica nalazi se, na imanju jednog seljaka iz Žitinjana, kamen sa starim natpisom.

Naziv Župa je ostatak iz srpske srednjevekovne uprave. U njoj su ova stara naselja: Sveti Grad, koji se naziv danas ne pridaje ni jednom mestu, on je zaboravljen. Stara ruševina Gradani nalazi se danas u Arbaniji, na putu za Piskupiju. Ruševina manastira sv. Gjorgja kod Kodžadžika danas se zove samo Kala, ili Kodžadžička Kala. Narod se još uvek penje na ćuvik, gde je bio taj utvrđeni manastir i pali sveće. Osobito to čini o Uskrsu i o Gjurgjevu dne. Kod Balanačkog potoka postoje ruševine stare crkve i zovu se Manastir. I danas tu iskopavaju seljaci stare cigle i kamene stubove. Više sela Vape, na bregu, nalazi se Gradište. Neki vele da je tu bio Sveti Grad, dok je Kala bio samo manastir. Raspoznaju se još bedemi i osnovice donžona. Ruševina crkve sv. Tana-

sije nalaze se ispod sela Vape. Tamo je bilo i selo Boškovci. Pored samoga Drima su ruševine crkve sela Vlaje. Na putu između Breštana i Kodžadžika vidi se staro napušteno groblje, zvano turski Šeik. Niže sela Breštana, kod terase zvane Tunika, misli narod da je zakopana čitava stara crkva. Vapski Manastir je ruševina stare crkve kod sela Vape, posvećene sv. Arhangjelu, a malo dalje, kod sela Žitinjana, ruševine crkve sv. Ilije. Napokon već spomenute ruševine zadužbine kralja Milutina na mestu Orešec kod Debra.

Malo ima tradicija o tim starim naseljima. Za Graždani je vezana tužna priča o tome, da je tamo bila zatočena devojka nekoga kneza. Naokolo grada bila je voda i niko nije mogao da je oslobodi. Ali Kraljević Marko je sabljom presekao brdo, te je voda otekla i oslobodio devojku sužanjstva. Kula Vapskog Manastira, na kojoj su bila zvona, bila je tako visoka, da je senka pred veče padala čak na obližnji breg. — U Kodžadžičkoj Kali je bio, vele, zarobljen Kastriot Gjorgje i odveden u Tursku,ali je posle pobegao i podigao bunu. Kod Kodžadžika je bila velika bitka, pa otuda i ime (Kodza = veliki; dzik-dzenk = boj). Na novoj Vapskoj crkvi iz 1846 godine, koja je vele sazidana od materijala porušenog Vapskog Manastira, nad južnim vratima, ima u kamenu urezana rozeta sa krstom i četiri »c« u uglovima, kao što ima srpski grb.

Kod Kodre u Debru otkrivaju i danas zemljane velike lonce, pune zejtina. Tu je i staro groblje, kod koga je otkrivena stara crkvica s natpisom na prestolu iz 1593 godine. Po groblju se vide i grčki natpisi.

Kod Banjišta, na mestu Arbanasovci, nalaze po groblju stare novce, krstove sa latinskim natpisima i zemljano posuđe.

Poreklo stanovništva i migracije. Turci su došli u Deboriju posle propasti Mojse Golemoga i Gjorgja Kastriota, krajem i početkom XVI stoleća. Prema tradiciji samih Turaka u Kodžadžiku, oni su poreklom Juruci ili Konjari. Došli su tu kao nomadi stočari, pa su docnije stvorili i stalna naselja, zauzevši imanja manastira i crkava, a postepeno su potisnuli i turcizirali hrišćane u tom kraju. Najmnogobrojniji su i danas u selu Kodžadžiku. Govore turskim jezikom, ali kod mnogih se, usled mešavine sa islamiziranim Debarskim Poljanima, oseća srpski naglasak reči, kao i mešavina rečnika.

Posle Turaka u Deboriju su došli Arbanasi iz unutrašnosti današnje Arbanije. Arbanasi su dolazili najviše iz posve neplodnih predela današnje Arbanije, iz područja gornjeg toka reke Maće, iz Miridita i Malesije. Tako su u Debar došli arbanaški fisovi: Daci iz Zagaja, Camovci iz Gorice, Marke iz Zogaja. Neki su od ovih postali u Debru silni i moćni begovi. U tome su se naročito isticali Kodre, Pustina, Toptani i t. d. Ovi su Arbanasi dovodili postepeno i druge za sobom, te je tako Debar u toku XVII i XVIII stoleća postao dosta velika varoš arbanaško-srpskog karaktera. Zatim su počeli da dolaze islamizirani Debarski Poljani iz Erebara, Rbelja, Pocesta, Maćelara i drugih mesta u današnjoj Arbaniji. Ovi islamizirani Debarski Poljani nisu smeli među Arbanasima da govore svoje srpsko narečje, te su postepeno napuštali svoj jezik i učili arbanaški. Fis Erebara u Debru i danas pamti, da je govorio srpski, kada je došao u Debar. Danas međutim govori arbanaški u kući. Isto tako i rod Zlatko. Ovi Arbanasi i islamizirani Debrani polako su se stapali i zajedno su potiskivali hrišćane iz debarskog Polja. Jedino su se hrišćani sačuvali ispod planine Krcina u selima Banji-

Jakov Kunović iz Debra sa gospođom. (I danas se u varoši nosi narodna nošnja.)

šta, Rajčica, G. Kosovrasti i Tatar Elevci. Zove se tako, jer su iz ovog sela bili u staro vreme pismonoše ili tatari. Zovu ga grad Elevci.

Hrišćani su u Debru najviše poreklom iz Debarskog Polja, iz danas arbaniziranih sela, koja su morali napustiti pod pritiskom islamiziranih Arbanasa. Kao starinački rod u Debru se smatraju Kazandžijovci, od kojih je potomak Božin Aleksić, poznati nacionalni radnik. Hrišćansko stanovništvo u delu Debra, koji se zove Varoš, kao da je iz onoga sela, zvanog Orešec, kod koga je bio manastir sv. Gjorgja, o kome je bilo reči. Deo ispod Varoša zove se Vakuf i tu su nastanjeni Cigani, koji govore arbanaški. Drugi deo se zove Budulec, zatim Ančevec, Cincarovci, Tikvarci, Kodra, Ćenanica, Boz. U Debru ima doseljenika iz sela Vićišta u današnjoj Arbaniji. Ti doseljenici nose danas naziv Vićiški. U debarskoj crkvi ima ikona, prenetih iz crkve vićiške. Poznat je bio glavar iz tog sela Duko Vićiški, koji je postepeno otstupao iz svoga kraja, naseljavajući se u blizini, dok najzad njegovi potomci nisu prešli u Debar.

Stanovništvo u Župi je, sem pomenutih Turaka-Kodžadžiklija, većinom starinačko. Pomeranja ima iz sela u selo u samoj Župi, ali ima i iseljavanja u Debar, ili izvan Župe. Iz Vape su rodovi koji i danas nose to ime u Beogradu i negde u Istočnoj Srbiji. Tako isto ima iseljenih iz Paresa, Broštice i t. d.

Debarski Poljani, Srbi, islamizirani, i Arbanasi, često su emigrirali iz svoga kraja. To emigriranje je bivalo u masama, ili pojedinačno. Arbanasi su naročito emigrirali ka Kičevu, Ohridu, Bitolju, Prilepu, Skoplju, ka Solunu i Carigradu. Od 1912 godine Arbanasi su emigrirali u masama ka Elbasanu, Draču i Tirani. Turci su emigrirali u istome pravcu, sem u Arbaniju, a isto tako i islamizirani Debarski Poljani.

Hrišćani su emigrirali, po grupama, po unutrašnjosti naše države, gde stvaraju svoja naselja u blizini većih varoši i koja se obično zovu Debar Ma(ha)la. I danas u Skoplju postoji jedna takva Ma(ha)la. Njih, kada se isele, nazivaju samo Debranima, naziv Poljani se izostavlja. Ali ako se

usele među Mijake, ostaje im i naziv Poljanec, Poljanka (Riste Poljanka u Melničanu)[14].

S e l o, k u ć a i o k u ć n i n a. Sela u Deboriji postala su od negdašnjih krajeva, u kojima su stanovali pojedini razgranati rodovi, ili zadruge, kao što su uostalom postala i sela po drugim oblastima Južne Srbije. I danas se po selima raspoznaju ti krajevi, od kojih su ponegde izdvojeni muslimanski od hrišćanskih. Na primer: selo Žitinjane ima ove krajeve: Celovci, Žitinjanci, Jankovci i Vapa. Vapa se je docnije formirala kao zasebno selo. Kodžadžik ima takođe dva izdvojena kraja: Jetarec i Kodžadžik. Broštica i Osolnica se dele na »srpski kraj« i »turski« (odnosno muslimanski). Balanca sedeli na krajeve: Hevci, Bajramovci, Brazdovci; Debar ima ove krajeve: Varoš, Orešec, Kodra, Simsarovci, Krivci, Pijanec i t. d.

Debarski begovi osvajali su sela po Deboriji i pretvarali su ih u čiflike. Tako je Dalip Pustina ovladao Vapom, jer kao da su se Vapljani zadužili kod njega i potpisali menicu, koju nisu mogli da isplate. Vapljani su onda tražili zaštitu od Asanbega iz Debra, koji je štitio hrišćane, pa su za njegovo vreme, 1846 godine, podigli svoju crkvu, kao što stoji na natpisu iznad crkvenih vrata. Žitinjane je pretvarao u čiflik Etem Čiče iz Debra. On je napao jednog hrišćanina iz Žitinjana, koji je imao dve njive i dve kuće. Etem Čiče, vele, zauzeo mu je jednu kuću i jednu njivu, jer ne trebaju đauru dve. Domaćin onda ubije hodžu, pa pobegne, a Etem Čiče zauzme njegovo imanje. Selo Peklarica se je nalazilo na istoimenom mestu, na levoj obali Radike. Na njega napadne Ljam Dac iz Debra i ljude rastera, pa tu stvori svoje poljsko dobro. Ljudi iz Peklarice pobegli su u Rajčicu i druga sela. Danas je to imanje kupio jedan seljak iz roda Ćulumovaca u Žitinjanu. I t. d.

Inače jedan rod ima uvek kuće u blizini, a pored kuće, ili u ograđenom dvorištu, nalazi se guvno i plevnja. Kuće imaju opšti izgled južnosrbijanskih kuća, samo su nešto tvrđe zidane. Nazivi su u kući opšte poznati: kuća, k't, strana, atel, kled, kotar.

O b i č a j i. Za pravoslavne Debarske Poljane slava je svetac, kome se najviše mole i od koga traže zaštite. Slava se slavi po opštem srpskom običaju. Svaka kuća ima mesto, gde se čuvaju ikone, među kojima i slavska. Slava uvek pokazuje srodstvo i poreklo rodova. Recimo: svi oni koji slave Mitrovdan, poreklom su iz Kodžadžike, odakle su ih Turci potisnuli. Oni su naseljeni sada u Elevcu, Osolnici i drugim selima. Važan dokaz za ovo imamo u rodu Kočovci — Kodže iz Kodžadžika. U listu »Vardar«, koji je izlazio u Skoplju 1908 godine, opisao je A(leksa) J(ovanović), potomak toga roda, kako je rod Kodže morao da beži ispred siledžija. Događaj se je desio u njihovoj kući, i njegova strina Anđelica, sred najveće opasnosti, stavlja ikonu sv. Dimitrija nad glavu i tako zaštićena spasava decu i sebe od obesnih napadača.

Rodovi iz porušene Peklarice slave Petrovdan i ima ih u Rajčici i Broštici.

I muslimani su sačuvali mnoge hrišćanske običaje: Praznuju Gjurgjevdan, naročito Veliku Gospođu, Mitrovdan, Veliki Četvrtak, Veliki Petak; boje uskršnja jaja i dele ih rodbini, a rado ih primaju od hrišćana. Ženidbu

[14] Mijaci i t. d., u ediciji »Naselja« Srpske kraljevske akademije nauka u Beogradu. knj. 20, u registru.

Djevojčica Dunavka Popović iz Beličice.

i udaju vrše samo u svome kraju, i to kako pravoslavni, tako isto i muslimani.

N o š n j a. Debarski Poljani imaju vrlo kitnjastu narodnu mušku i žensku nošnju. Muškarci su doskora nosili kitnjaste dolame sa fustanelama. Uz nošnju je išlo i oružje: »tufek« (kremenjača od 12 pedi dužine), pa pištolji, polaske i dr. Docnije su nosili i novije oružje. To su oružje ukrašavali zlatom i srebrom. Pravoslavni su izgubili pravo da javno nose oružje tek u početku ovoga stoleća. Varošani su nosili raskošno odelo od čohe i kadife, vezeno i ukrašeno. Često je kod Arbanasa i žena nosila oružje i pušila je, zamenjujući tako mušku glavu.

Ali naročito je kitnjasta ženska nošnja Debarskih Poljanki. Košulja je ukrašena divnim vezovima po rukavima i grudima. Na glavi nose bele velike marame, zvane darpne, sa okruglim vezovima po ivicama, i sa kitama, zvanim perca. Na glavi nose i lepe kape, ukrašene vezom, srebrom i zlatom. Iznad košulje nose jeleke, pa klašenik i crnu džupu, koju zimi zamenjuje dugačak kožuh.

Kod muslimana ženska nošnja je izmenjena, a arbanaške žene po selima imaju svoju narodnu nošnju.

N a r e č j e. Debarski Poljani govore jedno srpsko narečje, koje se razlikuje od susednih u glavnome po tome, što se staroslovensko »on« zamenjuje sa »e«, a »debelo jer« sa »o«. N. pr.: k(on)de = kede (kuda), bărgo, borgo (brzo); tărgaj = torgaj (trzaj). Međutim po narečju se oseća jaka mešavina mijačkog narečja, kao i narečja iz Drimkola i Brsjaka.

Ovo nam je dokaz, da su kroz Deboriju prolazile mnoge migracione struje, kao i da su mnoge etničke grupe ostavile svoje tragove. Gubljenje narečja vršilo se je naročito i zato, što su debarski begovi vrlo često odvodili stanovništvo na svoje čiflike da rade, ili su pak dovodili ljude iz drugih krajeva. Ipak glavne odlike narečja Debarskih Poljana sačuvale su se, i oni se po svome narečju razlikuju od susednih etničkih grupa.

Zapaža se izostavljanje pojedinih slogova i glasova, ili njihovo zamenjivanje. Na primer: 'ake (mesto ovake); amo (mesto ovamo), ke si (kede si), Rajčica (Radičica), i t. d.

Debarski Poljani upotrebljavaju mnogo uzrečicu »esti«, »estit«, »enuška« i »ele«. Zbog ovoga »esti« ponekad ih nazivaju i Estevci, a neka sela se zovu i Elevci po tome. Izgleda da su ove uzrečice unete naročito iz predela oko Prespe, gde se takođe upotrebljavaju. Jedan razgovor na debarskom narečju bio bi ovakav:

— »Esti, ja dojdov de tebe. Ke beše ti? Zašto ne se odzva ko' ti viknav, estit? Enuška, ko' će dojš v Debar, ke mene da se forliš. I ja će ti isforlam e'na čaša rakija. Ake je, eslit, naš običaj.

Nekoje telesne i psihičke osobine Debarskih Poljana. Debarski Poljani smatraju sebe za vrlo hitre i otresite. Pričaju o sebi ovu priču: Pošao Nasradin Hodža u Debar na magaretu. Kada je bio na uzbrdici, kod mesta zvanog Venec, magare mu posustane. Vikne Nasradin Hodža: »A, bre! De, bre!« Magare pođe i malo dalje Nasradin Hodža ugleda varoš. Po uzviku, koji je upotrebio terajući svoje magare, tu varoš prozva Debre, pa to ime je ostalo do danas. Kada je Nasradin Hodža prišao gradu, dočekala su ga mnogobrojna deca, koja su se igrala po ulicama. — Deco, upitao ih je, može li ovde nešto da se kupi, ali tako, da se od toga može ručati, pa ostalo prodati za iste pare, za koje je to kupljeno?« Deca mu odmah odgovore: — Može! Kupićeš jedno škembe na kasapnici. Ono što je u škembetu poješćeš, a samo škembe, čisto oprano, prodaćeš za iste pare«. Nasradin Hodža je odmah okrenuo magare, pa se je vratio, rekavši u sebi: »Za mene nema ovde hleba. Kada su deca ovako hitra, kakvi li su odrasli?«

Debrani su smatrali sebe i za junake. Međutim Zli Dibrani su poznati samo kao dobri taktičari u sukobima, a sukob izbegavaju. Kada je Turgut-paša, posle davanja ustava u Turskoj 1908 godine skupljao oružje po Debariji, Zli Debrani su bez otpora položili svoje oružje, dok su Arbanasi na drugim mestima davali otpor. Zato se je tada pevala pesma: »Na Đakova lujt me topi, a na Dibra lujt me štopi!« (U Đakovu puca top, a u Dibri puca štap).

Dibrani, kada sebe upoređuju sa drugima, kažu: »So saltanat — Škodra; so puška — Đakova; so ime — Dibra!« Time se dakle odlikuje svaka pokrajina.

Rista Simonović iz Žitinjana došao je bio na slavu kod Božina Aleksića u Debar. Tada su Debarski Poljani bili podeljeni na patrijaršiste i egzarhiste, pa su egzarhiste osvojili bili i debarsku crkvu i nisu dopuštali da se u njoj mole Bogu i patrijaršiste. A Božin Aleksić nije mogao da zamisli, da može proslaviti svoju slavu, a da ne ode u crkvu. Rista i Božin, pripadnici srpske partije, reše se da toga jutra odu u crkvu i tamo pripale sveće. Kada su ušli u crkvu, nastalo je komešanje njihovih protivnika. Kada su pripaljivali sveće, priđe im jedan egzarhista, da im ih ugasi. Nastade u crkvi prepirka, pa pokušaše neki da ih silom izbace iz crkve. Onda Rista

Kuća Spasa R. Simonovića u Žitinjanu, u Debarskoj Župi

i Božin vade revolvere, u sredini crkve, pa viču: »Na kolena, molite se Bogu, ili ćete svi gjavolu!« Ljudi su pali na kolena, a Rista i Božin vratiše se kući.

Godine 1899 napao je na Župu Bilal Balonca, odmetnuti arbanizirani Župljanin, sa 80 Arbanasa, sa namerom da popleni selo Pareše. Pred opasnošću tada se svi Župljani osete kao celina: i Turci, i islamizirani Župljani dignu se složno da brane Pareše od Arbanasa. Vođa Župljana je bio tada Tair Gutka iz Paprainaca. Sukob se je desio kod crkve sv. Ilije. Sa Vračarice kod Pareša, vele, sinula je vatra, kao opomena na opštu opasnost. Iz Debra je pošla vojska, pod komandom Kazobega, Arbanasa, ali ovaj kod Gorenečkog Mosta tobože izgubi sablju, te su vojnici morali da mu je traže. Ovo je činio, da bi odmetniku Bilalu dao vremena, da opljačka Pareše, pa da pobegne. Međutim Župljani sami opkole Bilala i pobiju mu družinu, pa i njega. O tome događaju doskora se je pevala pesma, a Župljani su naglašavali, da njih Arbanasi neće potisnuti iz Župe nikada.

Do 1876 godine Debarski Poljani su bili na ravnoj nozi sa Arbanasima. Nosili su oružje, branili su se, uzvraćali krv (krvna osveta). Ali od 1876 godine Arbanasi dobivaju maha. Debarski Poljani tek odonda postaju pravo roblje. Njih je mogao Arbanas da ubije, opljačka, zarobi i traži posle otkup: nikome za to nije odgovarao. Državna turska vlast se je pravila nemoćna. Dešavalo se je često da Arbanasi drže u Debru džulus (zbor), pa da sa toga zbora daju zahteve sultanu. Tada su zatvarali čaršiju i vršili nasilja, da bi na taj način pravili pritisak na turske vlasti. Čim im se neki paša u Debru ne potčini, čim im ne izvršava zahteve, čim radi po zakonskim propisima, odmah se Arbanasi skupe u džulus, pa traže njegovu smenu.

Po Debru i okolini vladalo je bezvlašće i krvna osveta. Često puta su pucale puške i u samome Debru. I čim pripucaju puške, čaršija se zatvara, ljudi beže u kuće. Ako je po sredi krvna osveta, protivničke strane se zatvaraju po kulama, pa ratuju. Ako je poginuo neki hrišćanin, neko objavi:

— Nije se desilo ništa! Ubijen je đaurin. A život je i dalje tekao normalno.

Došao jednom mladi Sotir Gjorgjević iz Tresonča u Debar na pazar. Sotir je bio đak u srednjoj školi, pa se malo nakinđurio, te je ličio na nekog begovskog sina iz Debra. Išao je po pazaru pored svoga strica, kad im jedan Arbanas doviknu:

— Odakle si, bre mladiću!

— Iz Tresonča!

— O, kako lepi mladići se radjaju tamo! I jaki! Pa okrenu svojima: Natovarite mu ovaj sanduk šećera da nosi kući mojoj!

— Ne zna gde ti je kuća, aga!

— Evo, ovo je moj sin, pokazaće mu je.

Mladi Sotir, da ne bi izgubio glavu, morao je da ponese teret.

Kupovao jedan seljak, opanke u dućanu jednog Arbanasa u Debru. Pošto se je pogodio, pružio je belu medžidiju (srebrn novac od dvadeset groša). Tada mu prodavac veli:

— Reci pet, bre djaure!

— Pet, aga!

— I pet groša za opanke

— Deset, aga!

— Pet prsta imaš na ruci!

— Petnaest, aga!

— Evo ti pet groša kusur,

— Dvadeset, aga!

— Sad idi, čist nam je račun.

Tako opanci toga seljaka stali petnaest groša, umesto pet. On se za to ni kome nije smeo žaliti.

Debrani su tjelesno razvijeni. Primećuju se tipovi visokog rasta i crnomanjasti. Mešavina između Arbanasa i Poljana vidi se svuda. Kod ljudi i žena primećuje se naročito kukasti nosevi.

Kod Debrana se još održao običaj borenja. Mnogi su Župljani i danas pelivani. Čuven je bio pelivan Tomo Pareški, koji nije hteo da padne pri borenju, ma da mu je protivnik obećavao novu dolamu. Danas su pelivani samo muslimani. Bore se kada su svadbe, ili praznici. Kada se sakupljaju razni rodovi po grupama, pa se klade i opkladu plaćaju, pa priređuju i zajedničku gozbu. Neki se pelivani bore i izvan svoga kraja, te stiču glas profesionalnih pelivana.

Debrani muslimani do 1912. godine skupljali su se kada zatreba po barjacima. Za župu j eto bio Elmaz Barjaktar iz Paprainaca. Drugi je barjaktar bio u Kodžadžiku, a treći u Debarskom polju.

2. Rekanci

Sem čisto srpskih etničkih grupa u Južnoj Srbiji postoje i mešovite etničke grupe, formirane pored jedne glavne etničke grupe. Napred je rečeno kako su se te mešovite etničke grupe formirale među Debarskim Poljanima. Isto tako su se formirale mešovite grupe i među Mijacima. Jedna takova mešovita etnička grupe jesu i R e k a n c i, formirana među Mijacima, a koja takođe ima tragove negdašnje svoje plemenske organizacije.

Rekanci su već u mnogome proučeni. Ostaje još otvoreno pitanje, kako su se oni formirali i zašto govore jednu mešavinu arbanaškog i srp-

Porodica Avakuma Gligorijevića iz Gornje Reke.

skohrvatskog jezika. Žive na severoistočnim i istočnim padinama Koraba i na dodiru Šar planine i Bistre sa Korabom. Predeo u kome žive zove se Gornja Reka, a ljude obično zovu samo Rekancima[15].

Mešavina naših starih plemena sa drugim plemenima i narodima na Jugu nastala je svakako još u srednjem veku. Konstantin Porfirogenet ističe: Esthlavothi pasa i Khora. Balkansko je poluostrvo kroz vekove bilo raskrsnica naroda i plemena, rasa i religija. Stari su se narodi na njemu izgubili u moru Slovena po njihovom dolasku, ali su se ponegde i Sloveni utapali u stare narode, ili u one koji su došli tamo posle njih. Sloveni su se stapali sa Grcima, Vlasima, Arbanasima i Turcima, sa Pečenezima, Kumanima i Tatarima Bugarima, pa su proizlazile mešovite etničke grupe, često i dvojezične. Nastala je i mešavina religija: paganstvo, hrišćanstvo, bogomilstvo i islam ostavili su duboke tragove u mnogim etničkim grupama. Mnogi muslimani slave slavu, obilaze crkve i manastire, a hrišćani odlaze u tekije i kod hodža, i održavaju neke čudnovate običaje, koji ih vezuju sa paganstvom.

Rekanci su jedna takva mešovita etnička grupa. Tu su se, na jednoj planinskoj privrednoj oblasti, teško pristupačnoj, sretala pastirsko-zemljoradnička plememena Srba, Arbanasa, Vlaha i Turaka Juruka. Istorijski događaji u Turskoj tokom XVII i XVIII stoleća, seoba Srba pod patrijarsima, doprineli su da se tamo izvrši smena staroga stanovništva, koje je bilo, po svemu izgleda, mijačko, i da se formira i nova etnička grupa, Rekanci.

T o p o n o m a s t i k a. Po topskim nazivima vidi se ovo: Od 23 na-

[15] T. S m i l j a n i ć, Mijaci, Gornja Reka i Mavrovsko Polje (»Naselja« S. K. akademije nauka, knj. 20).

ziva sela, arbanaško-srpski su nazivi: Kičinica i Krakornica, jer kod prvog imena može biti koren arbanaško-grčka reč kiša (crkva), ili pak žensko ime Kiča. Ali nastavak »ca« je srpski. To isto važi i za ime Krakornica. Selo Brodec ponekad zovu i Van, što je čist prevod srpske reči brod. Nazivi Grekaj i Bibaj su sa arbanaškim nastavcima, ali su imena Greke i Bibo poznati i kad Srba. Naziv sela Žužnja je ili vlaški, ili turski (žizan, ili žiržan znači turski vrabac). Imena Reč i Strezimir su srpska, ali se naselja sa istim nazivima nalaze i danas u Arbaniji, u predelu Mata. Prema tome, od 23 imena sela, 15 su čisto srpska, 8 su samo mešavina arbanaško-srpskih reči, a jedno selo nosi tursko, ili vlaško ime.

Od preko 210 geografskih naziva, zabeleženih u pomenutom mom radu, ima svega 140 čisto srpskih, a 70 su arbanaški i turski. Najmanje se susreću vlaški nazivi.

P o r e k l o s t a n o v n i š t v a. Prema izvršenim ispitivanjima u pomenutom mom radu 1914—1920 godine, ovako stoji sa poreklom stanovništva u Gornjoj Reci: Starinaca je bilo 274 domova, pridošlih iz Arbanije 107 domova, pridošlih iz drugih predela 9 domova. Pomeranja iz jednog sela u drugo u istom predelu bilo je kod 253 domova. Nepoznatog porekla ih je bilo 57 domova. Prema tome, od 700 ispitanih domova današnjih Rekanaca, starinaca je bilo 274 domova, doseljenih 116 domova, nepoznatog porekla 57 domova, a 253 doma su se pomerala iz sela u selo u istom kraju. Isto tako se zna, da se je jedan deo Rekanaca iselio u Patišku Reku kod Skoplja, što znači da je u Gornjoj Reci živelo jedno pokretno stanovništvo i da su starinici ostali u manjini[16].

Dosadašnja ispitivanja o poreklu stanovništva dopuniću još nekim podatcima.

Po jednom tradicionalnom pričanju, koje sam čuo u Beličici i u Vrbenu Gornja Reka je za vreme jedne od seoba pod srpskim patrijarsima ostala skoro bez stanovnika. Ljudi su se iselili, a predeo je obrastao neprehodnom šumom. Za vreme druge neke seobe, nekoliko glavara, iz okoline Peći i Prizrena, nisu hteli da emigriraju, već su se uputili ka planini Korabu. Tako je došlo u Gornju Reku 17 rodova i naselili su 17 napuštenih sela. Ova je tradicija, vele, sačuvana u rodu Pejka, ili Pejkamon, u selu Brodiu. Naziv Pejka kao da pokazuje, da su oni poreklom od Peći. Dalje se veli, da su ovih 17 rodova bili u srodstvu, pa se nisu mogli među sobom ženiti i udavati. Zato su morali da plene žene od suseda. Kako nisu mogli da ih plene od najbližih Mijaka, koji su inače kao pleme bili endogami i nisu dopuštali udaju i ženidbu izvan svoga plemena, Rekanci su plenili žene od susednih Arbanasa s one strane Koraba. Tako su Rekanci bili postali strah i trepet za Arbanase, ali te žene su im unele polako arbanaški jezik.

Priča se također da su u Gornju Reku dolazili i Vlasi, nomadi. Ali ti Vlasi nisu se zadržavali tamo. Sem toga, vele, da je jedne godine zavladala kuga, pa je pomorila sve Vlahe. Ni jedan rod danas u Gornjoj Reci ne priznaje da je vlaškog porekla.

Turci Juruci su na isti način dolzili u Gornju Reku, pa su se posle povukli i stalno naselili u dolini Vardara, niže Velesa. Oni su svoju stoku

[16] U »Glasniku Skopskog naučnog društva«, knj. XIII, str. 83-129 izišle su beleške: »Gornjorekanska etnopsihološka grupa«. Pisac tih beležaka, ne poznavajući jezik te etničke grupe, napravio je mnogo pogrešaka.

počeli da poveravaju Rekancima, pa su se tako docnije pojavili stočari i među njima.

O doseljavanju Arbanasa među Rekance ima mnogo podataka u pomenutom mom radu u ediciji »Naselja« Srpske kraljevske akademije nauka.

Danas se Gornji Rekanci među sobom žene i udaju, a mešaju se samo još sa Mavrovcima, i delovima Gornjeg Pologa, do sela Vrutoka. Dotle se, uostalom, proteže i narodna nošnja, koju i oni nose, ma da se inače jezično razlikuju, jer stanovnici u Mavrovskom Polju govore srpski.

J e z i k. Danas Rekanci govore mešavinom arbanaškog i srpskog jezika, sa primesama turskog jezika. Zna se, da je arbanaški jezik jedna mešavina ilirskog, latinskog, grčkog, arumunskog i turskog jezika.[17] Arbanasi u Arbaniji tek danas stvaraju svoj književni jezik. Pre stvaranja Arbanije kao države, Arbanasi su učili po tuđim školama. Pisali su ponekad na svom jeziku upotrebljavajući grčka slova, turska, latinska pa i ćirilska. Rekanci su upotrebljavali samo slovenska slova, a u crkvama njihovim pevalo se je na slovenskom. Žiža starije kulture za Rekance bio je manastir sv. Jovan Bigorski, gde je postojala stara srpska manastirska škola, kako za njih, tako isto i za Mijake. Kulturno dakle Gornje Rekanci su bili vezani za Mijake, pa su možda njihovi preci bili Mijaci, jer kod njih ima mnogo slaganja za tradicijama kod Mijaka u pogledu seoba pod patrijarsima.

Današnji školovani ljudi iz Gornje Reke, sa kojima sam dolazio u dodir, tvrde, da je 50% rečnika njihova govora srpski, a ostalo je arbanaški i turski. Ali vele, da je pre pedeset godina srazmera bila druga, u korist srpskohrvatskog jezika.[18]

P l e m e n s k e o d l i k e R e k a n a c a. Rekanci su bili plemenski organizovani sve do XVIII. stoleća. Oni su sazivali svoju plemensku skupštinu na mestu Boglec, ispod sela Volkovije. Tu su dolazili prvaci iz svih sela u Gornjoj Reci. Donete odluke na toj skupštini bile su za Rekance zakon.

Rekanci su imali i svoje vođe, a imaju ih i danas. Da spomenemo bar neke. Hadži Bilbil iz Senca, bio je glavar u Karađorđevo vreme. Jedno vreme je izbegao u Srbiju, pa je u ustanku pod Karađorđem bio i njegov blagajnik. Hadži Nake Baguč iz Belišice bio je pobratim Hadži Vasiljku iz Galičnika. Obojica su štitili svoje krajeve i naročito su se brinuli, da narod sačuva svoju hrišćansku, pravoslavnu veru. Spominju se još: Pop Demir-Dimitrije iz Vrbena, koji je započeo i obnovu manastira zvanog Koža. Pa Andon Kozak. Dik Banuša, Garib Paša Vreskali i rod Krosi iz Krakornice, Popovići iz Beličice, Hariton iz Broda.

Za važnija pitanja Rekanci su tražili dodira sa Mijacima. Odlazili su njihovi glavari na zajedničke dogovore sa glavarima mijačkim u Manastir Sv. Jovana Bigorskog.

I današnje telesne i psihičke osobine Rekanaca pokazuju, da su oni zasebna etnička grupa. Ni ekonomska beda današnjice nije im izmenila

[17] Između ostalih, vidi: H e q u a r d H., Histoire et description de la Haute Albanie, Paris 1859.

[18] U spomenutim beleškama pisca o etnopsihološkoj grupi Gornjorekanaca zabeležene su mnoge narodne pesme, kao ponikle u Gornjoj Reci. Ove su pesme zabeležene na jednom jeziku, koji se ne upotrebljava ni u Gornjoj Reci, niti igde u Južnoj Srbiji. To važi kako za one, pribeležene na arbanaškom, tako i za one na srpskom.

karakterne crte: ponositost i otmenost, svest da su Rekanci neka odabrana grupa ljudi.

Z a k l j u č a k. Rekanci su mešovita etnička grupa, postala od doseljenih Srba iz okoline Peći u kraj, koji je bio naseljen od Mijaka, pa napušten. U osnovi srpska, ova je etnička grupa dobila obeležje arbanaško po jeziku, a zatim i primesu turskog jezika. Srbi su se izmešali sa Arbanasima, možda i Turcima i Vlasima. Ali iako mešavina, oni su formirali zasebno pleme; Rekanci su imali svoje glavare i svoju plemensku organizaciju sve do XIX. stoleća. I danas se Rekanci smatraju kao jedna zasebna grupa.

R é s u m é: Dans cet article M-r le Docteur Tomo Smiljanić-Bradina continue ses recherches sur les anciennes tribus serbes dans la Serbie de Sude. (Voir nos numéros 7 et 25 de la »Narodna Starina«). Iici il étudie le groupement de Poljanka de Debar, qui habitent la rive droite de Drim Noir. Les Debrani, comme les autres tribus Serbes dans la Serbie de Sude, se renouvelèrent comme tribu après la conquète de ces région par le Turcs. Les Turcs amenèrent ici ses colons, qui habitent encore le contrès de Župa. Vers la fin du 15 siècle commence l'islamisation des Albanais, qui se heurtèrent après sur les Debrani. Le combat mutuel dura jusqu'en 1912. Le resultat en fut qu'une partie de Debrani passa à l'islam et fut albanisée. Une autre partie fut même turcisée. Une partie passa à l'islam, mais garda sa langue serbe. Une partie émigra. Mais une grande partie se sauva et fuit délibérée par l'armée serbe en 1912. Les émigrés ont formés dans le villes de la Serbie et ailleurs des petits quartiers de Debrani (A Skoplje). Les Debrani se distinguent partout même aujourd'hui.

Dr. MIRKO KUS-NIKOLAJEV: MIGRACIONI PUTEVI SELJAČKIH SLIKA NA STAKLU

I.

Različne vrste slikanja na staklu ili tačnije na poleđini stakla (Hinterglasmalerei, eglomisé), koje su još do nedavna bile proširene u velikim područjima Evrope imaju po svoj prilici svoje porijeklo u italijanskom srednjevjekovnom slikanju na staklu.[1] Ova srednjevjekovna vještina ima svoje uzore opet u rimsko doba za koje je Kieslinger dokazao, prema iskopinama, da je ta grana slikanja već bila poznata[2].

U vrijeme procvata italijanskog slikanja na staklu u XV. i XVI. stoljeću vjerojatno se i ostala Evropa upoznala sa ovom tehnikom: Francuska, Španija itd. Za prodiranje ove vještine u srednju Evropu veli Adolf Spamer[3] :»Po svoj je prilici slikanje na staklu pod kraj XVI. stoljeća došlo iz Italije u Južnu Njemačku gdje se najprije proširilo u Švapskoj. Ovdje se sačuvao niz odličnih slika iz XVII. stoljeća i još 1719. navodi von Stetten neke augsburške majstore, čije su slike odlazile do Španije, Portugala i američkih kolonija. Ali i amateri su se bavili tim slikanjem i od polovice XVIII. stoljeća započinje izrada jeftinih slika za upotrebu sela«.

Vještina slikanja na staklu migrira prema tome u jednom svom pravcu (a taj je za nas važan) iz Italije, u početku novoga vijeka, preko alpinskih pojasa u Južnu Njemačku. U području Tirola, Bavarske, Češke (sa Šlezijom) oblikuje se povezani tip slikanja na staklu, koji prima naročito značenje i proširenost u oblicima kućne radinosti. U karakteru ove radinosti u spomenutim područjima piše Spamer, da danas »samo rijetko još proizvode potomci starih slikarskih porodica u Bavarskoj i Švapskoj po porudžbini seljačke slike, pošto je potražnja sa sela većim dijelom već prelazom u XX. stoljeće prestala. U XVIII. i XIX. stoljeću bilo je slikanje na staklu kućni obrt, u kojem su naročito učestvovali Tirol, Češka i Bavarska.

»Glavna mjesta bavarske proizvodnje bila su Oberammergau (od polovine XVIII. stoljeća) sela oko Weilheima i Schongaua i (do u XX. stoljeće životareći) Uffing, Seehausen i Murnau. Tako vise radovi zehanzenskih slikarskih familija Kirchmair, Gege i Noder još jednako tako u

[1] Kod izrade ovoga napisa poslužili su mi i podaci, koje su na zamolbu Etnografskog Muzeja u Zagrebu priposlali g. 1932. gg. Albert Sič, Ljubljana, Dr. Ivo Kranjčev Gjurgjevac, Dr. France Stele, Ljubljana; France Pokorn, Špodnja Besnica pri Kranju; Pero Dukanec, Virovska Drenovica.

[2] Fr. K i e s l i n g e r, Die Hinterglasmalerei (A. Walcher-Molthein: Altes Kunsthandwerk, Wien 1927.).

[3] A. S p a m e r, Die deutsche Volkskunst 1—II, Leipzig 1935.

građanskim kućama, crkvama i kapelama okolice, kao što su po pokućarcima raznešeni i preprodavani veletrgovcima u Budimpešti, Varaždinu i Ljubljani. U Bavarskoj šumi slikalo se u mjestima Grafenau, Wolfstein, Haibühl. Mnogobrojna su bila mjesta češke proizvodnje, koja su kao Buchers, Aussergefild i Sandl bila industrijski udešena. Ne samo da je radio majstor sa kalfama (u Buchersu i žene) već se kod ove masovne fabrikacije primjenjivala i podjela rada. Slika je išla od ruke do ruke i na taj se način ubrzala proizvodnja«.

Važna je svakako kućna zanatska radinost u spomenutim područjima koja je omogućila krupniju proizvodnju i pomalo prodirala i u susjedne krajeve. Tako se iz južno-njemačkih područja pomicala prema jugu do Slovenije. Neće biti tačna tvrdnja Spamera da su pokućarci isključivo donosili slike u Ljubljanu, prema kojoj da nije postojala i kućna radinost u Sloveniji. Nema sumnje da je ta tehnika slikanja na staklu došla u Sloveniju iz alpinskih krajeva, ali izgleda da je već za rana naišla u njoj svoj teren.

II.

Slike su se iz početka uvažale u Sloveniju iz Tirola, Bavarske, Gornje Austrije, dakle iz područja, u kojima je ta radinost primila široke razmjere. Ali već i zarana počinje sama djelatnost u zemlji. Prema informaciji F. Stele-a, konservatora u Ljubljani, u Sloveniji su se slike na staklu izrađivale od polovine XVIII. do polovine XIX. stoljeća. Spamer tvrdi da je u Tirolu, Bavarskoj i Češkoj u istom tom vremenu najjača radinost (kućni zanati), pa se prema tome vidi da su Slovenci već rano prešli na

samostalno izrađivanje slika i da je import mogao biti značajniji tek u prvoj polovini XVIII. stoljeća. Naravno to ne isključuje da je on i dalje trajao u manjem opsegu.

Glavna mjesta izrade bila su u Gorenjskom, Bohinju, Škofjoj Loci, Selcima[4] i u Poljanskoj Dolini. Slike su izrađivali pojedinci, muški i ženske prema predlošcima i pomoću kalupa. Prema tvrdnji Alberta Siča nije bilo ni zadruga niti je to bio specijalni zanat. Ali prema slučaju u Selcima izgleda da je ipak postojala tu i tamo neka organizacija ove radinosti i u proizvodnji, a još više u prodaji.

Svakako je slikanje na staklu bilo u Sloveniji samostalna radinost. Njemački natpisi na slikama koje susrećemo u Sloveniji kao i u hrvatskim krajevima ne pobijaju tu činjenicu. Ti natpisi ili su, i to u neznatnom dijelu, oznaka importirane robe iz njemačkih krajeva ili su, i to u velikom dijelu, stereotipni prenosi sa predložaka i kalupa.

III.

U sjevernim krajevima (naročito Podravina) i u zapadnim krajevima (naročito Gorski Kotar) Hrvatske još se danas mogu vidjeti u seoskim kućama slike na staklu. Njih pomalo nestaje, jer je prestala i njihova proizvodnja prvenstveno u Sloveniji, odakle su bile raznašane po ovim krajevima. Pod kraj XIX. stoljeća je proizvodnja prestala i mjesto staklenih slika sve se više udomaćuju papirnate. Prema podacima, koje sam mogao skupiti, u Hrvatskoj nije postojala izrada slika na staklu. Slike su u glavnom, moguće i isključivo bile unašane po pokućarcima iz Slovenije[5]. Put rasprostiranja iz Slovenije išao je u dva pravca: jedan na jug prema Gorskom Kotaru i dalje na Primorje[6], a drugi preko Podravine prema Slavoniji (vidi crtež).

Tvrdnja Spamera da je Varaždin bio neke vrsti centar za preprodaju može biti tačna samo za ograničeno vrijeme, to jest za period dok se u Sloveniji nije razvila izrada slika na staklu. Slike su raznašali po selima »Kranjci«, »kipari« ili gotove ili su ih prema kalupima (šablonama) izrađivali na mjestu. Nije isključeno da su dolazili i pokućarci iz Tirola ili Češke, ali i ako su dolazili bilo je to sigurno u neznatnom broju.

---

[4] F. Pokorn napominje da je u Selcima izrađivanje tih slika bilo u rukama neke »Blaževićeve« Micike« (Marije Pavlič).

[5] U Novigradu Podravskom sam čuo od domaćih, da su slike nekako do 1880 donosili »Kranjci« iz okolice Varaždina. Drugi su navodili da su se slike izrađivale u okolici Celja. Neki su opet tvrdili da su slike donosili ljudi iz Karlovca. Interesantno je jedno saopćenje iz Drnja. Prema njemu su se slike izrađivale »negde« u Zagorju, odakle su se donašale u Podravinu u vrijeme vojne krajine, kada strana roba i strani trgovci nisu u nju smjeli da dođu.

[6] Pero Dukanec, Virovska Drenovica saopćio je Etnografskom muzeju u Zagrebu svojim pismom od 11. VII. 1932., da je oko 1890. podržavao u Virju prodaju slika, — prema pričanju, — neki »Supilov čovjek«, koji je te slike tobože poručio iz Sušaka. On je mišljenja da su te slike bile iz Gorskog Kotara, gdje su moguće bile i izrađivane. Nastojanje pokojnog Supila da je moguće išlo za tim, da prodajom tih slika pomogne Gorskom Kotaru. — Teško je ustanoviti, u kojoj je vezi bio Supilo sa prodajom tih slika, ali svakako stoji da se, — koliko sam informiran, — slike na staklu u Gorskom Kotaru nisu izrađivale. Moguće je jedino to, da su ih prekupci pokupovali od pokućaraca i otpremili dalje, pa tako i u Virje. Ali nije isključeno, da postoji i zabuna u imenu. U Virju naime ne zovu samo Slovence, već i Gorane »Kranjcima«.

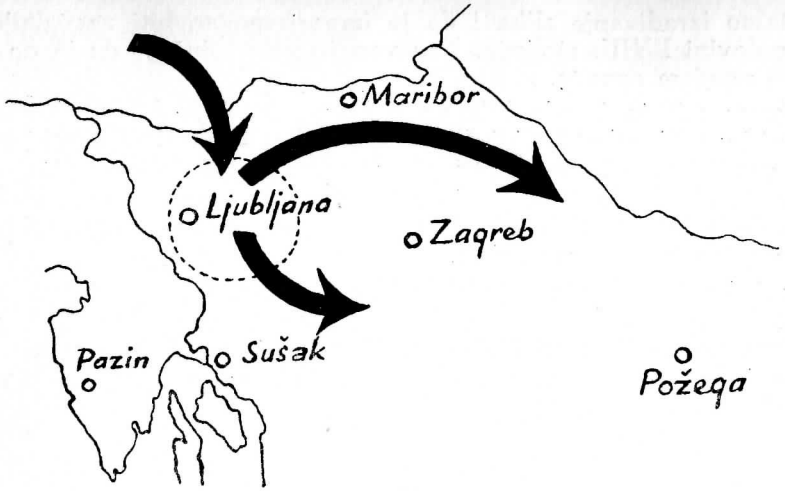

IV.

Prema napred izloženom vidimo migriranje slika na staklu kako se od početka novoga vijeka do kraja XIX. stoljeća odvija od Italije do Južne Njemačke pa natrag prema Sloveniji odakle se gotove izrađevine prenose u Hrvatsku. Prema raspoloživim podacima može se utvrditi da je slikanje na staklu prije isključivo gradska (kulturna) umjetnost već u drugoj polovici XVIII. stoljeća prodrla na selo i našla u njemu svoje naročite i osebujne odlike. Ne želim ovdje ulaziti u psihološko i estetsko ispitivanje slika na staklu[7], ograničiću se samo na to da utvrdim nekoliko općih psiholoških konstatacija.

Za propadanje ovih seljačkih slika na staklu gotovo se redovno ističe konkurencija jevtinih papirnatih slika kao i »činjenica« da su se one više »sviđale« seljaku od prijašnjih slika na staklu.

Slike na staklu bile su najvećim dijelom religijskog karaktera; malo ih ima sa profanim sadržajem. One su sadržajno odgovarale religijskom raspoloženju seljaka ali istom njihov umjetnički izraz približio ih je duhovnim zasadama seljaka. Osnovna odlika seljačkog umjetničkog doživljavanja je primitivizam. I istom taj primitivizam uslovljavao je ogromnu proširenost slika na staklu u alpinskom području i njegovim izdancima. A kako je to područje dugo bilo izolovano od upliva gradske kulture, podržavalo se u njemu i mnogo iskonskih zasada seljačkog primitivizma. Taj umjetnički primitivizam nije kod seljaka odvojen od njegove životne baze. Životna sredina seljaka, socijalni i ekonomski okvir oblikovali su i umjetnički izraz. Prodiranje novih (selu stranih) privrednih i društvenih osebina, (sadržanih u kapitalizaciji Evrope) na selo znači ujedno raspadanje starog životnog okvira. Nije slučaj da se sa proizvodnjom primitivističkih slika na staklu prestaje u drugoj polovici XIX. stoljeća, dakle upravo u vrijeme

[7] Josip Matasović, Pučki ekspresionizam (»Savremenik«, Zagreb, 1921.) — Mirko Kus-Nikolajev, Ekspresionizam u seljačkoj umjetnosti. Zagreb 1925. (Etnološka biblioteka).

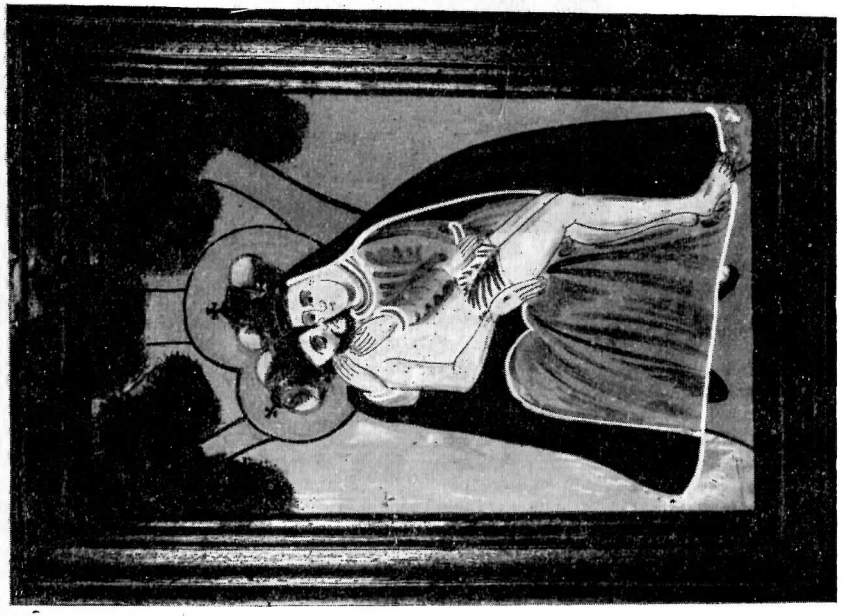

punog zamaha kapitalizacije i njenog prodiranja na selo (novčana privreda pa industrija, rudarstvo itd.).

Prodiranje papirnatih slika nije posljedica jevtinoće već je dokument da se umjetnički život sela, pod novim uslovima, izmjenio. Novi »ukus« se pojavio u vezi sa novim životnim odnosima koji su nastali pod uplivom novih ekonomskih i socijalnih oblika grada.

Zusamenfassung. In den nördlichen und westlichen Gebieten Kroatiens waren Glasbilder (Hinterglasmalerei) sehr verbreitet. In entlegeneren Gegenden werden sie dort noch heute zahlreich aufgefunden. — Doch wurden sie nicht in diesen Gebieten ausgearbeitet wie man irrtümlich gedacht hat. Sie wurden aus Slowenien von Hausierern importiert. Ausgearbeitet wurden sie hauptsächlich in Bohinj, Gorenjsko, Škofja Loka, Selci, Poljanska Dolina. — Die Hinterglasmalerei entwickelte sich in diesen Gegenden unter dem Einfluss der Alpiner Hinterglasmalerei. (Tirol, Bayern usw.) Doch schon von der Hälfte des XVIII. Jahrhunderts wurde sie in der Ausarbeitung selbstständig wenn sie auch nach Form und Inhalt von ihrem Vorbild abhängig blieb. Ende des XIX Jahrhunderts stirbt die Hinterglasmalerei aus.

MUZEJSKA PITANJA OD JUČE, DANAS I SUTRA

Ima pitanja, koja se uvijek riješavaju, a nikada zapravo ne riješe, jer su valjada neriješiva! — Među takova spada jamačno i muzejsko pitanje, zapravo muzejska pitanja. Istina je, da je danas mnogo i mnogo drugo pitanje daleko važnije, danas, kad nas je vrijeme zaskočilo, kad je evo sam Zagreb od god. 1918. do danas porasao od 80.000 stanovnika do preko 230.000 duša, a sada treba sve institucije prilagoditi novomu broju pučanstva, počevši tamo od vodovoda do bolnice i — mrtvačnice! Dakako da tu ne preostaje mnogo za potrebe muzeja, koji moraju vegetirati, kako znadu i umiju, a mnogo se za njih i ne pita, kad druge goleme brige ispunjaju dušu svakoga.

Nu značajno je, da se ipak javljaju pokušaji nekakovoga rješenja i to redovno u vremena, kad je želja odvratiti drugamo javno mišljenje, želja da se pokaže briga za »kulturni napredak« zemlje i njenih instituta. Mi smo sami doživjeli u svoje doba takove »brige nadležnih«, formirane su komisije, da se prouče muzeji u inozemstvu, pravljene osnove, nevjerojatno monstruozne i nepraktične, protivne svakoj muzejalnoj zadaći. Gradilo se na papiru do nebesa, i gle: za čas se taj humbug smirio i ostade sve pri starom, po onoj: »Nil innovetur«. Nu o tome još kasnije ...

Predamnom leže veliki nacrti iz godine 1867., koji su sa strane vlasti bili učinjeni, da se preudesi zgrada negdašnjega magjaronskoga kasina u Gornjem gradu za modernu kakovu instituciju, bilo za palaču netom osnovane Jugoslavenske akademije, bilo za kakovu knjižnicu. Jedan je dapače učinjen u Beču, dok su drugi, veoma bijedni, stvoreni u Zagrebu. Povijest te kuće sada je prilično jasna postala. Tu je palaču sagradio grof Pejačević u god. 1797., a prodao je grofu Kulmeru god. 1803. God. 1807. kupuje potajno tu palaču biskup Vrhovac po svom čovjeku Jurju Luketiću za grofa Amade de Varkonyi, pa se tu uređuje teatar, gdje se igralo sve do 1834., kad je sagrađeno novo, Stankovićevo kazalište na Markovom trgu. A kako se doskora pod vodstvom braće Levina i Gjure Raucha, te grofa Aleksandra Draškovića formirala magjaronska stranka u Zagrebu, nabavila si je tu kuću kao svoje sijelo, svoj kasino, koji je važnu ulogu igrao u borbi od 29. VII. 1845. Poslije god. 1848. dobije zgradu zemlja u ruke, pa se tu osnovao računarski ured i izvele neke pregradnje u uredske svrhe. Konačno ostade zgrada bez prave zadaće, pa je trebalo odlučiti, što će se tamo smjestiti. Pa se o tome povela riječ i u saboru god. 1861. i napose godine 1867., dakako već u vrijeme, kad se znalo, da će i taj sabor biti kraljevskim otpisom rastjeran, — »a u ostalom ostajemo Vam našom kraljevskom milošću blagonakloni...«

Ali nije to bila jedina zgrada, o kojoj se tada trebalo odlučivati. Trebalo je nekako riješiti pitanje smještaja projektovanog sveučilišta, trebalo je konačno i sudbinu velike prazne bolnice (današnjega sveučilišta) riješiti, a najzapletenije je bilo pitanje Narodnoga Doma, koji je doduše od iskona bio namijenjen muzeju, ali radi akcionara nije se moglo raspolagati sa zgradom.

Za vrijeme zasijedanja jedinoga pravoga hrvatskoga sabora poslije godine 1848. došlo je dakako do rasprave i o tom pitanju. U 49. sjednici od 27. VII. 1861. stavi ban Šokčević slijedeće predloge:

1. da se zgrada Kasino za korist regnikolarne zaklade unese.
2. Da se predložena pregradnja Kasine s troškom od 21.400 forinta ne dopusti.
3. Da se državno računovodstvo iz Kasine odmah odstrani i tamo muzej i knjižnica uredi.
4. Da akcije Narodnoga Doma akcionari poklone ili da se iste otkupe iz zemaljskih sredstava.

Kako su tada još malo bili uvjereni o legalnosti posjeda tih zgrada, (ma da je Kasino preuzet g. 1848., a posjed 1851. potvrđen!) pokazuje zaključak sabora: »da odbor za državne zaklade ispita legalnost posjeda tih sgrada«.

Prošlo je daljih pet godina, pa se bližio čas ratovanja s Pruskom. Sabor od 1865. do 1867. raspravlja temeljito o svim tim sgradama i o namjenama njihovim. Ta je rasprava veoma zanimljiva. Na poziv biskupa Strossmayera, da se pristupi rješenju, dođe do velike debate. Trebalo je konačno odlučiti o smještaju muzeja, sveučilišta i akademije. Sudjelovali su naši najbolji ljudi, među njima: Mrazović, Muhić, Jakić, Kukuljević i drugi, pa je Kukuljević iznesao, da Na-

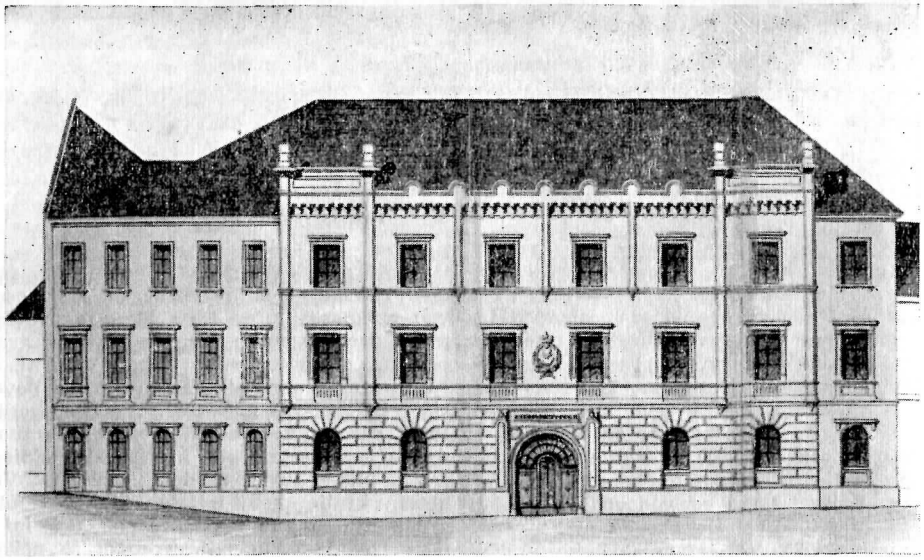

Nacrt za preuredbu bivšeg magjaronskog »Kasina« (nekad Amadéova teatra) u Zagrebu (u sadašnjoj Demetrovoj ul.) za muzej 1867. Rađeno u Zagrebu; primjer neuspjele pregradnje.

rodni Dom za muzej nikako ne vrijedi, jer nema ni jedne svrsi odgovarajuće sobe, a može se jako malo smjestiti. On drži da je bolnica najprikladnija, a mogle bi se one druge dvije zgrade prodati, a dobiveni iznos upotrebiti za otplatu dionica i za korist zavoda. Njemu se čini najprikladnije, da bude muzej u onoj veličanstvenoj sgradi, pred kojom se može krasan trg načiniti. To je rekao u 28. sjednici od 15. II. 1866., a nastavilo se je u 29. sjednici dne 16. II. 1866. Torbar je protiv bolnice, Vakanović, Vukotinović i drugi upozoruju na posve neriješen odnošaj Narodnoga Doma. Ne bude ništa zaključeno. Istom u 63. sjednici od 27. XII. 1866. nastavlja se debata. I tu se saznaju zanimljive stvari.

Adolfo Veber nije zato, da se sveučilište smješta u akademsku zgradu, koja da je i za dva fakulteta premalena, već treba da tamo ostane za sva vremena gimnazija. On je i protiv t. zv. bolnice, koja da je sasvim nepodesna za gimnaziju, a što se tiče predloga, da se gimnazija premjesti u sadašnju gradsku vijećnicu, kad se sagradi nova na Jelačićevom trgu, to se može dogoditi za 20 ili za 50 godina, pa to nije no zidati kule u zraku! Kukuljević je zato, da se sveučilište smjesti u Kasini, gdje bi dovoljno prostora bilo za cijelo sveučilište. Antun Jakić želi, da se skupocjena zgrada bolnice bud zašto upotrebi, pa iznosi potanko neodrživo stanje u upravi Narodnoga Doma. Priključuje se potanja rasprava o Narodnom Domu, nu već u velikoj razdraženosti, pa tekar Kukuljević dovršuje debatu upozorenjem, da je on bio prisutan kod stvaranja ugovora s prijašnjim vlastnikom u god. 1846., kad je bilo određeno, da se nakon isplate dionica ta zgrada ima upotrebiti za muzej. Rezultata nije ta cijela debata donijela, trebalo je sve točno ustanoviti. Svakako se namjeravalo graditi prema nacrtima, izrađenim u god. 1855. a po svoj se prilici i sagradio tada drugi kat na krilu prema Tuškancu.

Da spomenem neke markantne podatke iz povijesti tih zgrada. O Kasini je dosta rečeno. Bolnica (kadšto nazivana »Izložbena sgrada«) djelo je centralističke vladavine, koja je tu potrošila 345.155 forinta, većim dijelom iz konkurencijalne zemaljske zaklade, pa se za namještaj bolnički još namaknula sretstva lutrijom. Nu domala se pokazalo, da za bolnicu nikako ne odgovara, tek je kratko vrijeme služila u vojne svrhe kao bolnica. Sam ministar Goluchowski priznao je, da zgrada ni za što nije, pa još i daleko prevelika. Nakon svih onih debata u saboru dosudila je sudbina, da zgrada služi god. 1864. za I. hrv. gospodarsku izložbu, a od 1882. za — tvornicu duhana ! ! ! Tek god. 1882. postade ona glavna sveučilištna zgrada, pa je takovom do danas ostala.

Narodni Dom bio je palača grofa Karla Draškovića, koji se odlučio nakon srpanjskoga pokolja, 29. VII. 1845. na Markovom

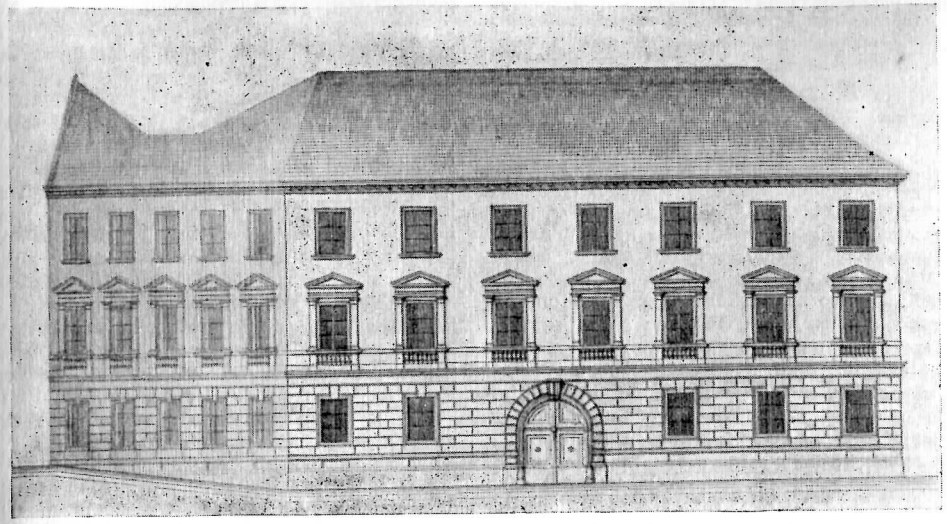

Nacrt za preuredbu bivšeg magjaronskog »Kasina« u svrhu smještanja »Jugoslavenske Akademije« u g. 1867. Primjer za dobru izvedbu pregradnje, rađeno u Beču.

trgu, da proda tu palaču, koju mu je Felbinger sagradio za polovicu cijene, što je njega stajala t. j. za 28.000 for. Ilircima. Tu je bio pohranjen narodni muzej sve do 1882., kad se je preselio u Akademijsku palaču, Strossmayer, štediša na krivom mjestu, morao se za dovršenje svoje akademije obratiti zemaljskoj vladi za pomoć, pa je tako vlada podijelivši pripomoć za dovršenje zgrade, uvjetovala dužnost, da Akademija imade primiti u donjem spratu Narodni muzej. Tako je to ostalo do dana današnjega na štetu jedne i druge institucije: akademija je posve skučena, a ni najveća revnost ne može valjano urediti muzej, za koji bi trebalo barem trostruko više prostora . . .! A isto su tako nevjerojatno skučene sbirke gornjegradskoga muzeja, koji se god. 1882. smjestio u staroj Kasini. Tako ni jedan od naših muzeja ne može svoje sbirke doista muzejski urediti, da budu dijelom predmeti za publiku izloženi, a ostalo da se smjesti u rezervirane prostorije u svrhu izučavanja. Međutim su došla još dva muzeja: etnografski u najmljenim prostorijama i Muzej Grada Zagreba u suterenu Umjetničkog paviljona.

Novo je doba sve to dakako poznavalo, ali kako su nastale goleme promjene, malo se moglo i misliti na muzeje, kad je trebalo novaca za druge važnije institucije, jer je Zagreb međutim od 80.000 žitelja dobio četvrt milijuna stanovnika, pa je i dandanas potreba na svemu golema, sretstva se škrtareći stavljaju na dispoziciju, »jer da su sve to luksuzni instituti«. Pa i kod velike se mase uvriježilo takovo shvatanje napose kod onoga sve brojnijeg dijela imućnije publike, koja nema nikakove duševne veze s hrvatskim institutima, pa ne mari ni zašto, što je hrvatsko, te se ni u saobraćaju ne služi hrvatskim jezikom. To je drukčije kod Srba, tamo će čovjek steći golem imetak, pa ostavlja velike zadužbine za znanstvene institute, ma da je njemu samomu sve to za života bilo posve tuđe. Ali opet ne smijemo zatajiti, da se nalazi i dobar dio naše publike, koji zalazi rado u muzeje i pomno prati rad u njima, te ne rijetko stavlja veoma zgodne upite, a sve to usprkos tome, što u životu nemaju prilike, da se potanje s tim pitanjima bave. Zato i misle ne rijetko, da i oni imaju pravo suodlučivati, kad se radi o muzejima, pa valja priznati istinu, da je njihov sud često daleko ispravniji od mnogih »stručnjačkih« sudova, kako to same činjenice posvjedočavaju!

Dakle: od glavnoga razmještaja naših muzeja prošlo je ravno preko pet decenija (5 decenija!) Još se prije rata odlučilo na nekakovu akciju, a držim da je sreća, što ta osnova nije provedena, jer si nesretnije zamisli ne možemo nikako skovati. Odlučilo se, putovalo se studija radi u inozemstvo i stvorili se planovi za ogromnu zgradu na Zrinjskom trgu, koja bi imala primiti i naš arheološki i dijelove prirodoslovnoga muzeja. S muzealnoga gledišta bila bi to nesreća, jer ti dijelovi narodnoga muzeja nemaju ništa zajedničkoga, pa bi i ta nova ogromna zgradurina bila od svoga početka sva pretrpana i

svaki razvitak, svaka dogradnja i dalja izgradnja nemoguća.

Nu ta se osnova nikako ne osvrće na važno pitanje: pitanje kako bi bilo u slučaju izgradnje sa Zrinjskim Trgom i susjednim trgovima, koji zapravo čine organičku cjelinu. I danas čitamo u dnevnoj štampi želju, da se stari kemijski laboratorij, koji je 1884. podignut, tada na skrajnoj periferiji, poruši, da se nešto velebna sagradi, da se sve parkira tako, da novi jedinstveni park u gradu nastane. Nema sumnje, da je sve to dobro smišljeno, tek je malo tragično, da naša generacija čezne za parkom u gradu, a onamo je savršeno uspjela u tom, da se je najdivniji prirodni park Tuškanac upravo vandalski utamanio, tako, da je danas postao obični dio grada sa obiljem bezvrijednih villa, koje ni čemu ne služe, a već su posvema zastarjele, te zapravo predočuju samo igrarije ljudi, koji se sami drže »modernim arhitektima«. Naša je generacija baš na najboljem putu, da isto tako »sačuva« divotpark Maksimir, koji nema više ni polovice one osebujnosti, koju je sadašnja generacija još našla!

Nu da se ipak sačuva krasan dojam, što ga podaje Zrinjski Trg sa susjednim trgovima kao jedna cjelina, kakova se rijetko gdje nalazi, treba imati na umu:

da se na cijelom tom teritoriju ne smije izgraditi nikakova druga zgrada, koja bi bila konkurencija Strossmayerovoj galeriji, jer ta imade ostati dominantom. Svaka velika zgrada, svake, čini se konačno napuštene, kolonade (koje spadaju u miran kraj, a nikako ovamo, gdje teče bujan dnevni život!), i sve slično znači neminovno propast Zrinjskog Trga i njegovih adneksa, s kojima on čini jedinstvenu cjelinu. To je tako jasan postulat, da je teško pojmiti, kako su stručnjaci mogli naskroz drukčije postupati. Da će se morati pristupiti pojačanju nasada i uređenju puteva, koji su ovdje vrlo prometni, nema sumnje ni zapreke. A ne smije se dozvoliti zločin, da se tu počini ono, što se počinilo s Tuškancem i počinja s Maksimirom!

Kao ravnatelj Muzeja grada Zagreba moram se ovdje napose osvrnuti na Umjetnički paviljon i muzej grada Zagreba.

Nema sumnje, da je to najteže i najbolnije pitanje, koje se neće dati lako riješiti.

Poznato je, kako je došlo do izgradnje toga paviljona. Na milenijskoj izložbi od 1896. sudjelovala je »svojevoljno« i Hrvatska — godinu dana poslije spaljenja magjarske zastave u Zagrebu. A kako Kršnjavi nije dospio, da i jednoga arhitekta stvori od domaćih ljudi, sve su mu radili stranci, koji su svoju šablonsku vještinu pokazali u izvedbi nepraktičnih brojnih školskih zgrada. Pa je razumljivo, da je hrvatski paviljon na toj bahatoj ispraznoj proslavi (sasvim je samovlastno odabrana baš ta godina!) sagradila firma Korb i Giergl u Pešti, sasvim po shemi onoga vremena. Khuen je dao tu građevinu prenijeti u Zagreb, te je izvesti u solidnom materijalu, a smjestio je nju tamo, gdje je počimao nekadašnji Trg Franje Josipa, što ga je u najkraćem vremenu iz kukuruzišta stvorio ing. Milan Lenuci, kad je kralj 1895. dolazio u Zagreb. Mora se priznati, da je rješenje bilo dosta sretno, daleko bolje no što bi bilo, da se je sav taj prostor nasuo i izravnao s drugim dijelovima velikoga trga. Konačno je paviljon bio postavljen i gradu Zagrebu poklonjen, a ništa ne čini, da je taj »poklon« stajao 260.875 kruna i 12 filira!

I u tome se paviljonu god. 1898. otvorila prva izložba, izložba »Moderne«, recimo izložba Secesije, a pokojni je dr. Ivo Pilar bio glavni korteš za tu novu tečevinu, koja mora zamijeniti tu već prežvakanu antiku. Nu vremena su prolazila, »secesija« je obavila svoju zadaću, da je pokazala svu bezsmislicu pukoga kopiranja prošlosti, da je potražila — ali nije našla — nove puteve, pa je bila izvrstan putokaz k novome dobu, koje je na ruševinama secesije i prijašnjega stanja stvorilo mnogo toga odličnoga, svrsishodnoga za nove zahtjeve vremena (dakako uz to neizmjerno mnogo »eksperimenata«, koji su redom dokumenti traganja, ali i želje za stvaranjem nečesa novoga i originalnoga). Značajno je, da su pred našim očima padale redom tvorevine »secesije« nakon kratkoga vremena, pa se »modernizirale« t. j. šablonizirale. Od velikih, značajnih secesijonističkih građevina nema danas više u Zagrebu niti jedne jedine! Pred našim je očima niknulo ono čudo od t. zv. »Elsa fluid doma«, puka reklama, u nutrinji nepraktična do zla boga, a tek čas kasnije pada sav taj humbug, pa nitko ne žali za njim, ma da nova forma nipošto ne zadovoljava nikoga. Prava se umjetnost pozna po tom, što njena djela rastu vremenom u cijeni, dok talmi-umjetnost, bazarska umjetnost nestaje ili postaje rugavet. Požaliti treba jedino gubitak nekadašnje Pečićeve apoteke, koja je bila 1900. sagrađena i u otmjenim formama izvedena, k tome je Valdec postavio vanredan kip sv. Trojstva na pročelju.

U to je doba dakle nastao naš Umjetnički paviljon, pa se mora priznati, da je izvrstno smješten, da izvrstno pristaje u okoliš i čini sa okolišem i sa dalekom pozadinom sve do gora vanredno skladnu sliku, tako, da je do dana današnjega ostao toliko obrubljeni paviljon sastavni dio pogleda na Zagreb, takov, kako ga neće nikada ni jedna druga zgrada moći stvoriti. Nebrojeno sam puta pokazivao prije Zagreb s kolodvora strancima, koji su prolazili samo Zagrebom, ni jedan se nije našao, koji ne bi bio zapitao za paviljon!

Tko bi nabrojio sve svečanosti, sve proslave, koje su se redom završavale pred paviljonom i njegovim sretno izvedenim stubištem, tko bi mogao u duhu proći sve one izložbe, koje su tu bile smještene, a bilo je i podosta takovih, gdje je umjetnost izostala... Nekada je u suterenu bila kavana, pa je bilo vrijeme kad se tu pružala neobično lijepa slika života.

Kasnije je sve to prošlo, umjetnici su postali nezadovoljni s prostorom, pa s rasvjetom, te su si pomagali na svaki način. Imali su dosta pravo: novo je doba donijelo novo shvaćanje prostora, novi način smještanja umjetnina, koje nisu trebale nikakovoga praskavoga i blistavoga okvira. Trebalo je naći izlazak, pak ili stari paviljon, postavljen na najljepšem mjestu preudesiti i učiniti prikladnim za umjetnički paviljon ili graditi novi! Sudbina je odlučila, da se pođe drugim putem, pa novi paviljon sagradi, da se nekako barem ublaži nelijepost i neshodnost Trga Kralja Petra. I već se javljalo, kako će »do jeseni« biti paviljon otvoren... Nu mi Zagrepčani umijemo svašta, pa i — čekati...! Nu budimo iskreni: mjesto je sadašnjega paviljona daleko nezgodnije od smještaja staroga. Nu još je jedna neprilika: naši majstori graditelji znadu i umiju baš svašta i lijepa i dobra, a i rđava izvoditi, tek jedno ne znaju: istinski proračunati troškove! Vidite, javljalo se urbi et orbi, kako će Dolac stojati jedno 8—9 milijuna dinara kad osvane gotov, a evo sada još nije ni u polovici dovršen, pa se nitko ni ne usuđuje pravu cifru iznijeti, a mnogo drukčije nije bilo ni drugdje n. pr. s klaonicom.

I tako ponestade para, a dobra gradnja treba danas puno, puno para, pa sirotni umjetnici ostadoše i bez staroga i bez novoga paviljona... A valja još istaći, da je stari paviljon dobro i solidno izveden, tek se dva, tri zida u podzemlju moraju izolirati, koji su direktno u zemlju ugrađeni, a to nije nikakova poteškoća!

I sada postaje naš stari Umjetnički paviljon opet velika zanimljivost. »Moderni biti htijući« gradovi nastoje iz petnih žila, da što više mogu poljepšati izgled grada, ne štedeći novaca. Eto jedan nedaleki grad troši milijune, da u staroj tvrđavnoj okolini načini park »kakovoga nigdje drugdje nema« — i doista nema!!!. Da uništi suvišnom izgradnjom starodrevne kule oko tvrđave, ma da i dijete danas znade, da to znači praviti suvišne, bezvrijedne kulise. A mi ovdje stvaramo usred grada »umjetne ruine«, onako kao što je ona rimska ruševina u Schönbrunnu. I nikada se nije pitalo, šta treba sa tim starim paviljonom učiniti, ma da se već od god. 1930. ozbiljno tretira pitanje novogradnje. Tada se postavilo ispravno mišljenje za izvedbu novogradnje: ne treba monumentalnosti, već ljepote forama, moderne i racijonalne instalacije. To je bilo za ere dra Srkulja. A u isto je vrijeme povedena opet akcija, koju je poveo ban dr. Šilović, da se na Strossmayerovom trgu sazida muzej za 20 milijuna, a cijelo se pitanje nalazilo — kao i danas — u stadiju »svestranoga proučavanja«. I tako ostade — hvala Bogu! Ovo mimogred rečeno. Dakle, čudom se pitaju Zagrepčani, što to ima da znači, da grad Zagreb izdaje oštre naredbe o uređenju fasada, a ovamo se sam ne drži nikako te naredbe, već dopušta, da se zgrada onako eksponirana pretvara u ruševinu. A znade se, da je nekoliko puta bila određena dostatna svota za najpotrebniji opravak — pa opet ništa! Badava dokazivanja, da će se to učiniti, kad se ustanovi svrha paviljona nakon dovršenja novoga paviljona, u to nitko neće da vjeruje, već drži istinskim mišljenje, da se tu kriju namjere s kojima se »pozvani stručnjaci« ne će i ne mogu složiti...

Ne kanim duljiti. O svem tomu donosi dnevna štampa toliko toga, da se svatko može sam uvjeriti koliko je tu istine. Dakle: iz svega ovoga razlaganja vidi se očito, da je danas stanje naših muzeja bijednije no što je bilo u godini 1866., jer se tada moglo nadati, da će se naći krova za te beskućnike, a danas, nakon circa već pedeset godina, sve je pod starim krovovima, a o napretku se ne može govoriti, sve dok se ne poda mogućnost razvitka. — Arheološki muzej smeta Jugoslavenskoj Akademiji, Muzej za Umjetnost i umjetnički obrt smeta Obrtnoj školi; da, već je jedan g. Ministar htio tamo urediti sobe za jednu žensku školu... Etnografski je muzej smješten u tuđoj zgradi nekadašnje Obrtničko-trgovačke Komore, a prostorije nisu nikako prikladne za muzej, ma da je zgrada baš u muzejske svrhe građena, ali veoma loše građena. Nekakova »veličajna« zamisao o izvedbi tobože modernoga muzeja a la Skansen, spada u muzej kurioziteta, chambre d'horreur! Ako igdje tu se mora tražiti doista monumentalnu jednostavnost i skrajnu praktičnost, te sigurnost zbirka i sigurnost i lako kretanje publike. Kako će se sva ta pitanja riješiti, hoće li se izvesti ona nemoguća i štetna zamisao tobože veličajne građevine na Zrinjskom trgu i tako zatući za uvijek jedinstveni golemi trg usred grada (a i taj se za današnji broj žitelja pokazuje već pretijesnim!), — to je pjesma

budućnosti, briga države, odnosno banovine, sam grad dolazi tekar u drugom redu do suradnje. Svakako je zanimljivo, da se sada opet pokreće pitanje izgradnje »monumentalne« palače za muzeje. Ali što bi značilo takovo »kaserniranje« naših instituta — to zna najbolje svaki muzejalac, kojem je stalo do napretka muzeja...

Ovdje nas zanima u prvom redu Muzej grada Zagreba. Nema mnogo godina što je osnovan gradski muzej u Varaždinu, koji je bez sumnje naš najljepši i najbolje spremljeni muzej u zemlji. Mnogo toga mu je pogodovalo. Ne može se zamisliti ljepši smještaj muzeja do tamo u drevnom Starom Gradu Varaždinskom, koji se nalazi gotovo usred samoga mjesta, a opet je nekako odijeljen od njega. Varaždin je bio ponešto zaspao, no točnije da kažemo, baš se je počeo buditi, a danas je već sasvim probuđen! Sam je grad sačuvao dosta toga iz svoje velike prošlosti, tako da je sam Varaždin sa svojom tradicijom, svojim obrtom, svojim građanstvom itd. pravi mali muzej: nisu si uzalud sačuvali Varaždinci svoju staru gardu sa medvedim kalpacima...! Nu bitno je bilo, da su se tada našla dva domaća sina, profesori: Adolfo Wissert i Krešimir Filić, koji su bezprimjernim, nesebičnim radom godinama stvorili pravo čudo. Zapuštene, lijepe prostorije su uređene, s malo opravaka učinjen je stari gospodski dvor Ungnada i Erdöda divotmuzejem. I rad taj nije prestao do danas, svakim se danom umeću brojne umjetnine, neprocjenjive starine. Neumorni iztraživač Požege Julius Kempf stvorio je veoma lijep i vrijedan muzej u Požegi i kad ga je uredio legao je na vječni počinak. Zaslužni počinak! Tako je u novije dane dobio Brod svoj muzej, pa i Ptuj ga imade već odavna, a o drugim manjim mjestima neću ni da govorim. U Zagrebu je već godinama postojao muzej, ali tek u pripravnom stanju: vazda neumorni Emilij Laszowski sabirao je godinama sve, što se tiče Zagreba. A tu je posao daleko teži: Zagreb nije poznavao zastoja, uvijek je tu ključao život gradom, dapače i onda, kad se činilo, da je zaspao. I u toj vrevi života mnogo se toga uništilo i izgubilo, mnogo toga, što se danas pokazuje kao rad trajne vrijednosti, pokazuje po ono malo fragmenata, što je do nas doprlo. Rad Kukuljevića, Tkalčića, Klaića i cijeloga niza mlađih nije se izgubio, ali ostalo je toga još toliko, toliko neriješena, a mnogo takovoga, što će se izbrisati iz uspomene ljudi, kad naše stare generacije nestane.

Muzej grada Zagreba postavio si je zadaću, da sve, što se tiče prošlosti Zagreba prikupi, bilo da se tiče samoga grada i njegovoga čudesnoga razvitka, bilo da se tiče ljudi, koji su u njem djelovali ili važnu ulogu u našem općem javnom životu odigrali. Napose o onima treba voditi računa, koji su si spremili kalnu uspomenu i nakon smrti, a opet su oni bili tvorci najvažnijih događaja. Njihova se ličnost često izgubila iz sjećanja potomstva, a bez poznavanja tih ličnosti nema objašnjenja sadašnjice! Tu u muzeju neka se saberu sve vijesti, svi podaci o razvitku trgovine, obrta, prometa, o razvoju svega duševnoga, napose umjetničkoga života. I tu je zadaću Muzej zdušno provodio i provađa je, tako, da nijedan autor, ma bilo kojega ozbiljnoga djela ne može tu ustanovu mimoići.

Bilo je to povodom nezaboravne Kulturnohistorijske izložbe 1925. (katalog te izložbe traže čak njemačke velike knjižnice!), kad je dokončano, da se muzej oživotvori. Bilo je to za načelnika arh. V. Heinzla. Provizorno smješten je taj muzej u donjim prostorijama Umjetničkoga paviljona, pa se držalo, da je to doista provizorij, ta za uredovnicu i knjižnicu odsjekao se komad stare garderobe...

Ali u nas je nekako sve provizorij, tek je provizorij stalan! O tom govori slika cijeloga grada, koja pokazuje same nedovršene stvari, tek se s rušenjem uvijek žurilo. Evo: skoro trideset godina stoji ona kletva pred katedralom, a nevidljiva sjena Bakačeve kule ne da nikome, da tamo ištа čestita sagradi. Nu u tim je prostorijama trajala i traje golema borba sa vlagom, koja se dakako u svakoj podzemnoj prostoriji nalazi. Poslije je uspjelo požrtvovnim, a skupocjenim radom zapriječiti njeno razorno djelovanje nu i tu ima sve svoj kraj! A o mogućnosti kakovoga razvoja muzeja ne može biti govora; tek nedavno morala se ostavina pokojnoga dobrotvora banskog savjetnika Gustava Koritića odstupiti Varaždinskom muzeju, jer nije bilo mjesta u zagrebačkom! O knjižnici i njenoj stiješnjenosti, a knjižnica je skup po izbor djela, o arkivu itd. bolje da se ne i govori, stiješnjenost isključuje gotovo upotrebu. Sve je to trebalo biti provizorij, sve je tada bilo oduševljeno, ali kod nas i oduševljenje ne traje baš dugo. I tako se zbilo, da se je svake godine umetalo za gradnju muzeja po pol milijuna dinara u budget, ali to je brisano!

Ozbiljno se htjelo učiniti jedino ispravno: sagraditi novi muzej. Ali Bog boguje, a đavo kumuje: — od svega toga ne bi ništa! Bilo je u tom muzejskom fondu kojih poldrug milijuna dinara, ali su upotrebljeni u druge svrhe. I kod kupa Rauchove palače izvikivalo se, da se ona kupuje za muzej, ali kad je kupljena bila, smjestilo se tamo načelstvo! I to je doista najbolja upotreba te palače, nekada Vojkffy-jeve, pa Oršićeve, pa Jelačićkine, dok je nije god. 1871. kupio barun Levin Rauch, te je odavde zapravo i dalje banovao i nakon afere s Lonjskim poljem, gdje je nagrajsao. Tu u dvorani, gdje danas vise slike zagrebačkih načelnika, tu je nekada bilo predstava, većinom u njemačkom jeziku, nekoliko u francuskom, a po koja ta i u hrvatskom, tu je i Karl Graf Khuen, kasniji glasoviti ban Dalmacije, Hrvatske i Slovonije glumio, da doskora zaglumi onako vehementno i na banskoj stolici.

Dakle, kako se vidi po svem, ovdje iznesenom, naliči sadanje stanje napadno onom od godine 1866....! »Mjerodavni« faktori i faktorčići zamišljaju ovakovo rješenje: Stari Umjetnički paviljon neka bude Gradska knjižnica. Muzeju neka se dade ili Popov toranj sa školom ili zgrada stola sedmorice, baš onaj nekadašnji Narodni dom, gdje je muzej narodni zasnovan i odakle je premješten. Ovi predlozi veoma podsjećaju na onaj lijepi predlog iz god. 1867. da se gimnazija preseli u zgradu magistrata, čim ovaj odseli u donji grad u svoju novu zgradu! Tek je jedan član sabora dobro slutio, da ta novogradnja neće biti prije 20 do 50 godina moguća, i »potrefio« je: danas je od onda prošlo skoro sedamdeset godina i sada se opet pretresa pitanje, ne bi li se zgrada sveučilišta — ona nekadašnja bolnica i fabrika duvana — pregradila u vijećnicu...

Već je god. 1866. u malom Zagrebu prigovarao sam Ivan Kukuljević tome, da se muzeji meću u tijesni gornji grad, a ne u donji, gdje će se život razvijati, dok gore zamire. Ja mislim, da je on to pravo iznesao: u Gornji Grad spadaju zgrade za centralnu upravu i ništa više, dok muzeji nisu samo naučni instituti, već posrednici s velikom publikom, pa se ne trebaju i ne smiju u zamrli dio grada smještati. Mislim, da grad Zagreb ne treba svoj muzej držati niti u podrumu kao do sada, niti ga seliti u Gornji grad! Ta već god. 1866. traže preselenje dolje, a god. 1878. zide se unatoč strahovite zlovolje biskupa Strossmayera Jugoslavenska Akademija na Zrinjskom trgu, po odredbi gradskog zastupstva, koje je jasnije gledalo od Strossmayera i dr. Ise Kršnjavoga. Pa odmah se još prije potresa počelo s prenosom muzejskih objekata iz nekadašnje zgrade Narodnoga Doma. Jer nije svejedno, gdje se muzej postavi, da nebi postao mrtvorođenče ili »bezprizorni«... A Grad Zagreb ne treba se stiditi svoje prošlosti i ako nije uvijek bila udobna i simpatična, dapače: Zagreb je uvijek iskreno vodio, a vodi i danas, pa mu nije nikada bila potreba, da išta od drugoga otme ili »uzajmi«!

Pa da ne duljim. Realan je predlog, što ga iznosim. Neka se pokuša podati dobrom arhitektu zadatak, da se stari Umjetnički paviljon preudesi za svrhe Gradskog Muzeja. I samo za taj cilj; nikakov kondominij i trpanje drugih instituta u jednu zgradu ne može ni jednoj instituciji koristiti. Predlog, da se paviljon prepusti za Gradsku Knjižnicu, mislim da je skroz nepraktičan. Tu valja potražiti drugi izlaz. A navod, da za knjižnicu ne treba nikakove pregradnje, posve je ishitren: treba i preudezbe i bit će troška, udesilo se za ovu ili onu instituciju. A najprije bi potrebno bilo, da se nađu sredstva, kako bi se novi Umjetnički paviljon, koji je imao biti već davno otvoren, dokrajči. Tekar onda se može govoriti o daljem radu. Nu svakako bi to i takovo rješenje bilo i za muzej najpodesnije i za grad Zagreb najdostojnije, svakako bolje od smještaja muzeja u Popovom tornju i školi, jer taj predlog može staviti samo čovjek, koji nije muzealac. Bolji bi bio smještaj u sadašnjoj palači Stola Sedmorice, koja bi postala slobodna, kad se izgradi nova pravosudna palača, no tko zna kada će to biti, sudeći po brojnim dosadašnjim primjerima...

Prof. Gjuro Szabó.

DR. SAFVETBEG BAŠAGIČ

9. travnja 1934. umro je u Sarajevu dr. Safvetbeg Bašagić, poznat kao pjesnik, povjesnik, orientalist, kulturni radnik i političar. Bašagić je rođen 6. svibnja 1870. u Nevesinju u Hercegovini. Po ocu Ibrahimbegu potomak je Redžep-paše Nevesinjca, hercegovačkog namjesnika krajem XVII. i prvih godina XVIII. stoljeća, a po majci Almashanumi bio je praunuk Smailage Čengića. Bašagić je svršio u Sarajevu ružđiju i gimnaziju, a u Beču filosofiju. Studirao je orijentalne jezike i povijest (1895, do 1899.). Od srpnja 1900. do kraja 1906. predavao je arapski jezik u sarajevskoj gimnaziji. Iz službe je bio odpušten, jer nije bio u propisanom roku položio profesorski ispit. Kako mi je pokojnik više puta pričao, otpustu je bio glavni razlog, što se on zamjerio L. von Thalloczy-u zbog radnje o Gázi Husrevbegu. Thalloczy je bio raspisao putem jednog časopisa nagradu za najbolju radnju o Gazi Husrevbegu. Bašagić je napisao i predao radnju, ali kad je saznao, da se s njim natječe i njegov djak Mehmed Spaho, on je povukao svoju radnju. To mu je Thalloczy zamjerio i istom 1911. izmirili su se njih dvojica, koji su bili još od milenijske izložbe u Budimpešti dobri prijatelji. Bašagić se vrlo lako rastao s ovom službom, jer za srednjoškolskog profesora nije bio ni rođen.

Čim je u siječnju 1907. primio dekret, ko-

jim je otpušten iz službe, zatražio je dozvolu za izdavanje političkog lista. I dok je čekao na rješenje molbe za tu dozvolu, poručivano mu je od Zemaljske vlade posredstvom direktora gimnazije Bedjanića i profesora istog zavoda Šukrije Alagića, da preda molbu i da će odmah biti vraćen u službu, ali on to nije htio učiniti. Tri mjeseca izdavao je i uređivao politički list »Ogledalo«. G. 1908. i 1909. živio je ponajviše u Beču i u Dvorskoj biblioteci proučavao orijentalne rukopise. Tu je završio i svoju disertaciju »Die Bosnier in der orientalischen Literatur«, na osnovu koje je promoviran 20. V. 1910. na čast doktora »ex lingvis islamiticis«.

Dok se Bašagić u Beču spremao radilo se u Zagrebu oko osnutka katedre za istočne jezike, a glavnu brigu oko toga vodio je sveučilišni profesor Klaić. Još od 1900. tj. od vremena, kada je Bašagić izdao svoju »Kratku uputu« Klaić nije puštao iz vida Bašagića. Filosofski fakultet bio je povjerio ovu stvar odboru u kojem su bili profesori dr. Kršnjavi, V. Klaić i dr. Florschütz. U ljetu 1920. ili 1921. pokazao mi je jednom prilikom Klaić jedan zapisnik ovoga odbora. Pored ostalog, dobro se sjećam, da je u njemu stajalo da se Bašagić nakon položenog doktorata uputi na jedno sveučilište u kojem postoji i katedra za orijentalne jezike i da se tamo habilitira za zagrebačko sveučilište. O tome svemu sporazumila bi se ova dva sveučilišta. Klaić je ovo sve činio po prethodnom sporazumu s Bašagićem. Bašagić je bio počeo sakupljati i najpotrebnija djela za orientalistički seminar. Posve je jasno što je baš Klaić nastojao oko osnutka ove katedre, jer bez poznavanja orijentalnih jezika ne da se potpuno obraditi ni povijest onih hrvatskih krajeva, što su stoljećima bili pod turskom upravom, a poslužila bi katedra i za izučavanje hrvatskog jezika.

Rad ovoga odbora prekinuše izbori za bosanski sabor. Banja Luka izabrala je Bašagića svojim zastupnikom 1910. Tako se pokojnik nađe iznenada na polju politike za koju nije imao ni iz daleka one sposobnosti i spreme koliko za nauku. Ovo je za Bašagića a još više za znanost bila nesreća. I sam je Bašagić kasnije često puta požalio, što se tako desilo. U dva zasijedanja bio je potpredsjednik, u dva predsjednik sabora. Kao predsjednika zatekao ga je početak rata 1914. i potom slom Habsburške monarhije. Od 2. prosinca 1919. do 18. svibnja 1927. bio je kustos zemaljskog muzeja u Sarajevu, i u tom je svojstvu radi bolesti umirovljen. Još od 1920. počeo je pobolijevati a 1926. pade na postelju, da se nikada više ne digne. Upravo stoički podnosio je tešku bolest.

Ovdje ćemo se osvrnuti na Bašagićev rad na polju historiografije i orientalistike. »Najstariji ferman begova Čengića« prva je znamenitija radnja Bašagića iz bosansko-hercegovačke prošlosti (Glasnik z. muzeja 1897., str. 437—446, a »Wissenschaftiche Mitteilungen aus Bosnien und der Hercegowina« VI. (1899), str. 478—486). God. 1900. izađe u Sarajevu u vlastitoj nakladi njegova »Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine (1463. do 1850.)«. Tu je obrađena politička povijest ovih zemalja, a u dodatku je u glavnim potezima prikazana Herceg-Bosna i istočna prosvjeta (str. 189—215). Onovremenoj upravi nije bilo po volji ovo djelo. Preko pola knjige bio je preveo na njemački Hermann Tausk i morao je daljni rad obustaviti po nalogu baruna Kutschere, civilnog adlatusa poglavice zemaljske vlade. To se isto desilo i sa turski pisanom »O povijesti Bosne« Salih eff. Muvekita, koja nije ni tiskana, a rukopis je vlasništvo Zemaljskog muzeja. I njemački prevod Muvekitova djela vlasništvo je istog zavoda. Bašagić se dobro poslužio Muvekitom pri izradi »Kratke upute«. U zadnje doba života često je Bašagić požalio što mu ne će biti suđeno da ovo djelo prerađeno i popunjeno ponovo izda. God. 1907. izašla je njegova monografija »Gazi Husrevbeg«, napisana u spomen 400-godišnjice dolaska u Bosnu. Dok »Kratka uputa« i pored Prelogove »Povijesti Bosne« nije ostala bez vrijednosti, Bašagićeva je »Husrevbega« potpuno zasjenio Truhelka svojom monografijom, koja je izašla 1912. »Najstarija turska vijest o Kosovskom boju« (Glasnik z. muzeja, Sarajevo 1924., str. 95—100) posljednja je radnja Bašagićeva, koju ovdje ne treba mimoići. To je nov i interesantan podatak o boju na Kosovu 1389., a potječe iz rukopisa savremenoga turskoga pjesnika Ahmedije. Ovim je Bašagić potaknuo i g. sveučilišnoga profesora dr. Ferdu Šišića na članak »Nov prilog o Kosovskom boju« (»Starohrvatska Prosvjeta«. Nova Serija I., 1—2, str. 90—97).

Pomenute je radnje mogao napisati Bašagić, jer je bio dobar poznavalac istočnih jezika. Ali i njegov rad na polju orijentalistike vezan je uz naše ljude i krajeve i nikada ne prelazi preko granica svojih zemalja. Njegova disertacija »Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti« (Glasnik z. muzeja 1912., str. 1—88 i 295—390) i kao separat) povijest je književnog rada naših ljudi na istočnim jezicima od XV. stoljeća do 1878. Već spomenuti dodatak »Kratkoj uputi« predradnja je za ovo djelo. Ovo su ujedno i glavni njegovi radovi. U istom časopisu objelodanio je 1916. (str. 207—290). »Popis orijentalnih rukopisa moje biblioteke«. Tu je opisao 349 kodeksa po uzoru kataloga bečkih i drugih biblioteka. Bašagić je kanio nastaviti s izdavanjem ovakvih kataloga, te je bio i započeo s bibliotekom zemaljskog muzeja u Sarajevu i Bosansko-hercegovačkog instituta za proučavanje Balkana, ali je taj posao prekinuo poradi bolesti. Ova Bašagića biblioteka, u kojoj ima upravo dragocjenih djela, danas je vlasništvo sveučilišta u Bratislavi. Kad se kod nas nije našao kupac, prodao ju je pokojnik čehoslovačkoj vladi, kad je bio u najtežem materijalnom stanju i kad je mislio da bolesti ima lijek.

Prateći rad evropskih orijentalista bio je Bašagić odlučio osnovati društvo za izdavanje tekstova i — po mogućnosti — prevoda djela svojih užih zemljaka. Bio je sastavio i pravila za ovo društvo, ali ga u tome ometoše teška ratna vremena i poratne prilike. Na ova plemenita zamisao nije ipak ostala bez ikakva rezultata. God. 1919. izišao je u Glasniku zemaljskog muzeja u Sarajevu (str. 165—179) prevod djela »Nizam ul alem« (Temelji mudrosti o uredbi svijeta), što ga je 1595. napisao Hasan Kafi iz Prusca i predao sultanu Mehmedu III. Iz ovog opsegom malog i sadržajem velikog djela vide se početci propadanja osmanlijskog carstva. Prevedeno je na njemački i francuski.

God. 1915. prikupio je ogroman materijal za rječnik turcizama, arabizama i parsizama u hrvatskom jeziku, koji bi valjalo srediti i izdati.

Posljednje mu je djelo »Hrvati Bošnjaci i Hercegovci u turskoj carevini« izdala Matica Hrvatska 1931. To je u neku ruku nadopuna »Kratkoj uputi« i »Bošnjacima i Hercegovcima u islamskoj književnosti«.

Bašagić je stekao lijepih zasluga za poznavanje naše političke i kulturne povijesti, i to mu niko ne može poreći. Poznavanje orijentalnih jezika omogućilo mu je, da je mnoga pitanja osvijetlio s posve drugih gledišta i u tome je naročita vrijednost njegovih djela. Dosta je toga, što je zbog ogromnog materijala samo dotaknuo ili samo nabacio, a na nasljednicima je, da to potpuno osvijetle. Uvjeren sam da se za nauku nije mogla desiti Bašagiću u životu, osim teške bolesti, veća nesreća, no je njegovo stupanje među aktivne političare. Da je pokojnik mjesto toga zasio na stolicu sveučilišnog profesora, bio bi njegov naučni rad mnogo obilniji, a uz to bi bio odgojio makar jednog čovjeka, koji bi mogao popuniti prazninu, što je nastala njegovom smrću.

Povodom Bašagićeve smrti donijeli su mnogi naši listovi i časopisi uobičajene članke, kakvi se pišu ovakvom zgodom. »Novi Belar« posvetio je tom zgodom tri broja (19—21) Bašagiću. Tu je ocrtan i kao pjesnik

Hamdija Kreševljaković

IV. MEĐUNARODNI KONGRES BIZANTOLOŠKIH STUDIJA U SOFIJI

Na zaključnoj plenarnoj sjednici III. bizantološkog kongresa g. 1930. u Ateni, za velikim odobravanjem primljen je predlog bugarskih učesnika, da se idući kongres priredi u Sofiji g. 1933. Opšte prilike su skrivile, da je kongres održan tek godinu dana kasnije a s obzirom na kongres slavista u Varšavi, priređen je u mesecu septembru. Bizantološki kongres bio je odlično posećen sa strane evropskih i američkih delegata, predavača i članova. Treba unapred istaći, da je kongres vanredno uspeo zahvaljujući odličnoj organizaciji sa strane priređivača. Besprikorno funkcionisanje čitavog kongresnog aparata, ljubazna gostoprimnost Bugara i njihova obazrivost prama pojedincima svakome članu kongresa ostala je zacelo u najlepšoj uspomeni.

Teški zadatak organiziranja kongresa bio je u rukama odbora, čiji pretsednik je bio g. prof. V. N. Zlatarski a tajnik i ujedno duša svega organizatorskog rada g. prof. B. Filov. Za vreme trajanja samoga kongresa bila je u zgradi Universiteta smeštena kongresna kancelarija pod vodstvom mladoga i delikatnom poslu savršno dorasloga dr. Peteva. Tako je u pogledu tehničkoga funkcijonisanja pokazao sofijski kongres vrlo lep napredak.

Od evropskih država putem delegata bile su zastupljene ove države Nemačka, Austrija, Belgija, Bugarska, Danska, Španija, Francuska, Velika Britanija, Grčka, Nizozemska, Magjarska, Italija, Poljska, Rumunjska, Čehoslovačka, Jugoslavija i Turska, a sem toga bile su zastupljene Sjedinjene države (Severne) Amerike i Američka škola klasičkih studija u Ateni. Najveći broj delegata i članova su poslale susedne države Jugoslavija, Rumunija i Grčka, u kojima su se bizantinske studije u posleratnim godinama vanredno razvile. Kao za ove države karakteristično je za sve ostale, da su izostali najstariji reprezentanti struke. Tako na pr. zbog bolesti nisu došli ni Ch. Diehl, ni G. Sotiriu; nije prisustvovao ni J. Strzygowski, koji je bio najavljen. Najstariji zastupnici su bili svakako G. Millet i A. A. Vasiljev. U jugoslovenskoj delegaciji su bi' iz Beograda gg.: dr. V. R. Petković, dr. V. Čajkanović, dr. M. Budimir, St. Dimitrijević, dr. L. Mirković, G. Ostrogorski, ing. B. Nestorović, dr. V. Solovjev, dr. V. Mošin, ing. G. Bošković, Đ. Mano-Zisi; iz Zagreba: dr. F. Šišić, dr. S. Ivšić, dr. G. Novak, dr. V. Hoffiller, dr. P. Skok i dr. Majnarić; iz Ljubljane: dr. Iv. Cankar, dr. M. Slavič, dr. M. Kos, dr. V. Korošec, dr. B. Saria, dr. N.

Županić i dr. F. Stelè; iz Skoplja dr. R. M. Grujić, dr. A. Jelačić i potpisani; iz Splita dr. M. Abramić i dr. Ljubo Karaman; iz Sarajeva D. Sergejevski.

Po ovome spisku vidi se, da je jugoslovenska delegacija imala veći broj mlađih članova, od kojih su osobito neki beogradski učesnici prvi puta predavali na bizantološkom kongresu. Ta je činjenica uopšte primećena i simpatički je pozdravljena u jednom govoru austrijskog delegata dr. R. Eggera.

Od najmarkantnijih ličnosti svetske bizantologije, pored već spomenutih G. Milleta i A. A. Vasiljeva, na kongresu su učestvovali još gg. P. Perdrizet, A. Grabar, F. Dölger, J. Sauer, E. Weingard, R. Egger, H. Gregoire, P. Graindor, E. Dyggve, St. Runciman, A. Orlandos, A. Andreades, Keramopulos, M. Laskaris, E. Darko, G. Moravcsik, S. G. Mercati, G .de Jerphanion, P. de Meester, G. Gerola, V. Molè, G. Bals, N. Banescu, J. D. Stefaneccu, N. Okunjev, Fr. Dvornik, A. Salač, M. Weingart, N. Toll, V. Grumel — razume se, da spisak nije potpun. Od strane priređivača kongresa, bugarskih naučenjaka, na kongresu je učestvovao veći broj bizantologa. Bili su odabrani po specijalnim strukama tako, da kongres nije bio jednostran u pogledu narodnosti niti jezika, što je bio slučaj u Atini. Bugarski predavači bez izuzetka su se služili velikim evropskim jezicima, a od slovenskih bio je oficielni jezik ruski. Na žalost, ni ovoga puta zastupnicima Rusije nije bilo moguće učestovati u kongresu.

Jugoslovenska delegacija nije bila samo jaka po broju, nego je i njena naučna uloga bila prilično zapažena. Predmeti predavanja jugoslovenskih bizantologa mahom su uzeti iz domaćega materijala. U svim sekcijama — zbog jednostavnosti bile su svega četiri: filološka, istorijska, arheološka i sekcija »Bizant i slovenski svet« — bila je zastupljena Jugoslavija. Iz naše domaće historije umetnosti i arheologije bila su najinteresantnija predavanja dr. V. R. Petkovića, prof. Univ. o freskama Geneze u Dečanima sa jačim upozorenjem na udeo zapadne umetnosti pri stvaranju srpskih srednjevekovnih fresaka; predavanje Đ. Boškovića o analogijama bugarske i srpske srednjevekovne arhitekture (crkve sa zvonarom ili kulom na zapadu) i L. Mirkovića o italo-bizantinskoj porodici živopisaca s imenom Rico (Rizzo). I predavanje g. L. Mirkovića, i referat dr. M. Abramića o plastičkim spomenicima iz Dalmacije donose potpuno nepoznat i veoma važan materijal. Iz Stobija su referisali Đ. Mano-Zisi o mozaicima, otkrivenim u poslednjim godinama, a B. Nestorović je tumačio svoju arhitektonsku rekonstrukciju stobske palate, bez obzira na faktore istorijskog razvitka. St. Dimitrijević na ruskom jeziku je govorio o tonsuri u istočnoj crkvi; sa negacijom njene egsistencije teško se je složiti. Sa starijim arheološkim materijalom upoznao je Kongres dr. V. Čajkanović, govoreći o dataciji naselja u Trebeništu, sa ranohrišćanskim pak potpisani referišući o iskopavanju bazilike i njenog prezbiterija u Suvodolu.

Direktno jugoslavenski materijal obrađen je u dva strana referata: R. Egger govorio je o poreklu i arhitektonskom tipu mauzoleja u Marusincu kod Solina, a E. Dyggve je u jako zapaženom referatu izložio dalji razvitak toga tipa, u vezi sa ruskom i starohrvatskom arhitekturom. I predavanje univ. prof. N. L. Okunjeva o izražavanjima osećanja u bizantinskom slikarstvu upotrebljavalo je skoro isključivo naš materijal (Nerezi).

U filološkoj sekciji govorili su: dr. A. Jelačić o predratnim bizantinskim studijama, na sanktpeterburškom univerzitetu, i univ. prof. P. Skok o značenju toponomastičkih spiskova Prokopijevih za latinizaciju Balkana. U istorijskoj sekciji predavali su dr. G. Ostrogorski o krunisanju cara Simeuna i dr. A. V. Soloviev o bizantinskom i slovenskom grbu, dočim su ostali naši istoričari predavali u sekciji za Bizant i slovenski svet, i to: dr. M. Budimir o Digenisu i Kraljeviću Marku, dr. N. Županič o značenju reči Grk u Beloj Krajini, dr. M. Kos o bizantinizaciji srpskih povelja, dr. V. Mošin o pitanju grčke kancelarije srpskih kraljeva i dr. A. Soloviev o bizantinskim ostacima u jugoslovenskom običajnom pravu.

Naš zemljak univ. prof. dr. V. Mollè, delegat Poljske, govorio je o jednom veoma aktuelnom problemu današnje istorije bizantinske umetnosti, naime o pitanju renesanse u slovensko-bizantinskim zemljama.

Od bugarskih referata treba istaći radove V. Beševlijeva o bizantinskim sastavinama protobugarskih natpisa, St. Romanskoga o grčkim elementima u jezicima balkanskih i slovenskih naroda, Kr. Miateva o velikoj palati u Pliski, V. Ivanove o starim bugarskim bazilikama, A. Rašenova, N. Mavrodinova i dr.

Neka iz velikog broja ostalih referata nabrojim samo najvažnije. U pitanjima umetnosti istakli su se Ed. Weigand (o sistemu Justinijanove arhitekture), pa G. Bals, A. Orlandos, A. Grabar (umetnost ikonoklazma), G. Millet (ruske i srpske iluminacije Akatista), Ph. Schweinfurth, A. Ksingopulos i G. Gerola (Ravenske crkve); iz istorije: F. Dölger (O bugarskom i bizantinskom carstvu), P. Kukules (Pogrebni kostimi u Bizantu), F. Dvornik (Prva Fotijeva shizma), M. K. Amantos i dr.

Naučno je Kongres pored opštih tema doneo veliki broj detaljnih rešenja i vrlo mnogo novog materijala. Sve će to doprineti mnogo tačnijoj opštoj slici bizantinske kulture, a u mnogočemu poslužiće izvesnim korekturama, što se tiče mišljenja o istoriji i kulturi slovenskih naroda na Balkanu. U zaključnoj sednici diskutovani su opšti predlozi za organizaciju stalnih edicija i naučnog rada. V. Laurent iz Carigrada predložio je nacrt za izradu bizantinske prosopografije; Jerphanion iz Rima želeo je publikaciju izbora grčkih hrišćanskih natpisa i predložio je nacrt, a N. Okunjev apelirao je na sve države, zastupljene na Kongresu, da stvore odbor, koji će se starati o iskopavanju bizantinskih starina u Carigradu. Pošto je predlog učinjen bez prethodnog sporazuma sa vladom Turske republike, koja pokazuje veliko razumevanje za arheološka istraživanja i liberalnost u postupcima, predlog je izazvao negodovanje sa te strane. Kongres je ipak izabrao predloženi odbor.

Na kraju je u zaključnoj sednici kongresa pozvao g. G. Mercati prisutne, da dođu na V. Kongres bizantinskih studija u Italiju, što je jednoglasno primljeno. Prema pozivu g. Milleta, VI Kongres će se obaviti u Siriji.

Sem napornog rada u kongresnim sekcijama članovi su imali razonodu u razgledanju sofijskih starina i muzeja. Priređen je izlet u Bojanu, a u nedelju posle Kongresa u Jamen, čija manastirska crkva pokazuje originalne arhitektonske oblike, a freske iz XIV stoleća su očigledno nastale pod uticajem srpskih fresaka XIII stoleća, osobito sopoćanskih. Ekskurzije su priređene u Plovdiv, odakle je jedan deo članova putovao u Stanimaku, a drugi deo u Trnovo, Abovo-Plisko i Varnu. Ove ekskurzije, opet savršeno organizovane, dale su lepu sliku bugarske prošlosti u istorijskom, arheološkom i umetničkom pogledu. Doživljaji su bili veoma bogati, a srdačnost prijema svuda neočekivano topla. Bugarski kolege su se svuda isticali kao najljubazniji mentori.

Sofija je kongresu pokazala i svoju savremenu kulturu: priređen je crkveni koncert u Sv. Sofiji, sa čisto istorijskim obeležjem, i drugi crkveni koncert u Sv. Aleksandru Nevskom. Savremenu bugarsku pesmu je u savršenoj formi odpevao kor »Rodine« na posebnom koncertu. Umetnički nivo ove produkcije nije bio manji od nivoa operske pretstave, koja je data u počast Kongresa. Sve ovo činilo je boravak u Bugarskoj ne samo prijatnim, nego i uvelike zanimljivim, što je na gostoljubivim priredbama često sa zahvalnošću izjavljeno od strane učesnika Kongresa.

F. Mesesnel.

BRNJAKOVIĆI

Današnja varošica Olovo u srednjoj Bosni, koja je i veća i značajnija nego što je bila u toku XIX. stoleća, i koja se sada lepo razvija kao ekonomski i saobraćajni centar manjega predela oko sastanaka Bioštice i Stupčanice, imala je veoma burnu prošlost. U prošlosti Olova izmenilo se je nekoliko perioda: od bogatog i čuvenog rudarskog mesta u srednjem veku postalo je pred kraj turske uprave u Bosni beznačajno selo, da ga početkom XX stoleća ožive i preporode železnica i šumska industrija.

Koliko se pouzdano zna, varošica Olovo pominje se prvi puta tek 1382 god., ma da je vrlo verovatno da je postojala i ranije. Varošica je dobila ime po rudnicima olova, kog je tada bilo dosta u neposrednoj blizini varošice. U XIII. i XIV. stoleću i varoš i njeno olovo (plumbum dulce de Olovo) bili su na osobitu glasu. Na razvitak Olova svakako da je povoljno uticalo i to, što je kroz Olovo vodio tada veoma važan put iz jadranskog primorja u Ugarsku. Stanovništvo Olova i drugih rudarskih varoši po tadašnjoj Bosni i Srbiji bilo je vrlo mešovito. Domaćeg je stanovništva bilo malo, a većinu su činili: Sasi, Dubrovčani, Kotorani, Splićani, Barani i dr. Te su varoši imali izrazit latinski karakter, i svaka, pa i najmanja, imala je katoličku crkvu. U Bosni su pored tih crkava postali franjevački manastiri.

U početku turske uprave u Bosni, Olovo je i dalje bilo znatna i napredna varoš. Kolonija Dubrovčana postojala je i dalje i s privilegijama kao i ranije. U toku druge polovine XV. i gotovo u toku celog XVI. stoleća, kada se je još kopalo olovo u olovskim rudnicima, u Olovu i u njegovoj okolini otpočele su se vršiti etničke promene: olovsko hrišćansko stanovništvo učestvuje u preseljavanjima toga doba, pošto je već sredinom prve polovine XVI. st. bilo po prvi put izloženo gonjenju od strane Turaka. Od početka XVII stoleća prilike se u Olovu osetno menjaju. Olovo je i dalje važno mesto, i olovski katolički manastir, čuven tada sa čudotvorne Bogorodičine ikone, postaje jednim od glavnih katoličkih centara u Bosni, ali se u to vreme širi i jača muslimanski elemenat, dok katolika nije u Olovu postepeno sasvim nestalo. Progoni katolika i zlostavljanja olovskih franjevaca osobito su bili česti u ratnim godinama. Epidemije i hajduci takođe su doprineli propadanju olovskih katolika i manastira. Napuštan privremeno u toku XVII. stoleća, olovski je manastir sasvim opusteo 1704. god., uništen namernim požarom. Katolika je bilo u Olovu još za neko vreme posle toga, ali se olovska parohija (župa) ne pominje već ni u spisku bosanskih katoličkih župa od 1708. god. Katoličko stanovništvo Olova se je raselilo:

jedan je svakako povukao talas velike seobe 1697. god. kada je princ Eugen Savojski poveo sa sobom u prekosavske krajeve mnogo naroda iz Bosne, a drugi su se raselili u susedne krajeve.[1])

Godine 1928. vršio sam antropogeografska proučavanja u Olovu. Sređujući skupljenu građu iz literature i s terena, meni je bilo nemogućno raditi pregled prošlosti Olova a da se ne dotaknem Brnjakovića, koji su bili najpoznatiji katolički rod ne samo u Olovu nego i uopšte u Srednjoj Bosni u toku XVII stoleća, i s kojima sam se i ranije sretao u svojim proučavanjima Srednje Bosne. Rod taj pretstavlja u prošlosti Bosne svetlu i veoma zanimljivu pojavu, kako zbog svojih razgranatih trgovačkih veza po našim zemljama i po inostranstvu tako i po svojoj političkoj i kulturnoj aktivnosti u Bosni XVII. stoleća. A sudbina tog roda prikazuje, unekoliko, i prošlost bosanskih katolika.

Akcija, koja se već od pre dužeg vremena vodila među katolicima u Bosni, da se obnovi odnosno da se podigne veličanstvena crkva u Olovu, na mestu nekadašnjeg manastira, urodila je plodom, i 1930 godine otpočelo se je s gradnjom te crkve. Tim povodom je oživljeno interesovanje za istoriju olovskog franjevačkog samostana kao i samoga Olova, i u raznim bosanskim katoličkim časopisima objavljeni su mnogi popularni članci o tome. Dok su gotovo svi posvećeni varošici Olovu i negdašnjem olovskom manastiru i dok se u njima poglavito prepričavaju već od ranije poznate stvari, jedan se je članak izdvojio, kako samim tematom tako i načinom obrade. To je studija profesora I. Rengjea o olovskim »barunima« Brnjakovićima,[2]) u kojoj on izlaže istoriju i značaj tog glasovitog bosanskog roda.

Prof. Renđeo služio se je obilatom literaturom, ali su mu ipak promakla neka dela u kojima ima podataka o Brnjakovićima. Kako se je pisac služio većinom podacima iz druge ruke, i kako još nisu poznati podaci i dokumenti o Brnjakovićima, kojih svakako da ima po arhivama u Rimu, Mlecima, Dubrovniku, Beču i dr. i više nego što su dosada objavljeni Brnjakovići mogu i treba da budu predmet i daljih i dubljih proučavanja, kako sa gledišta etničke tako i sa gledišta naše kulturne prošlosti.

[1]) Opširno o prošlosti Olova i današnjim prilikama u mojoj monografiji »Varošica Olovo s okolinom (Preštampano iz »Franjevačkog Vijesnika« za 1934. god.), Beograd 1934.

[2]) Ivan Renđeo: Baruni Brnjakovići od Olova. »Napredak« (Sarajevo) 1931., str. 12—16 i 39—45.

Da bih pokazao koliki je i u čemu je značaj tog roda, izložiću ukratko glavne poznate momente iz njegove prošlosti, prema proučavanjima prof. Renđea i mojim.

O poreklu Brnjakovića ne zna se ništa, ali se zna dosta o njihovim vezama i o njihovu značaju. Biće da im je starije prezime Grubišić, koje se ističe u povelji cara Leopolda, a da su Brnjakovićima prozvani po Bernardu, ocu Andrije Brnjakovića. Prvi put se pominju u pisanim izvorima 1653. god., i već tada kao moćan i ugledan rod: bosanski biskup fra Marijan Maravić veoma laskavom pismenom preporukom preporučuje 1653 god. svima i svakome Andreju Brnjakovića (»nobilis vir dominus Andreas Bernacovich Olovensis«), sina Bernarda i Marije, kao veoma velikog zaštitnika katoličke vere. Brnjakovići su, zaista, za dugo vremena bili zaštitnici bosanskih katolika i manastira, jer su bili veoma bogati i ugledni. Pomenuti Andreja brzo je došao i u vezu s bečkim dvorom, i 1659., car Leopold I daje njemu, Andreji Brnjakoviću ili Grubišiću iz Olova, ženi mu Mariji, rođenoj Ljubičić, sinovima: Filipu, Jakovu, Franji i Stjepanu, kćerima: Laurenciji, Franki i Katarini titulu i čast ugarskih barona, koju su Turci, osvojivši Bosnu, oduzeli njihovim precima. Dve godine docnije, 1661, car mu poveljom vraća dvadeset sela u dolini Spreče i Krivaje, koja su Turci — tobož — oduzeli njegovim precima. Andreja je možda očekivao da će Austrija osloboditi Bosnu od Turaka, pa je hteo da sebi unapred osigura neka preimućstva. Od toga nije bilo ništa, ali su se njegovi naslednici obogatili trgovinom.

Andreja se pominje poslednji put 1672, i verovatno je oko te godine i umro. Sinovi su mu već bili odrasli, jer se Filip javlja 1669. kao znamenit trgovac u Sarajevu i kao zaštitnik svih bosanskih franjevaca i katoličkih manastira. God. 1673. Filip je putovao izvan Bosne, a 1675. bio je na proslavi jubileja u Rimu. Između 1669. i 1677. Brnjakovići su učinili velike usluge katoličkoj crkvi, osobito Filip i Jakov 1675., prilikom parnice bosanskih katolika sa pravoslavnim patrijarhom i vladikama. Zauzimali su se s uspehom kod Turaka 1677. da se građani Sremske Mitrovice oslobode obaveze primanja turskih vojnika i činovnika na stan i da mogu slobodno da vrše verske obrede. Svojim trudom Filip je iste godine spasio olovske građane od teških nameta, a posredovanjem porodice Brnjakovića nisu te godine odvođeni dečaci u janjičare. U toku iste godine učinili su i druge usluge olovskom manastiru i uspeli da Turci povrate visovačkim franjevcima manastir i njegovo imanje. Najčešće se u uverenjima o zaslugama javljaju Filip i Jakov, ređe Stjepan, a Franjo nikako. Filip je bosanskim franjevcima bio »procurator«, »nostro sindico e procuratore generale«, i njemu se u pismima obraćaju rečima »Illustrissimo Signore, Padrone collendissimo«, a tim rečima titulišu i celu kuću Brnjakovića u jednom pismu-uverenju iz 1687. god. M. Batinić je našao, da je 1675 god. bio kandidat za beogradskog biskupa Filipov brat fra Mato, kome je tada bilo tek 27 godina. Prema tome, treći sin Andrejin Franjo stupio je u franjevački red pod imenom Matije, i on je umro 1679 u Ankoni kao posvećeni biskup beogradski.

Ne zna se kada i radi čega su i da li su svi Brnjakovići odjedamput prešli u Sarajevo, ali će biti svakako da su se selili u Sarajevo radi svoje trgovine i radi mirnijeg života u Sarajevu nego u Olovu. Seoba je izvršena svakako pre 1667 god., jer se iz spiska prihoda i rashoda fojničkog manastira za 1666—1672 god. vidi da je manastir dobavljao staklo od Brnjakovića, a 1668 plaćao na račun duga neke sume Filipu i Stipanu Brnjakovićima. Verovatno su oni tada svi bili u Sarajevu ili im je u Sarajevu bila filijala, jer u Olovu nisu imali kome da prodaju staklo. Kao trgovci, Brnjakovići su imali veza i Rimom*, Bečom, Mlecima, Dubrovnikom i Beogradom.

Poklonima i velikim pozajmicama (ali čisto trgovački: na zaloge i na hipoteke) pomagali su sve tadašnje franjevačke manastire u Bosni, a išli im na ruku i kod skupljanja priloga u inostranstvu i dobavljanja skupljenog novca u zemlju, kao i u parnicama sa srpskim patrijarsima (1675 i 1697 god.). Ali za vreme teških ratnih godina krajem XVII stoleća manastir ne mogu da odgovaraju obavezama, a kanda su i sami Brnjakovići počeli finansijski da posrću, pa energičnije traže naplatu svojih potraživanja. Zbog spora oko naplate dugova manastira Sutjeske i Olova, koji je izbio 1691 god. i trajao godinama, žalili su se čak u Rim. Naskoro iza toga došlo je stradanje. Godine 1697 bili su poslom u Dubrovniku, kada je princ Evgen Savojski spalio Sarajevo i sve im propalo, a porodice im morale preći bez ičega preko Save. I dočekali su da ih papa Inocentije XII preporučuje caru Leopoldu kao »patria domoque pulsi«. I 1698 oni, koji su decenijama delili obilato pomoć, mole pomoć i dobijaju 1699 od Kongregacije u Rimu 500 škuda. Seleći se iz Bosne, isprodavaše buć zašto crkveno ruho manastira kreševskog, visočkog, sutjeskog i srebrničkog, koje je bilo kod njih u zalogu, a manastiri, i sâmi u bedi, nisu mogli, da ga otkupe.

Iselivši se iz Bosne, Brnjakovići su se rasuli po prekosavskim krajevima, pa su promenom ne samo izgubili svoj raniji značaj nego ih je i sasvim nestalo. U popisu Slavonije od 1702 god. pominju se u selu Zarilcu Ivan Jelaščanin i Stipan Brnjaković. Taj Brnjaković je verovatno od olovskih Brnjakovića, čemu, pored njegova prezimena, može da posluži kao dokaz i to što se je naselio zajedno s jednim Jelaščaninom, a Jelaške su selo u blizini Olova. Međutim, glavni i pravi pretstavnici roda Brnjakovića naselili su se u Iloku, gde su se bili nastanili i olovski franjevci, i u blizini Iloka bilo je i imanje Brnjakovića Neštin. Ne zna se tačno, koje su godine došli oni u Ilok, niti kako su i kada su dobili to imanje. U izbeglištvu u Slavoniji, u Iloku 1702 god., izmirili su se Filip i Jakov Brnjakovići s olovskim franjevcima. Dokumenat o tome još ih naziva »procuratori generali d' esso convento e della provincia medesima«. God. 1703 Filip je molio da se njemu i Andrejinim unucima, tj. sinovima Jakovljevim, da baronstvo. Prema tome, 1702 ili 1703 god. umro je i Jakov, dok su ostala braća Filipova pomrla još ranije.

Od prelaska Brnjakovića u Ilok, nastaje nov period u razvitku tog roda. Poznata su i imena svih članova roda otada pa do konačnog izumiranja Brnjakovića.[3])

Brnjakovići koji su se bili naselili u Iloku, imali su tu svoj dvorac, koji stoji i sada, i starali su se o iločkoj franjevačkoj crkvi, koja je postala crkvom Majke Božije Olovske, jer je u nju bila preneta slika Majke Božije Olovske. Preko puta od te crkve oni su sagradili kapelu na mestu kapele sv. Marije, u kojoj je nekada bio i grob sv. Ivana Kapistrana. U toj kapeli je i porodična grobnica Brnjakovića.

Filip Brnjaković nije imao sinova, a Jakov je imao trojicu, od kojih je najmlađi, Ivan († 1732), vitez zlatnoga runa. Međutim u to vreme moralo je bili Brnjakovića i drugde. U borbi oko Beograda 1739 god., Turci su od Austrijanaca zarobili jednoga generala i jednoga Brnjakovića. Taj Brnjaković iz austrijske vojske teško da je mogao biti od onih iz Iloka, pošto je među Brnjakovićima u Iloku tada bio najstariji Franjo-Nikola, koji je 1739 god. imao samo 23 god. A za-

* Isp. i fra Mijayla Radnicha Bačanina: Razmiscglagna pribogomiona od glubavi Boxye« (u Rimu 1683.) posvećena »Pavlu, Antunu i Jakovu Brajkovićem, Augustinovićima, braći rođenoj, Sarajlijama, plemićem bosanskim i vitezovom slavnoga groba Isukarstova od Jerusolima«. (Op. ur. N. S.)

[3]) G. Ante E. Brlić, tajnik Arheološkog kluba »Mursa« u Osijeku, izradio je genealogiju olovsko-iločkih Brnjakovića počevši od Andrije, na osnovi podataka koje je našao u zabeleškama pok. grofice Janković, udate Adamović-Čepinske, i u arhivi pok. Bele Adamovića, te mi je susretljivo ustupio podatke na uvid.

robljeni Brnjaković mora da je u Bosni bio vrlo poznata ličnost, dok ga letopisac Lašvanin pominje samo po prezimenu.

Praunuci Jakovljevi: Ivan, Antun i Josip Emerik (ovaj je bio kanonik) dobili su od cara Franje imanja Boldur i Hodoš u Banatu i dopuštenje da promene prezime u

*Ilok, franjevačka crkva, kapelica B. D. Marije: Spomen-ploča Ivana barona Brnjakovića alias Grubišića.**

Bernathffy L. B. de Olovacz. Oni su se, dakle, pomagjarili. Antun je imao samo jednoga sina, Petra, ovaj takođe jednoga Antuna Franju, čiji je sin Franjo († 2 februara 1833 god.) bio poslednji muški potomak olovsko-iločkih Brnjakovića.

* Ilija Okrugić Sriemac priopćio je u Kukuljevićevu »Arkivu za povjestnicu jugoslavensku« (IV, Zagreb 1857, str. 218—219.) »Povjestničke crtice Sriema...« te opisuje m. o. i Ilok:

»... Osim ovih nadgrobnih kamenah nahode se još drugi, a to u lievoj kapelici B. Verovatno su ogranci istoga roda bili i drugi Brnjakovići koji se pominju na tlu predašnje Ugarske. Tako se 1732 god. pominju u Subotici neki Barnjaci, a u magjarskom kalendaru »Közhasznú Hommi Vezer Kalendáriom« za 1834 god., štampanom u Pešti, među »slavnim magjarskim vojskovođama« i neki Bernyakovits Aloiz Baro, koji je postao god. 1812 general-major a umro 1818 god. (I ovaj podatak dobio sam dobrotom g. Brlića). Ovaj baron Alojz je nesumnjivo član roda bosanskih Brnjakovića, ali možda od neke sporedne loze, pošto se ne pominje u genealogiji iločkih Brnjakovića.

Mil. S. Filipović.

Upotrebljena literatura: K. Jireček, Die Handelsstrassen und Bergwerke von Serbien und Bosnien während der Mittelalters. Prag 1879. — P. E. Fermendžin Acta Bosnae potissimum ecclesiastica... Zagrabiae 1892. — M. V. Batinić, Djelovanje franjevaca u Bosni i Hercegovini, sv. II Zagreb, 1883. — Dr. Jovan Erdeljanović: O poreklu Bunjevaca, Beograd, 1930. — Mil. S. Filipović, Visočka. Nahija, Srpski etnografski zbornik, knj. XLIII. Sarajevo. — J. Matasović: Fojnička regesta. Spomenik Srp. Kr. akademije, 67. Beograd, 1927. — Dr. Ćiro Truhelka: Tursko-slovjenski spomenici dubrovačke arhive. Glasnik Zemaljskog muzeja u B. i H. XXIII (1911). — Dr. fra Julijan Jelenić, Ljetopis fra Nikole Lašvanina. »Glasnik Zemaljskog muzeja« XXVII (Sarajevo 1915). — Dr. fra Julijan Jelenić: Necrologium Bosnae Argentinae. »Glasnik Zemaljskog muzeja« XXVIII (Sarajevo 1916). — P. E. Fermendžin, Chronicon observantis provinciae Bosnae Argentinae ordinis I. Francisci Seraphici. »Starine«, knj. XXII (Zagreb 1880). — T. Smičiklas, Dvijestogodišnjica oslobođenja Slavonije, II. Zagreb, 1891. — Ivan Renđeo: Baroni Brnjakovići od Olova. »Napredak« (Sarajevo 1931). — Dr. fra Dominik Mandić, Prilozi za povijest Franjev. samostana i crkve u Olovu. »Franjevački vijesnik« XLI Beograd, 1934,

D. Marie iste crkve. Na lievoj strani kapelice u zidu vidi se skoro fat dugačak a po razmjeru opet širok prosti bjeli kamen, na njemu ozgor u sriedi grb, više polja njegovoga oro s razširenimi krili, a pod njim krilat konj, na glavi nješto kao rog imajući, u polju pako njegovom stoji takodjer takovi krilati konj; s lieve strane tog velikog sriednjeg grba stoji jedan mali grb ugarski u riekami i apoštolskim krstom, dole pod njim opet drugi mali okrunjen i po strance ležeći, u njegovom polju tri čovječje okrunjene glave, dvie gore a jedna dole; s desna opet gore, mali grb okrunjen, a u polju krilati konj; pod ovim drugi mali po strance ležeći grb okrunjen, izkrižan na kocke kao hrvatski. Pod svim ovimi čita se sliedeći napis: PRO SUA SUORUMQUE DEVOTIONE CURAVIT EXSTRUI HANC CAPELLAM ET ALTARE AD HONOREM DEIPARAE VIRG. MARIAE IN COELOS ASSUMPTAE ILMUS. DNUS. IOANNES LIBER BARO DE BERGNJAKOVICH ALIAS GRUBISSICH, ILLIRICAE NATIONIS. ANNO DNI MDCCXXXII. QUI OBIIT IN DOMINO DIE VI. IUNII AETATIS SUAE ANNORUM XXXXVII. S desne pako strane kapelice u zidu vidi se ovomu sličan kamen i odmah gore sliedeći nadpis: HIC IACET ILLUSTRIS. DNUS MICHAEL LIBER BARO DE BERGNJANOVICH ALIAS GRUBISSICH DE PLUMBO, SYNDICUS ET BENEFACTOR SERAPHICAE RELIGIONIS. QUI OBIIT AETATIS SUAE ANNORUM XXXIX. MENSE APRILIS XII. ANNO REPARATAE SALUTIS ANNO MDCCXXVII. Odmah pod natpisom ovim stoji grb, nad grbom krilati konj, a u polju takodjer krilati konj. — U sriedini kapelice spoda pred oltarom imade nadgrobni kamen s nadpisom i grbom, a dole s dviema karikami za podići ga, on bo sačinjava vrata u grobnicu porodice Brnjakovićah, no nadpis nemože se dobro pročitati, jerbo je većom stranom izglodan, samo imena Brnjaković i Grubišić dobro se još razlikovati mogu«.

PORODIČNE VEZE BRNJAKOVIĆA-OLOVAČKIH.

U svojoj zanimljivoj raspravi »Iz prošlosti Daruvara i okolice« u »Narodnoj Starini« XI. (1932. str. 79. i d.) donio je gosp. prof. Gjuro Szabo i kratku biografiju za taj kraj velezaslužne u muškoj lozi izumrle grofovske porodice Jankovića-Daruvarskih. Ova obitelj bila je po ženskoj lozi u rodbinskoj vezi sa prastarim Brnjakovićima, vlastelom iz Olova u Bosni, koji su se pisali Berniakovich alias Grubissich de Plumbo L. B. de Olovacz. Posle bijega naseliše se Brnjakovići u Iloku. Jedna grana magjarizirala se god. 1803. promijenivši svoje prezime u »Bernathffy«, a kralj Franjo I. darovao joj imanja Boldur i Hodoš u Banatu. Zadnji ženski odvjetak hrvatske loze Brnjakovića, Ana rođ. 18. V. 1754. udala se dne 2. VI. 1777. u Iloku za Ivana pl. Jankovića-Daruvarskog, sina Nikole, a unuka Bonaventure, koji je god. 1722. dobio potvrdu starog plemstva. Suprug Ane rodio se dne 11. VI. 1731. u Pečuju, a umro 9. XII. 1798. Posjedovao je gospoštiju Stražeman kod Požege, a kasnije baštinio po bratu Antunu († 18. IX. 1789.) ogromno vlastelinstvo Daruvar. Vjenčanje Ane Brnjaković i Ivana Jankovića objavljeno bi velikim sjajem u franjevačkoj crkvi u Iloku. U matici vjenčanih (strana 19.) zabilježeno je: »Anno 1777. die 2a Junii copulatus est: Spectabilis Dnus Ioannes Jankovich SSmae Suae Majestatis consiliarius, hereditarius in domino Straxeman, cum Illustrissima Dna Anna Illmi Dni Francisci Nicolai L. B. de Bernaković Filia. Coram festibus Spectabilibus dominis Ioanne Cap. de Adamovich, Spectabili Dno Michaele Csech, consiliariis Suae Maiestatis. Per Illustr. ac Rever. Dnum Matthiam Kérticza Episcopum Bosnensem seu Djakovariensem».

Iz ovog braka rodio se sin Isidor (* 3. III. 1789. u Stražemanu, † 17. II. 1857. u Csepreghu) i kćerka Katarina (* 5. XI. 1785, † 3 VIII. 1820. u Retfali kraj Osijeka kao supruga grofa Ivana Nep. Pejačevića). Isidor bio je oženjen sa groficom Eleonorom Pejačević, iz kojeg braka se rodio Julije grof Janković - Daruvarski (* 1820. u Pakracu † 1904. u Aichkirchenu u Tirolskoj) koji je igrao veliku političku ulogu koncem pedesetih i početkom šestdesetih godina XIX. stoljeća u Hrvatskoj. On nije iz svog braka sa groficom Lujzom Montbel imao muškog potomstva, već samo dvije kćerke, Mariju udatu za pok. kompositora Belu Adamovicha-Čepinskog i Anu. Marija je poginula tragičnom smrću u Slatinskom Drenovcu od pljačkaša 1918., a Ana živi još danas daleko od svoje rodne grude u Tirolu. I u tuđini nije zaboravila svoju domovinu. I Gradskom muzeju u Slavonskoj Požegi darovala je vrijednih relikvija obitelji Janković, portrete svojih djedova, stare pergamente, različne predmete i drugo.

U ostavštini pok. Bele Adamovicha nađeno je više zanimljivih isprava u vezi sa Brnjakovićima. Iz genealoških podataka proizlazi, da je taj rod pripadao najstarijoj vlasteli u Bosni, a Stanislav Rubchich nacrtao je porodični grb u »Libellus sanctorum patronum et publicorum insigniorum regnorum et familiarum illustrium Illirycarum« Codex br. 7683 u bečkoj dvorskoj biblioteci. Prema tekstu potvrde baronata što ga je udijelio Leopold I. 12. VI. 1659. navodno je ta moćna obitelj vladala u krajevima oko današnjeg Olova u Bosni. Opširniji historijat Brnjakovića i njihovog doba u Bosni publicirao je prof. Rengjeo u sarajevskom »Napretku« i dr. M. Filipović u monografiji »Olovo s okolinom« (Beograd 1934.). Starija loza, koja je vodila prezime Grubissich ode ispred najezde Turaka u Dalmaciju, gdje je imala neke posjede oko Makarske i dobiva venecijansku titulu »conte«.

Dne 15. XII. 1675. postaje Mihajlo Berniakovich biskupom beogradskim (Gams: Series Episcoporum), koji umre u Anconi 1707. Ovaj nije označen u carskoj povelji,

ali je vjerojatno, da je bio brat Andrije, a poradi svog svećeničkog zvanja nije ni tražio potvrdu plemstva.

Ana Janković-Brnjaković umrla je dne 6. II. 1792. u Beču te je ostavila testament, koji daje dobar uvid u kulturne prilike onog vremena. Izvornik se nalazi u posjedu gdje udove Paule Adamovich-Čepinske u Osijeku, a glasi:

Ultima dispositio Mariae Annae Jankovich de Daruvar natae Baronis Bernyakovics de Olovacz, Viennae die 5ta februarii 1792 condita. Ultima Voluntas. In Nomine Sanct.ma Trinitatis Patris Filii et Spiritus sancti Infrascripta Animam Creatori meam, a quo accepi, resigno. Corpus vero meum in Straxeman terra mandetur dispono.

In reliquo ordine:

1. Ut Quatuor millia floren: Capitale ad interesse ponatur, et pro refrigerio Animae ex interusurio quot annis in Straxemana Sacra celebrantur. Item in die sepult: in Straxeman, Pakracs, Daruvar: Viginti Sacra et successis dieb. celebrantur.

2. Pro distributione miseris in Dominiis Daruvar, Pakracs, Syracs, Straxeman, Kamenszko S e x c e n t o s flor. lego.

3. Paternam meam successionem mihi obvenientem fratri meo Antonio, relinqua cum aliunde paroles meas Deus felicitaveris.

4. Dno Dugovics propter fidelem ejus servitium, propter resemptas et pro manibus ejusdem existentes Quingentos flor. lego, ac una eundem marito meo pro remuneratione recomendo.

5. Puellae Helenae propter fidelia servitia lego ducentos flor. et vestes meas quae hic sunt.

6. Dno Medic. et Chir. Hunczovsky Centum viginti Aureos Caes., Altri medico Dno Lehr centum floren. exsolvendos dispono.

7. Dno Kurländer Centum quinquaginta flor. quibus mihi tenetur condono et insuper habita reflexione, quod mihi amicitiam prostiterit in gratam memoriam Quingentos flor. lego, non secus filiis ejus Carolo et Francisco singulo centum ergo simul ducentos flor.

8. Parocho Straxemanensi Iohanni Marinovics pro perpetua memoria et in recog... amicitia Quingentos flor. lego.

9. Domina Peprin ducentos flor. lego.

10. Budaroni Stipan Quinquaginta flor. item famulo hospitae, Pedissequis Catharina, Anna Coca, Ancilla, Eva singulo decem floren.

11. Praefecto Fargasz tercento ..... Liplianics ..... Prov. ..... aeque tercentos, Provisori Begoevics ... tercentos. Provisori Weg cequete Perceptoribus ducentos. Span ..... singulo centum flor. Silvanum aq ..... bus singulo quinqueginta flor ..... lego, non secus Ancillina penes .... exixtentibus et seni cocodup ..... solarium pro uno anno det .....

12. Executorem testamenti spec. Dominum Iohannem Capist. Adamovics de Csepin et re. . . . maritum meum constituto ejus etiam curae proles meas commendo.

L. S. Anna Jankovich m. p.
L. S. Ioh. Hunczovsky m. p.

Doc. et S. Sacrae Caes. Majes. Char. Ordinar. qua testis requisitus

L. S. Iosephus Perger m. p. qua testis requisitus

Viennae, die 5ta februariis 1792.
Carolus Hirländer von Kronfeld qua requisitus testis L. S.
L. S. Ignatius Lehr Medicinae et Chir. Doctor
L. S. Ioannes Dobler qua requisitus testis

Na temelju raznih podataka dalo bi se sastaviti rodoslovlje rodbinskih veza porodica Brnjaković sa Jankovićima-Daruvarskim i Adamovićima.

Andrija Brnjaković
žena mu: Marija Ljubišić
/
Jakob † 1703
/
Ivan * oko 1690
* 1732 u Iloku
žena mu: Marija r. Radojčić * 1692 u † 1776 u Iloku
/
Franjo Nikola * 1716
† 1785
žena mu: Barbara Nikolantin * 1733 u Osijeku † (?)
/
Anna * 1754
† 1792
suprug: Ivan pl. Janković
* 1731
† 1798
/
Izidor pl. Janković
* Stražeman 1789
† Csepregh 1857
žena mu: Eleonora grofica Pejačević † 1857
/
Julije grof Janković
* Pakrac 1820
† Aichkirchen (Tirol) 1904
žena mu: grofica Montbel
/
1. Marija
† 1918 Podrav. Drenovac
suprug: Bela Adamovich-Čepinski
† 1934
2. Ana.

Ante E. Brlić.

Na levoj obali Save kod Stare Gradiške pred ulazom u nekadanju austrijsku tvrđavu, pretvorenu sada u kazneni zavod, nalazi se sred malog cvetnog vrtića sa gvozdenom ogradom najsevernije muslimansko turbe u našoj državi sa limenim krovom i polumesecom na vrhu (sl. 1), i u tom turbetu grob proroka Gaibije (sl. 2).

Čudna legenda o proroku Gaibiji i njegovoj pogibiji održala se u predanju okolnog naroda do naših dana i u literaturi*) je u sličnim verzijama više puta zapisana. Najstariju pak verziju te legende s istorijom Gaibijina groba i turbeta našli smo na latinskom jeziku zapisanu još 1838. g. u »Liber memorabilium parochiae Vetero-Gradiscanae« pod naslovom »De sepulcro magni prophetae Gaibia«, na strani 4—9. Ovde ćemo je u opširnom izvodu na našem jeziku saopćiti s najnužnijim komentarom istorijskih činjenica.

Po toj verziji tursko utvrđenje na mestu nekadanje austrijske tvrđave u St. Gradišc opsedao je konjički kapetan Ivan Makar sa svojom konjicom u vreme pred karlovački mir (1699.). Taj Makar bio je poreklom Hrvat iz okoline Varaždina i imao je 300 konjanika. Po odredbama karlovačkog mira za državnu granicu prema Turskoj određena je reka Sava. U to vreme bio je u turskom utvrđenju neki čovek po imenu Gaibija, koga su Turci držali za vrača i gatara i veoma ga poštovali.

Ne zna se sigurno da li je taj Gaibija bio musliman ili katolik jer su neki ljudi njegovi savremenici pričali da se on krstio i da su sve kuće nad čijim je vratima za vreme haranja strašne kuge stavio znak krsta ostale od kuge pošteđene.

Kad su Turci pošli protiv Beča veliki vezir poslao je jednog poslanika k proroku Gaibiji da ga pita za savet šta on misli? Gaibija mu je poručio: »Do Beča možete lako doći, ali ćete na povratku imati velikih neprilika». A Turcima koji su prolazili s vojskom govorio je: »Čujte Turci! Vi idete u susret svojoj nesreći a pošto nećete da odustanete od svoje namere znajte da će Sava reka uskoro postati državnom granicom i da će se od vas, koji ste pošli protiv austrijskog carstva, malo koji vratiti svome domu.

Kada su pak Turci potučeni i progonjeni stigli do Petrovaradina poslao je veliki vezir ponovo poslanika Gaibiji da ga pita šta sada treba da radi i gde će biti državna granica? Gaibija mu je odgovorio: »Sava međa i moja pleća».

Tursko utvrđenje opseo je međutim spomenuti kapetan Makar a Turci kad čuše da se približuje velika austrijska vojska počeše da begaju preko Save. Kad Gaibija nije hteo s njima da pođe, izjavivši da hoće da ostane na austrijskoj strani, ubio ga je u gnjevu jedan od Turaka po imenu Hadžija i njegov leš ostavio na zemlji. Našli su ga naši i pokopali — veli »Liber«.

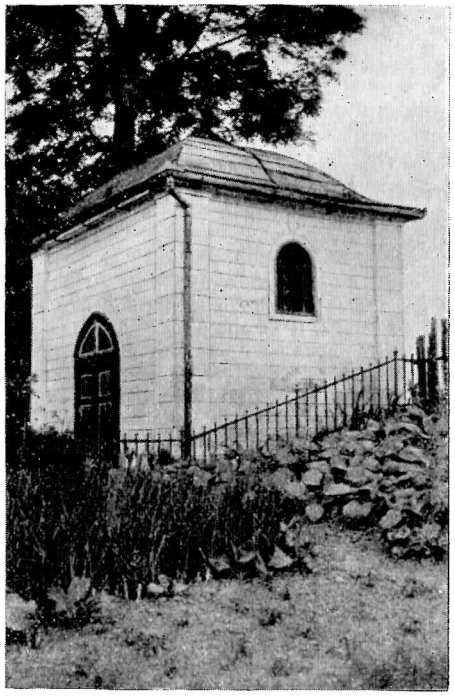

Gaibijino turbe kod Stare Gradiške.

Kad su »naši« počeli tursko utvrđenje da obnavljaju i dograđuju zamolili su ih Turci da Gaibijin grob ne diraju, što im je i učinjeno. Turci pak koji su doprli bili do Beča i odatle bili progonjeni uvideli su, da se proroštvo njihova velikog proroka Gaibije ispunila i da je on zaista pravi prorok. Taj događaj je na Turke tako delovao da su Gaibiju počeli da smatraju kao svetitelja i svugde to razglasili.

U toku idućih 80 godina taj se glas po celoj Turskoj raširio i mnogi su počeli da dolaze na Gaibijin grob radi molitve. Tako se

---

* L. I l i ć Oriovčanin, Lovorike gradiškog nar. graničarskog puka br. 8. Zagreb 1873., str. 80; — Dr. Safvet beg B a š a g i ć, Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti. »Glasnik zem. muzeja u Bosni i Hercegovini«, 1912, 74; — »Letopis Matice srpske« knj. 162, str. 57; — Rad. R a k i ć, Bosanska Gradiška. »Politika« br. 10.156. XXXIII.

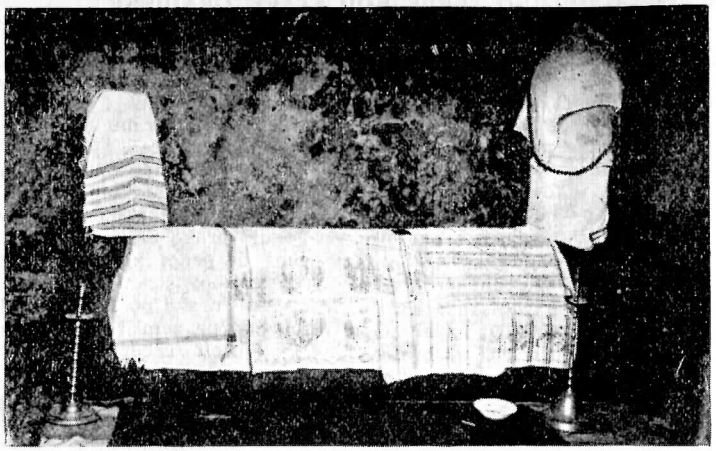

Unutrašnjost turbeta kod Stare Gradiške.

postepeno dogodilo da su oni koji zbog siromaštva ili slaba zdravlja nisu mogli da idu u Meku (na Čabu), odlazili na Gaibijin grob. Stoga je gotovo svakog dana na turskoj obali Save bilo Turaka koji su se Gaibiji na dogledu njegova groba s druge strane Save molili, a mnogi su na čamcima prelazili Savu da se na njegovom grobu pomole i da malo zemlje s groba u maramicama kući ponesu; takovi su od svojih sugrađana dobivali nadimak »hadžija«.

Prosti vojnici koji su sačinjavali posadu tvrđave i od Turaka dobivali razne poklone mislili su da su oni tu radi čuvanja Gaibijina groba.

Zbog raznih teškoća oko rečenog i pograničkog prelaza Turci su molili austrijske vlasti za dozvolu da mogu sveca preneti u Tursku, ali je nisu dobili.

Gaibijin grob bio je u početku ograđen drvenom ogradom. Po nalogu cara Franca I. podignut je o državnom trošku nad grobom krov i unaokolo zid, s turske strane na krovu postavljene su radi ukrasa tri velike gvozdene kugle. 1838. godine. po odobrenju komandanta tvrđave Vinka Hechta bio je o trošku Turaka grob potpuno obnovljen. — Stari ogradni zid je porušen i nov podignut s velikim dvokrilnim vratima od tvrda drveta. Nad grobom je napravljen sanduk od drveta i pokriven sa zelenom čohom, s crvenim i plavim vrpcama. Čelo glave je usađen nadgrobni beo kamen sa izrezanom čalmom na vrhu. Prilozima Turaka kupljen je jedan veliki svetionik u obliku polumeseca sa dva kandila postrance i obešen o jednom lancu više groba. Kandila svakog petka preko cele noći gore.

Turci — tako zove Liber memorabilium muslimanske hodočasnike — često dolaze na Gaibijin grob radi molitve, ponajviše pak za vreme ramazana (meseca posta).

1868. godine Gaibijino turbe je o trošku Vakufa iz Bosanske Gradiške ponovo opravljeno u obliku koji se do danas zadržao.

Neki turski istorici smatrali su da Gaibijin grob pripada čuvenom komentatoru »Fusa« Abdulah el Bosnevi, popularno nazvanom Abdulah Gaibiji, ali je Dr. Safvet beg Bašagić dokazao da je Abdulah el Bosnevi umro u Maloj Aziji 1643. i da mu se tamo i grob nalazi. Više verojatnosti ima Rakićevo identifikovanje Gaibije s Hasan efendijom Muabirom (proricačem), koji je bio rodom iz Mostara i prorekao Kara Mustafi kad je polazio na Beč da se neće zdrav vratiti te bio zbog toga prognan iz Jedrena.

Kapetan Makar identičan je s baronom Makarom, starinom iz Makarske, koji je posle osvojenja Budima s jednim delom austrijske vojske provalio duboko u Slavonju i porazio Funduk-pašu i 3.00 turskih konjanika kod Orahovice. Kad je pak posle pobede kod Slankamena (11. septembra 1697.) hrvatski ban Erdödy i vojvoda Du Croy trebao da vojuje u Slavoniji ban je pošao uz Savu, dok je drugo odeljenje vojske pod baronom Makarom krenulo od Virovitice. Makar je poseo Požegu i druge gradove a tek je u oktobru uspelo da se Turci bace iz Broda i Gradiške. (Dr. Bösendorfer, Crtice iz slavonske povijesti, str. 336, 340.) **Dr. Mita Kostić.**

Našoj čitalačkoj publici je u najboljoj uspomeni knjiga Mirka Breyera »Antun conte Zanović i njegovi sinovi«. Taj je »roman života jedne paštrovsko-budljanske porodice u pretprošlom vijeku (1720.—1834.)« izdala Matica Hrvatska godine 1928. Na kraju je na str. 126—150 lijepo prikazan posljednji Zanović, conte Miroslav. Kad je ovaj dne 29. prosinca 1834. u Kotoru umro, »otkinula se s već krhkog stabla bogate i nekada ugledne porodice posljednja muška grana i roman života Antuna conte Zanovića i njegovih sinova bijaše došao svome kraju«.

Taj je Miroslav bio hrvatski pjesnik. Kukuljević u svojoj Bibliografiji hrvatskoj god. 1860. na str. 183. pod brojem 2120. navodi »Zanovića Miroslava kneza Misli i Popievke počašnice (bez mjesta i godine?) u 16⁰ str. 36 i 24.« Očito je ovaj Kukuljevićev opis djelca nastao po onome egzemplaru, koji se iz ostavštine Ljudevita Gaja čuva u Sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu pod signaturom R 1330 i koji sve do danas predstavlja unikat. Proučio ga je Breyer (o. c. str. 127 do 130). Po tipografskim i jezičnim osobinama sudi, da je djelce štampano oko god. 1785. valjada u privatnoj tiskari grofa Oginjskoga u Poljskoj, gdje je Miroslav živio neko vrijeme na poziv svog brata Stjepana († 1786).. Nastojanje, da se o tome djelu sazna pouzdano i više, bijaše uzaludno.

Sačuvani unikat je krnj. U prvome su dijelu ispala dva lista (str. 25—28), a u drugome su izrezana tri (str. 9—14), tako da paginacija teče pravilno od 1 do 24 i od 29 do 36 pa od 1 do 8 i od 15 do 24. Prema tome je među koricama ostalo u svemu 25 listova teksta. Teško je reći, nije li i sprijeda i straga ispao još koji list. Svakako ne će naslov, kako ga je iznio Kukuljević, biti točan. Na 1. stranici stoji: »Misli od gospodina Kneza Mirislacue Zannowicha«, a »Popiewke pocasgnice« se nalaze u samome tekstu na str. 10. i dalje. No ne samo istaknuta dvostruka paginacija nego i drugi tehnički znaci (naročito dvije vrste papira) pokazuju, da su u ovoj knjižici uvezana po svoj prilici dva djelca, od kojih prvome pripada naslov »Misli«, (premda sadržava i mudrih misli i rečenica u prozi i ljubavnih i rodoljubnih pjesama), a tek drugome bi prema sadržaju pristavao naslov »Popijevke«, jer sve pjesme u njemu doista nose taj naslov »Popiewka I., II.« i t. d.). Da se uzmogne potvrditi ovo nagađanje i da se uzmogne proučiti također tekst nestalih listova, bilo bi potrebno iznaći drugi, potpun primjerak, ako još postoji bilo u Poljskoj bilo kod nas, naročito u Boci, odakle potječe i Gajev.

Ivan Milčetić je god. 1920. u 9. knjizi »Gradje« Jugoslavenske akademije prema nekome rukopisu iz 18. ili iz početka 19. stoljeća, koji mu je došao u ruke posredništvom Petra Preradovića, štampao nekoliko ljubavnih i prigodnih pjesama, o kojima nije znao reći, čije su, pa ih je priopćio pod naslovom »Zanovićeve pjesme«, jer ispred nekih stoji »composta dal Kr (conte?) Zannovich«. Ako nisu sve Miroslavljeve, posljednja (X.) je sigurno njegova, premda nije označena njegovim imenom. Na čelu joj stoji: Festiggiandosi iz Zara il giorno 12. Febbrajo 1816. Natalizio di Sua Maestà l' Imperatore e Rè Francesco I. Piesma«, a počinje ovako: »Strahoviti grom se čini ponebesim svimi čuti...«.

Nije teško dovesti ovu pjesmu u vezu sa slijedećom rečenicom Breyerovom (o. c. str. 147.): Tražeći načina, da se u žudnji za slobodom ulaska austrijskom imperatoru, spjeva mu Miroslav Zanović godine 1815. — o njegovu rođendanu — kićenu i štampom izdanu hrvatsku pjesmu N e b b o s e j e p r o m u t i l o (s talijanskim prijevodom Si turbaron in Ciel gli astri sospesi), a godine 1816. upravi pjesničku odu »primilom caru Frani« veličajući »neizmjernu pravdu njegovu«. Breyeru nisu bile pri ruci ove pjesme, nego je o prvoj izvijestio po Valentinelli-ju (Bibliografia della Dalmazia e del Montenegro, Zagreb 1855. str. 102. i u dodatku od 1862. na str. 29), a o drugoj po nekom drugom pomagalu, koje mi nije poznato.

Pjesma od god. 1815. izašla je dakle štampom, a za drugu od god. 1816. se to ne tvrdi. No dok se o prvoj ne zna više ništa sve do danas, sa sadržajem druge pjesme nas je upoznao Milčetić. Rukopis je sigurno bio loš, kad je Milčetiću slabo uspjela reprodukcija. Na više je mjesta nejasan smisao pojedinih rečenica, a ni u cjelini nema logične skladnosti. Mnoge pogrješke pera u ovoj odi — kaže Milčetić — pokazuju, da je ona prijepis.

Tako i jest. O toj odi postoji naime stari štampani letak, koji je in folio izrađen u tiskari Antuna Vjekoslava Battare u Zadru. Jedini je poznati primjerak dospio god. 1931. u Sveučilišnu knjižnicu u Zagreb, gdje se sada nalazi pod signaturom R 1451. Evo ga prenesena u potpunosti:

Festeggiandosi in Zara il giorno 12. febbrajo 1816. natalizio di Sua Maestà l' Imperatore e Re Francesco I.

Pjesma.

Strahoviti grom se čini
Po nebesim svimi čuti,
I s njegovom bukom silnom
Sve bogove budi i muti.
Ere Bog, ki svimi vlada,
S takim gromom zbor dozivlje,
Il da novo čudo stvori,
Al da ore svijet udilje.

Grom je s lijeve zlamen dobar.
Oblaci se i tmine kriju,
Zvijezde sjajne od radosti
Sve igraju, sve se viju.
Od istoka leti sunce
Na ognjevite konje svoje,
Pred njim zora i danica
Slatke pjesni redom poje.
Misec slazi hitro i brzo
Iz srebrne svoje stolice,
Za sunčanim zdracim leti,
S kime resi svoje lice.
Od istoka i zapada,
Od podneva i sjevera
Svi bogovi i boginje
Teku na zbor brez obzera.
Kada su se svi sabrali,
Kad je svaki pristupio,
U taj doba gromoviti
Bog je ovako govorio:
»Odlučio sam dati zemlji
Mir, jedinstvo rajske sreće,
Za mnoge se ljete i vijeke
Ratit ljudi više ne će.
Dosta ste se vi, boginje,
Nasmijale na nevolju
Njeh, gledajuć kao za šalu,
Gdje se kralji i cari kolju.
A za zaklad, da besidu
Ispunit ću vami danu,
Ja podajem danas ljudem
Primiloga cara Franu».
Reče. Tada svi bogovi
Redom k njemu pristupaju,
Od radosti svi bjelige
Za naredbu ovu daju.
Prikažuju novom caru
Lijepost, blago, silne snage
I sve ostale stvari, što su
Nebu, ljudem mnogo drage.
Triskovitom vele bogu:
»Evo tebi naši uresi,
S njimi nova cara Franu
Ti okruni i ti resi,
Neka sve što nebo ima
Razdiljeno meju nama,
Sakupljeno nek se najde
Kod jednoga cara sama,
Neka ljudi vitit mogu
I narodi svi poznati,
Da Prvoga cara Franu
Ti si odredio carevat».
Trese glavom ter govori
Sijedi bog, ki srpu nosi,
Od koga se svaki boji,
Ere iste vijeke kori:
»Što će lijepost, što će snaga,
Što će sila i junaštvo?
Gdi nije pravde stanovite,
Brzo gine svako carstvo«.
»Ti mu podaj dakle, o Jove,
Neučinjene mjere tvoje,
Neka vazda po pravici
Bude upravit sude svoje,
Nek mu Astrea bude družba,
Vazda s njime nek pribiva
I nebeske nek naslade
Vazda po njoj on uživa.
Prema takvu daru ne ima
Ikakove bolje stvari.
Najveće se pravit mari«.
Svi pristaju svjetu ovomu.
Jove tada šalje Frani
Orla s mjeram i Astreu,
Da ga upravlja, čuva i brani.
Zatim Jove, kralj bogova,
Ovo vijeće jur rastavlja,
Zlamenite i ove riječi
Svem stvorenju tada upravlja:
»Nije već triba, da od mene
Pravdu ište, ko se rati;
Ko je želi, nek je de
U prvoga Frane iskati«.

Versione libera del cantico illirico in versi sciolti.

Alto rimbombo empie l' Olimpo e annunzia che Giove chiama al gran consiglio i dei e meraviglie insolite prepara. Tuona a sinistra il ciel con fausto auspicio, s'arretrano le nubi e le radianti stelle comincian la celeste danza. Febo già vola dall' oriente tratto dagli allati corsieri e lo procede la mattutina stella e la vermiglia aurora con armonico concento. Cinzia discende dall'argenteo carro e segue il solco dei fraterni raggi, mentre accorrono i numi e fan corona al gran tonante che cosi favella: »Gli umani voti alfin compier vogl' io e ridonar la sospirata pace e la concordia alle amicate genti. Tempo è che cessin le celesti gare, nè più la guerra semini rovine. Oggi Francesco all' orbe io dono in pegno, dei felici destini che preparo. »Di Giove ai, detti esultano gli dei ed offronto beltà, ricchezze e forza, per allegrar la terra e nell' eletto prence riunir tutti i celesti pieggi, onde il mondo conosca che il supremo, valor dei numi al comun voto il dona. L' antico dio che colla falce miete dei secoli la turba: »A che«, soggiunge, »bastan la forza, la beltà, la scienza, se non si unisce la più santa dea, quella che in breve marmo incide il giusto?« »Giove, porgi ad Astrea l' auree bilancie e ch' essa educhi il regal germe e il serba delizia della terra e degli dei, suona di plausi la celeste volta«. Di Giove al cenno l' aquila già porta le bilancie ed Astrea dove l' augusta cuna del mondo la speranza accoglie. Cantano allora dell'Olimpo i geni chi il retto e il giusto appreander vuol da Astrea, cerchi il suo tempio nell' austriaca reggia.

In segno di ossequiosa sudditanza

Mirislao conte Zanovich
cav. della corona ferea.

Zara, dai Torchj di Antonia Luigi Battara, stampatore e librajo.

Nakon pada mletačke republike god. 1797. nastale su za Boku burni dani, jer su se za njom jagmile Velika Britanija i Austrija, Francuska pod Napoleonom, Rusija i Crna Gora s vladikom Petrom Petrovićem Njegošem. Kada je god. 1813. general Milutinović u ime Austrije zauzeo Boku s Budvom, počeli su za frankofila Miroslava Zanovića teška i nemila vremena. Otpremiše ga pod vojničkom pratnjom u Zadar, gdje je zatočen morao živjeti pod paskom policije od god. 1814. do potkraj god. 1816. kao »vanredno opasan, dvoličan, vazda nemiran i pod svakom vladom nezadovoljan čovjek«. Miroslav se žilavo i ogorčeno branio. U nizu svojih podnesaka i tužba on odbija sve objede i optužbe kao plod neopravdanog, nasilnog vojničkog postupka te zlobne i podle denuncijacije svojih ličnih neprijatelja i zavidnika. No s vremenom je malaksao, kad ga je obuzela teška briga za budućnost i za svakidašnji kruh. U takovu raspoloženju posluži se 12. veljače 1815. i 1816. svečanim hrvatskim pjesmama na čast austrijskome caru o njegovu rođendanu, pa ga pustiše kući u Budvu. Ove su dakle dvije pjesničke čestitke bile uistinu labuđi pjev jedne skršene duše, koja se njima izvukla iz škripca.

Kad i za pjesmu od god. 1815. znademo, da je bila tiskana lako je slutiti, da je i ona bila tiskana kod Battare u obliku letaka. Prema Valentinelliju i njezin je format bio in folio. Vjerojatno nije propala do posljednjeg primjerka. Naslov joj znamo, samo je treba iznaći. Bit će sačuvana negdje u Boci Kotorskoj, gdje je pred sto godina izdahnuo njezin autor u sedamdesetčetvrtoj godini lakoumnog i borbenog života.

Već je rečeno, da se ne zna, jesu li sve one pjesme, koje je Milčetić priopćio, doista Miroslavljeve. Najmanje ima za to potvrda o pjesmi III. do IX. One su sve prijepisi, ali nije poznato odakle. Ako su bile štampane, nisu li možda neke od njih prepisane iz spomenutoga djelca, koje bijaše tiskano u Poljskoj? Možda su se nalazile baš na onim propalim listovima prvoga i drugog dijela u Gajevoj knjižici. No o tome se ne može govoriti dok se ne nađe bolji primjerak knjižice.

Glavno je dakle naći Miroslavljevu pjesmu od god. 1815., kojom je on započeo nov način borbe za svoje oslobođenje od austrijskoga zatočenja u Zadru. Kad je postojala u Valentinelli-jevo vrijeme, bit će po Dalmaciji sačuvan još koji primjerak. Prema tome cilju dan je naslov ovome članku.

Nikola Žic.

DVIJE KARIKATURE O HRVATIMA U DOBA GARIBALDIJA.

U Rimu je na uspomenu 50-godišnjice smrti glasovitog talijanskog borca za ujedinjenje i slobodu Italije generala Giuseppe Garibaldija izišla omašna i lijepo ilustrovana knjiga: Gustavo Sacerdote, La vita di Giuseppe Garibaldi (Rizzoli et Co. Milano 1933., str. 960, slika 1300). U toj se knjizi nalaze i dvije karikature o Hrvatima.

Prva karikatura na str. 821 imade ovaj tekst: Non e da stupire che Bombino copra il brigante, che Don Pio copra tutti e due, che il Croato copra tutti tre, ma e sorprendente, anzi inesplicabile, che il Francese Copra tutti quatro! Dal »Fischietto« del 1. Agosto 1861. (Nije se čuditi da Bombino pokriva razbojnika a da Don Pio pokriva obojicu, a da Hrvat pokriva svu trojicu, ali je čudnovato, dapače nerazumljivo, da Francuz pokriva svu četvoricu!.) Bombino je kralj obiju Sicilija Ferdinad II. nazvan Re Bomba, Don Pio je papa Pio IX. Hrvat je eto zastupnik Austrijanaca, a Francuz je Napoleon III. koji je svojom politikom sve ove nadmudrio.

Druga je na str. 518 pod naslovom: Garibaldi sfugge ai Croati. Anche questa volta pirpante diavolo rosso poter scapar per inferna. Dal »Fischietto« del 21. Agosto 1849.

(Garibaldi pobježe Hrvatima. I ovaj puta je ugursuz crveni gjavo mogao uskočiti u pakao.)

Kada je Garibaldi g. 1849. morao napustiti Rim ispred francuske sile, povukao se je na sjever, na more. Putem se je sukobio sa Austrijancima, među kojima su hrvatski graničari igrali veliku ulogu. Karikatura nam prikazuje Garibaldija kako je utekao ispred Hrvata, jedan časnik se zgraža dok ga ostali vojnici traže u rijeci durbinima da ga ulove mrežama, ali on im svima pokazuje dugi nos.

Ove karikature su svakako zanimljive već stoga što se u tim velikim svjetskim događajima spominju hrvatski graničarski vojnici, koji su bili skoro glavna obrambena snaga Austrije u Italiji, t. j. u provincijama Veneciji i Lombardiji, no i na drugim teritorijima Italije pa su zato Talijani zadugo bili omrznuli hrvatsko ime i Hrvate.

Dr. Franjo Bučar.

PUBLIKACIJE.

Drei Register aus den Jahren 1478—1519. Untersuchungen zu Politik, Verwaltung und Recht des Südostens. Von Burkhard Seuffert. Gedruckt mit Unterstützung der Historischen Landeskommission für Steiermark. 1934. Universitäts-Verlag Wagner. Innsbruck. 8⁰. XXXII + 468 str.

Pod ovim naslovom objavio je Seuffert jedan niz studija koje mogu biti zanimljive i za čitaoce »Narodne Starine«, a to iz dvaju razloga. Prvo jer obrađuju jedno veoma interesantno poglavlje iz opšte istorije srednjeevropskih zemalja iz doba kad se i u istočnim predelima starog nemačkog imperija porađala iz srednjevekovnog staleškog uređenja nova činovnička i monarhička država, a drugo, jer se ova evolucija, ukoliko je obrađena u ovoj knjizi, odnosi i na danas jugoslovensku zemlju. »Deutscher Südosten« u naslovu Seuffertove knjige u smislu je državne pripadnosti onog doba slovenačka teritorija u nekadašnjoj Kranjskoj, Štajerskoj i Koruškoj. Već za vreme cara i kralja Friderika III počele se, unatoč svega konservatizma koji karakteriše ovog vladara i unatoč tradicionalnog i dosta primitivnog posla u njegovoj kancelariji, uvađati neke reforme koje dadu naslućivati jedno novo doba upravnog uređenja i na državnom njemačkom tlu. Ovo nam veoma dobro pokazuje prvi registar koji je Seuffert obradio. Postao je u carskoj kancelariji u Grazu 1478 godine. Uređenje vladareve kancelarije, funkcije njezinih činovnika i saradnika ilustrira nam autor na mnogim primerima u svim detaljima. S paleografske strane utvrdio je pisare pojedinih delova registra i to na osnovi primenjivanja takozvanog Poppovog iztraživanja kuteva u pismu (Schriftwinkeluntersuchung). 48 paleografskih tablica objašnjava ovaj metod koji znači nešto novo u paleografskoj nauci. Mnogo je stalo autoru do biografija pojedinih notara i pisara. Među ovima naročito je obradio detaljno protonotara dra Tomaža Prelokara iz Celja, docnijeg biskupa konstanškog, o kojem smo imali dosada u literaturi monografiju Ljubšinu. Rad carskog saveta, peticije naslovljene na vladara, čuvanje akata i dokumenata, ekspediciju spisa, načine kako se pojedine stvari rešavale, svečana primanja na dvoru prilikom izdavanja pojedinih privilegija i još mnogo sličnog otkrivaju nam minuciozne i savesne studije Seuffertove.

Drugi registar upoznaje nas s jednom novom institucijom, uvedenom sa strane cara Maksimilijana I, takozvanim »regimentom«, jednom u obliku kolegija uređenom vlašću koju je ovaj vladar osnovao za svoje niže-austriske zemlje (to jest za Austriju, Štajersku, Kranjsku i Koruško) odmah posle smrti očeve (1493), i to najpre za vreme svoje otsutnosti van rečenih zemalja, a obnovio je »regiment« 1506 godine u Linzu. »Regiment« je jedan upravni ured i instanca između vladara i pokrajinskih staleža, s opsežnim političkim, finansiskim, judicielnim i drugim funkcijama. Njegovo uređenje i posao za 1507 otkriva nam drugi registar obrađen u ovoj knjizi. Zapravo je to samo fragment jednog registra koji se — kao i prvi — nalazi danas u originalu u bečkom Državnom arhivu.

Najvažniji, naročito za našu zemlju a i za autorova iztraživanja, treći je registar, sačuvan danas u arhivu Narodnog muzeja u Ljubljani. To je debela rukopisna knjiga od 768 listova koja prikazuje posao i rad kranjskog staleškog glavara i odbora 1519 i 1520 godine. Posle smrti cara Maksimilijana I naime (12. januara 1519) pa sve do priznanja novih vladara Karla I i Ferdinanda I (11. jula 1520) sa strane kranjskih zemaljskih staleža nastupio je nekakav interregnum. Za vreme ovog staleži su kao najviša upravna i sudska vlast u zemlji sami upravljali Kranjskom. Posao kranjskog zemaljskog glavara s dodeljenim mu odborom od 20 odnosno 10 lica iz redova staleža bio je u ono doba veoma opsežan, a baš o ovome svedoči ovaj treći registar. Njegova sadržina donosi obilatu građu za pravnu, socialnu, političku i ekonomsku istoriju Kranjske i susednjih zemalja u 1519 i 1520 godini, između ostalog ponešto i za ondašnje veze Kranjske s Hrvatskom, Rekom i Istrom.

Publikacija Seuffertova odličan je prilog za političku, upravnu i pravnu istoriju prelaznog doba iz srednjeg u novi vek, kad se i u istočnim predelima starog nemačkog imperija pretvaralo srednjevekovno feudalno uređenje u činovničku i monarhičku državu. Upotrebu ove knjige olakšava jedan savesno izrađeni registar imena i stvari.

M. Kos

*

Tri novije radnje o bosanskim bogumilima:

Pilar Ivo dr., Bogomilstvo kao religiozno-povjestni te kao socijalni i politički problem. Dva predavanja. Zagreb, 1927, 16⁰, 73 str.

Gaković, Petar N., Prilozi za istoriju i etnografiju Bosne. Nestanak bogumila. Islamizacija Bosne. Porijeklo Srba na sjevero-zapadu. Sarajevo, 1933. Izdanje piščevo, 8⁰, 58 s.

Jablanović I. dr. Posljedice islamizacije bogumila u Bosni. (»Vrhbosna«, XLVII (Sarajevo, 1933.) str. 193).

Ma da nijedan od gore navedenih radova ne donosi nekih novih, pouzdanih naučnih rezultata koji bi rasvetlili, ili barem doprinosili rasvetljivanju pitanja bogumilstva u srednjevekovnoj Bosni, ipak vredi da se zabeleže, jer svaki od njih sadrži individualne i originalne poglede na ovo istorijski tako zanimljivo i važno pitanje. Zamršenost i kontradiktornost izvora povlači za sobom kao posledicu to da autori dolaze do sasvim oprečnih zaključaka i pogleda, a da ipak svako od njih može braniti svoje stanovište, nešto na osnovi samih sačuvanih izvora, nešto opet pomoću logičke dedukcije. Na taj način, u današnjim shvaćanjima i tumačenjima ove srednjevekovne veroispovesti nalazimo mnogo više principijelnih verovanja i ličnih ubeđenja nego neoborivih naučnih istina.

Najoriginalniji pogled na suštinu srednjevekovnog bogumilstva dao je pokojni sociolog i političar Ivo Pilar. On prati dualistički princip u veri od samoga početka, od Zaratustre do našega bogumilstva u Bosni, i, na kraju, dolazi do zaključka da je bogumilstvo došlo u Bosnu iz Hrvatske. Prema njegovom shvatanju, bogumilstvo je bilo u slobodnoj Hrvatskoj izraz opozicije narodnog klera i narodne stranke protiv Latina i Rima. Posle propasti hrvatske samostalnosti ta je opozicija morala bežati od Magjara i pobegla je u Bosnu, da se 50 ili 60 godina posle propasti slobodne Hrvatske pojavi u Bosni u obliku bosanskog bogumilstva.

Mogućnosti istinitosti takve smele kombinacije nije ništa manja od nemogućnosti da se njezina verovatnost dokaže bilo kojim istorijskim činjenicama. Ali, kraj tolikih drugih nešto više ili nešto manje verovatnih hipoteza i ova ima svoju opravdanost, barem u toliko koliko može da posluži političkim ubeđenjima ili aspiracijama, što ni drugim hipotezama nije sasvim tuđe. Baš kao takvu treba je zabeležiti i uzeti znanju, kao izraz današnjih dana i prilika i kao pokušaj retroiciranja današnjice na prošlost. Sličnog je porekla piščev nazor o kulturnim prilikama tadašnje Bosne. Usred žalosnih današnjih prilika na polju narodne prosvećenosti služi kao neka svetla uteha pretpostavka da je bila pismenost kod bogumila kud i kamo na višem stepenu, jer je svaki bogumil morao znati čitati Sv. pismo. To se, doduše, ne može ničim dokazati i sve što znamo o prosvetnim prilikama srednjevekovne Bosne govori protiv takvog precenjivanja, ali kao potstrek za što intenzivniji rad današnjeg doba takvo shvaćanje može da bude samo od koristi.

Piščev nazor — fundiran, uostalom, na Torquemadinom zapisniku sa bosanskim konvertitima — da je u srednjevekovnoj Bosni sva trgovina bila u rukama stranaca, prvenstveno Dubrovčana, jer su bogumili nerado gledali trgovačke poslove iz straha pred laži, zakletvom i varkom, našao je odziva i kod drugih pisaca, pa na pr. I. Jablanović u celini pristaje uzanj. Ma da za takvo shvaćanje ne govori ni poznato, od Ć. Truhelke otkriveno bogatstvo gosta Radina, ni mnoštvo bosanskih trgovaca, zanatlija i šegrta u dubrovačkim notarskim knjigama, zadnja reč po ovoj strani bogumilskog pitanja moći će se reći tek onda, kada budu poznata sva dubrovačka arhivalija. Za sada može se takvom shvaćanju, sa puno razloga, suprotstaviti samo druga pretpostavka, naime, da to shvaćanje nije tačno i da ne odgovara istini.

Dok I. Jablanović sa većinom dosadašnjih istoričara uzima da su bogumili, posle propasti samostalne Bosne, prešli na islam, dotle P. Gaković u gore spomenutoj knjizi stoji na drugom stanovištu. On, doduše, ostaje pri nazoru F. Račkoga da su bogumili identični sa »bosanskom crkvom«, ali odbacuje opću hipotezu da su bogumili, osobito vlastela, prelazili na islam, da sačuvaju svoj materijalni i socijalni položaj. Po njegovom mišljenju, Turci su bogumile uništili time

što su odraslo stanovništvo odvlačili kao ratni plen na istok i tamo prodavali kao roblje, a mladi muški naraštaj odgajali kao janjičare. Samo vlaško stanovništvo sa nestalnim naseljima spasilo se je iz katastrofe, a ti vlaški bogumili većinom su prešli na pravoslavlje, manjim delom na katolicizam.

Kao sva ostala, tako se i ovo tvrđenje, ma da je izneto sa puno ubeđenja i autoritativnosti, ne može ničim dokazati. Doduše, treba priznati, i ničim pozitivnim oboriti. Svaki protivdokaz mora se osnivati, kao što i samo ovo mišljenje, na logičkim zaključcima, mesto na realnim faktima i izvorima, pa se radi toga svako mišljenje može braniti. U svemu, gore navedeni radovi pretstavljaju proširivanje bogumilskog pitanja sa novim hipotezama, ali ne i produbljivanje stvarnog znanja.

Dr. Gregor Čremošnik

*

»Kronika mestne občine ljubljanske«. Pod tim je naslovom u početku 1934 u Ljubljani počela da izlazi perijodička publikacija, četvrtgodišnjak, koji izdaje ljubljanska gradska općina sama. Sjajno opremljena izlazi u velikom leksikonskom formatu.* G. dr. Dinko Puc, pretsednik općine Ljubljana (»mestni načelnik in župan ljubljanski«, kako se je u svome uvodu I svesci dne 1 dec. 1933 potpisao spajajući službeni naslov sa popularnim naslovom ljubljanskim) označio je »Kroniku« ovako: »Kronika« će pisati istoriju stanovništva Ljubljane, pojedinih staleža, znamenitih lica i važnih događaja; pričaće povest njezine industrije, trgovine, zanata; beležiće njezine kulturne težnje, umetnički razvoj; geografi, geolozi, arheolozi donosiće svoje studije o njoj«. Na taj bi se način pripravila konačna potpuna istorija Ljubljane. Navešću važnije istorijske članke iz dosadašnjih svezaka: u I. svesci piše prof. dr. A. Melik o »Poplavama na ljubljanskom Barju«, g. Viktor Kopatin S. J. o takozvanom Gruberovom kanalu u Ljubljani (»Gabrijel Gruber S. J. in njegov prekop«), dr. Ivan Lah o »knezu Milošu v Ljubljani« A. Jos. Wester prikazuje »Momente u razvoju Ljubljane od g. 1787—1821«, Ivan Vrhovnik »Slovenštinu (slovenski jezik) u ljubljanskim crkvama«, dr. Angelik Tominec O. F. M. piše o Franjevcima u Ljubljani prigodom 700-godišnjice njihova dolaska u Ljubljanu (1233—1933), dr. Rudolf Andrejka o »najstarijim ljubljanskim industrijama». Na kraju se nalazi ljubljanska »Kronika« godine 1918 i neki životopisi. — U II. svesci nastavlja Dr. Lah raspravu o »Knezu Milošu u Ljubljani«, dr. Stanko Škerlj piše o »talijanskim pretstavama u Ljubljani od XVII do XIX stoleća«, dr. Rud. Andrejka daje životopis Ljubljančanina Fidelisa Terpinca r. 1799, koji je u vremenu 1830.—1868. u Ljubljani i okolici osnovao više industrijskih poduzeća, Vilko Ullmar daje »pogled na naše muzičko stvaranje«, inž. Stanko Sonc prikazuje »istoriju i razvoj povećanja gradske elektrarne ljubljanske«, dr. Rud. Andrejka nastavlja raspravu o »najstarijim ljubljanskim industrijama«, Ivan Vrhovnik piše o »ljubljanskim lipama« i o »nekojim zaboravljenim ljubljanskim svetištima« (crkvicama). Na kraju opet kronika, za god. 1918—1919, i neki životopisi. Sa III se je sveskom »Kronika mestne občine ljubljanske« promenila u »Kroniku slovenskih mest (slovenačkih gradova)«; uvod su joj napisali »župan mariborski« dr. Franjo Lipold, »župan celjski dr. Alojzije Goričan, i župan ptujski« Ladislav (Vladislav) Jerše, »župan kranjski« Ciril Pirc i »župan novomeški« dr. Josip Režek. U toj trećoj svesci izašao je svršetak Lahove rasprave o »Knezu Milošu u Ljubljani, početak rasprave Josipa Jenka: »Ko (kad) nam je stekla prva železnica« (glavna istorija građenja železnice, kasnije nazvane »južne«, oko 1849), nastavak Škerljeve rasprave s talijanskim pretstavama u Ljubljani od XVII. do XIX. stoleća; Makse Samasse je prinos »O istoriji zvonarstva u Ljubljani«; nastavlja se Andrejkina rasprava o »najstarijim ljubljanskim industrijama«; Dr. Jos. Žontar piše o »cerkvi i ustavnom razvoju naših gradova«, Fran K. Kos o »minoritskoj crkvi i jugozapadnom Mariboru u XVIII. stoleću«, V. Ukmar nastavlja »pogled na naše glasbeno stvaranje«, Janko Glaser piše o »Lavoslavu Hordašu i njegovoj tiskari u Mariboru« (posle 1883), arhitekt dr. Ervin Fabrici o »renesansi, baroku i klasicizmu u mariborskom graditeljstvu«; pokojnog generala R. Majstra je rasprava o »preuzimanju gradske uprave u Mariboru dne 2 januara 1919«; Dr. Alojzije Remec izveštava o »nürnberškoj kronici iz god. 1552 u — Ptuju«, a H. Druzović o »Francu Lisztu u Mariboru (16. VI. 1846). I u toj svesci piše Ivan Vrhovnik o »nekim zaboravljenim ljubljanskim svetištima« (o kapeli na Žabljaku). Na kraju je ljubljanska kronika za god. 1920, a mariborska od 1. I. do 1. VI. 1934. Itd.

Dr. F. I.

*

Croatia sacra. Arkiv za crkvenu povijest Hrvata. Sv. 1—6. Zagreb, 1931—1934. Izd. Hrvatska bogoslovska akademija.

Hrvatska historiografija ima vanredno mnogo da zahvali saradnicima-svećenicima. Starije predstavnike, popa Dukljanina, Tomu arhiđakona i t. d. možemo ostaviti po strani, ma koliko oni bili zaslužni za historijsku nauku, jer ovi stari svećenički pioniri historije zauzimaju među Hrvatima isti položaj, kao što svećenstvo kod svih drugih evropskih naroda: Oni su prvi nosioci historijskog znanja. To je slučaj sa Isidorom Seviljskim u Španiji, kao što sa Grgurom Turonskim u Franačkoj, kao što sa Bedom Venerabilisom u Engleskoj, kao što napokon sa Dukljaninom ili Tomom kod Hrvata.

Međutim, ne samo da počeci historiografije pokazuju gotovo isključivo svećenike kao radnike, nego i u novijoj, pa i u najnovijoj historiografiji hrvatskoj svećenici zauzimaju vidne, često i prve položaje. Dosta je da se setimo imena kanonika Kovačevića, Marcelovića i, pre svih, Baltazara Adama Krčelića, da dostojno ocenimo udeo hrvatskog svećenstva na polju hrvatske historiografije XVIII stoleća (ma da su »Illyricum Sacrum« 1751.—1819. dali Talijani), a u XIX. stoleću među naučnim radnicima na polju historije retko se koje ime može meriti sa svetlim imenom kanonika Franje Račkoga.

Posle Račkog, udeo svećenstva je popustio, ali u zadnje doba svećenički je stalež opet pregao da zauzme nekadašnje istaknuto mesto. Neobičnoj agilnosti i energiji P. dr. Miroslava Vanina S. J., profesora katoličke nadbiskupske bogoslovije u Sarajevu, ima naša istorijska nauka da zahvali ovu novu povremenu ediciju koja u skromnom ruhu obične osmerke i u vrlo tankim svescima, ipak znatno obogaćuje poznavanje naše prošlosti. Ma da je »Croatia sacra« namenjena prvenstveno obradi crkvene istorije, ni kulturna istorija u širem smislu ne zaostaje, a i za političku ima srazmerno mnogo materijala.

1. sv. Na uvodnom mestu donosi prva sveska raspravu Stj. Sakača o ugovoru pape Agatona sa Hrvatima proti navalnom ratu (oko g. 679). Rasprava je više prigodničke prirode i pisana, donekle, u stilu koji je, do sada, bio primerice glavno obeležje magjarske patriotske istoriografije a sada recipiran i kod nas ovde onde u naučnim delima. Ipak, Sakačeva podrobna analiza svih, i istočnih i zapadnih, izvora zaslužuje priznanje, bez obzira na to, da li će se svi zaključci prihvatiti kao pravilni.

Zatim je dr. fra J. Jelenić, najugledniji istoričar među bosanskim franjevcima dao, na osnovi izvora, istoriju četvrtog Krstaškog rata, napose detaljno opisujući osvajanje Zadra i Carigrada. U članku »Borba Hrvata za rimokatoličku vjeru god. 1646 do 1647« Emil Laszowski iznosi tekst peticije hrvatskoga sabora od 15. IV. 1646. na zajednički sabor u Požunu, u kojoj se traži zaštita rimo-katoličke vjere protiv protestantizma u Hrvatskoj, i tekst listine cara Ferdinanda III od 17 VI. 1647, kojom se toj peticiji udovoljava. Zatim dr. Milan Šufflay, u članku »Zaratuštra u Crvenoj Hrvatskoj«, prikupio je iz naših izvora srednjega veka i iz današnje toponomastike sve topografske nazive na jugu naše države, između Neretve i Drima, koji idu u prilog Peiskerovoj hipotezi da je bila religija Slovena, pre pokrštavanja, dualističkog karaktera. Kod ozbiljnog naučnog radnika, kao što je bio M. Šufflay, dosta je neugodno što je sašao ipak nešto predaleko te termin »Crvena Hrvatska« upotrebljava i za Pec, Dečane, Ohrid itd., jer to može izazivati posve nepotrebni i odgovarajući odjek na drugoj strani. Urednik dr. Miroslav Vanino objavljuje izveštaj češkog isusovca Rudolfa Bženskog, zanimljiv opis dušobrižničkih putovanja koja je taj Ceh poduzimao po Posavini g. 1688/89. Dr. Lj. Ivančan, u članku »Nešto o bojevima s Turcima kod Siska u XVI stoleću« opisuje borbe oko sisačke tvrđave i njezin pad između godina 1590 i 1593, a Vjekoslav Noršić u 1 i 2 svesci »Croatiae sacrae« prikazuje postanak (g. 1584) i razvoj Hrvatskog kolegija u Beču, u kome su se školovali svećenici-stipendisti iz Hrvatske, dok kolegij nije ukinuo Josip II (g. 1783).

2. sv. donosi raspravu dr. Miha Barade »Episcopus Chroatensis«, u kojoj autor dokazuje da taj naslov pripada dvorskim biskupima hrvatskih kraljeva. Kada je splitski sabor to dostojanstvo trajno vezao sa kninskom biskupijom, on istovremeno ukida naziv. Uz ova razmatranja, glavna je svrha članka da dokaže da Farlatijeva tvrdnja o borbi Grgura Ninskog za glagoljicu ne stoji, nego da je Grgur veran biskup Zapadne crkve. Josip Buturac u članku »Župe arhiđakonata Since u XVIII vijeku« opisuje granice navedenog arhiđakonata pre i posle Turaka i daje statistički pregled župa u prošlim i današnjim vremenima. Urednik dr. M. Vanino S. J. daje biografiju Isusovca Filipa Riceputija koji je na svojim putovanjima sabrao većinu onog materijala što ga je, posle Riceputijeve smrti, u »Illyricum sacrum« objavio D. Farlati. Dr. Rudolf Horvat bavi se istorijom crkve sv. Martina u Prozorju koja se, prvi puta, spominje već godine 1204. Dr. Josip Nagy u ovoj svesci počima, a u četvrtoj završava korisnu bibliografiju istorijske literature za godinu 1930.

U trećoj svesci don Lovre Katić, u članku »Ban Emerik Lacković otimlje dobra kninske biskupije (1368)«, opisuje jednu epizodu općenite pojave XIV stoleća, pojave otimanja crkvenih prihoda i dobara sa strane svetovnih velikaša. Prema tužbi kninskog biskupa Nikole, ban Emerik Lacković mu je oteo na raznim biskupskim imanjima žita, vina, ulja itd. u vrednosti od 1175 dukata (florena). Dr. Josip Nagy (»Sveti Krševan, njegova crkva i samostan u Zadru«), kao dopunu Ivekovićeve knjige »Crkva i samostan Sv. Krševana u Zadru«, obrađuje Zadarsku legendu o Sv. Krševanu

* III svezak ima naslov »Kronika slovenskih mest«.

i dokazuje da se ona podudara sa najstarijim listinama iz god. 918 i 986. Najvažniji rad ove sveske, svakako, pretstavlja rad Dragutina Kambera »Kardinal Torquemada i tri bosanska bogomila (1461)«. D. Kamber u tome radu donosi potpuni tekst abjuracije triju bosanskih bogomila, Kućinića, Tvrtkovića i Voćinića, koje je bosanski kralj Stefan Toma poslao u Rim. Tekst abjuracije je objavljen prema vatikanskom kodeksu 976, dok je Rački za svoje izdanje u »Starinama« poznavao i upotrebio samo nepotpuni tekst Vatikanskog Kodeksa 974. U predgovoru teksta, izdavač ocrtava ličnost kardinala Torquemade, pisca ove abjuracije, koji je među savremenicima uživao glas najučenijeg teologa, ustanovljuje verodostojnost abjuracije kao istorijskog izvora i polemizuje sa pobornicima poznatog nazora da je bogomilstvo u suštini samo nacionalna pravoslavna crkva, kao što su i srpska, bugarska itd. Očigledno neslaganje između »bogomilskih« načela, sadržanih u abjuraciji, i između drugih izvora iz kojih bi se moralo zaključivati na »hrišćanstvo« bogomila, autor kuša prebroditi pretpostavkom o evoluciji bosanskog bogomilstva. U tome pitanju, D. Kamber je previdio da je takav zaključak nemoguć. Ako bi bila abjuracija, recimo, iz XIII stoleća, a momenti koji ukazuju na hrišćanstvo bogomila, iz XV stoleća, onda bi se moglo govoriti o eventualnoj evoluciji bogomilstva u pravcu prema kršćanstvu u toku XIV i XV stoleća. Međutim, i abjuracija koja pokazuje najprimitivniju jeres, a koju te 1461 godine navodno ispovedaju bogomili, i izvori, koji pokazuju bogomile sa sasvim druge strane, jesu iz XV stoleća, pa za evoluciju nema ni vremena. Proći će još mnogo vremena, dok bogumilsko pitanje mognemo izvesti na čisto. Za sada se moramo zadovoljiti sa ove dve glavne hipoteze, a u prvome redu smo zadovoljni što za hipotezu Račkoga sada imamo glavni izvor u pouzdanom izdanju D. Kambera. U zadnjem članku treće sveske dr. Lj. Ivančan prikazuje sudbinu i sve peripetije slavnog Čazmanskog kaptola, od vremena osnutka (zagrebački biskup Stjepan 1232) do najnovijih vremena. Članku je dodat popis svih poznatih čazmanskih kanonika od g. 1307 do danas.

Većina četvrte sveske posvećena je zagrebačkom Kaptolu od g. 1093—1932. U 52 manja poglavlja obrađena su pojedina pitanja iz istorije zagrebačkog kaptola, od kojih neka imaju i općeistorijsku važnost, kao na pr. o tatarskim i turskim provalama (gl. 42 i 48), o ustancima Kaptolu podložnih seljaka (gl. 50 i 51) itd. Dr. Tomo Matić (»Arhivski prilozi o hrvatskim franjevcima u doba Napoleona I«) objavljuje osam zanimljivih akata iz arhiva vrhovne državne policijske vlasti »Oberste Polizeihofsfelle) u Beču, od kojih se većina tiče rada i sudbine bosanskih franjevaca god. 1805—1808. Dr. Kamber izdaje, sa kratkim uvodom, pismo crnogorskih, hercegovačkih i albanskih vojvoda, sakupljenih na zboru u manastiru Morači 26 aprila 1608, u kome mole papu Pavla V za pomoć protiv Turaka.

Peta sveska na prvome mestu donosi iscrpnu studiju dr. Jos. Nagy-a o najstarijim ispravama samostana i crkve Sv. Krševana u Zadru, od kojih je bila sastavljena kopijalna knjiga toga samostana. Dragocen je Don Krste Stošića popis i opis od 144 rukopisa franjevačkog samostana u Šibeniku, među kojima ima vrlo važnih u paleografskom, a i u istorijskom pogledu. Andre Jutronić, u vezi sa objavljenim tekstom izveštaja biskupa Valiera o vizitaciji ostrva Brača god. 1579 raspravlja o istorijskom razvoju pojedinih naselja Brača. Dr. Miroslav Vanino S. J. objavljuje peticiju nepoznatog autora, po svoj prilici titularnog prizrenskog biskupa Petra Katića, kardinalu Aleksandru de Montalto, papinskom kancelaru, da se u Dalmaciju šalju samo biskupi koji znaju hrvatski jezik. Don Vicko Lisičar raspravlja o nameri pape Pija II koji je, prilikom spremanog krstaškog rata protiv Turaka god. 1464, hteo da poseti Dubrovnik. Republika ga je htela dočekati najsvečanije, ma da bi bila time došla u opasan položaj prema Turcima. V. Lisičar objavljuje iz knjiga dubrovačke arhive sve zaključke dubrovačkih veća po toj stvari.

Šesta sveska je ispunjena samo sa dva rada, ali oba od velike vrednosti. Dr. Dragoljub Pavlović izdaje rukopis dubrovačkog isusovca Đure Bašića »Elogia Jesuitarum Ragusinorum«, u kome Bašić ocrtava život od 33 dubrovačka isusovca. Među ovim biografijama nalazimo i imena koja su vrlo dobro poznata u literaturi i u istoriji. Rudolf Zaplata raspravlja, na osnovi akata iz arhive austrijskog konzulata u Sarajevu i na osnovi arhivskog materijala koji mu je stavila na raspoloženje uprava trapističkog samostana u Banjoj Luci, o osnivanju toga samostana i o njegovom daljnjem razvoju u doba turske vlade (1869 do 1878). U dodatku objavljuje 22 dokumenta koji se tiču osnivanja ove najveće, po kulturni i gospodarski život Banja Luke i okoline, neobično važne trapističke kolonije.

Na osnovi ovog plodnog rada, koji je u roku od 3 godine dao tako ozbiljnih i važnih prinosa istorijskoj nauci, mora se samo iskreno zaželiti da daljnji razvoj ovog povremenog izdanja ide istim pravcem širokogrudnog shvaćanja istorije i još širokogrudnijeg prikupljanja saradnika iz cele Jugoslavije. *Dr. Gregor Čremošnik*

* U paktu koji se priprema između Turske i Jugoslavije ima i jedna klausula, koja predvidja mogućnost da učenjaci iz Jugoslavije mogu slobodno raditi u turskim arhivima i bibliotekama. Nadaje se, dakle, mogućnost nove epohe u našoj domaćoj historiografiji, čiji se veliki nedostatak sastoji upravo i u praznini, što našim historičarima nijesu pristupačni turski izvori za Južne Slovjene. U posljednje vrijeme udarile su naše naučne institucije dobrim putem. Pri akademijama u Zagrebu i u Beogradu djeluju dva turkologa gg. Olesnicki i Elezović, a Universitet u Beogradu ima i katedru za orijentalistiku čiji je pretstavnik g. prof. dr. Fehim Bajraktarević. Prije rata zaslužan je orijentalističkim nastojanjem u Sarajevu uz pok. dr. Safvet bega Bašagića g. dr. Karl Patsch (sada profesor Universiteta u Beču), koji je i organizovao bivši Balkanski Institut pri Zemaljskom Muzeju (u kojemu i sada vrijedno rade g. direktor V. Skarić i g. Riza Muderizović). Pojavu za se čini danas naš uvaženi suradnik g. Hamdija Kreševljaković. Jedno je vrijeme iza rata bio aktivan u našoj zemlji i g. dr. Franz Babinger, profesor Universiteta u Berlinu, kupujući i sabirući različna »orientalia« za zbirku Jugoslavenske akademije u Zagrebu. Bašagićeva zbirka prodana je u Bratislavu, jer u Jugoslaviji nije bilo razumijevanja za takovu nabavku. U zagrebačkom »Morgenblattu« g. dr. Babinger opisao je sumarno orijentalističke zbirke u Jugoslaviji, ne osvrćući se na privatne zbirke te vrste. Za zagrebačku akademijsku kaže da ima oko 1400 propisno katalogizovanih komada, a o zbirci Balkan-Instituta u Sarajevu veli da ima oko 1750 komada, ali da se o njima mogu dobiti obaveštenja samo iz »sasvim kratkog i manjkavog spiska«. U Zemaljskom Muzeju u Sarajevu čuva se posebno u arhivu oko 1150 rukopisa i štampanih spisa različnih muslimanskih naroda. Gazi Husrevbegova biblioteka u Sarajevu ima oko 2000 rukopisa, no vrlo skroman popis o tome. U Bitolju pak postoji biblioteka muslimanske općine sa djelomično vrijednim rukopisima. O novo osnovanoj zbirci Srpske Kr. Akademije nauka u Beogradu ne zna ništa, kao što se pobliže ne izražava o zbirci u Državnom Arhivu u Dubrovniku za koji samo kaže, da je dobro opremljen blagodareći kraljevoj brizi. Oko 100 komada dubrovačkih »turcica«, koji su vraćeni iz Beča, zadržano je potom u Beogradu u rečenoj akademiji. G. grof dr. Babinger izrazio se vrlo pesimistično o naučnom iskorišćivanju rečenoga blaga kao da ga niko ne izučava. A što se tiče predložene zabrane izvoza muslimanskih starina, specijalno rukopisa, misli da se praktično ne će nikada moći provesti takova zabrana. »Ko se ozbiljno brine za čuvanje tih uspomena taj će se pobrinuti da one ostanu u zemlji. Ja sam uvijek smatrao svojom prvom dužnošću da svaki pojedini komad ostavim u zemlji i da se ni jedan ne prenese preko granice. Ali, ako se zaista nađe trgovac ili naučenjak koji bi htio kupovati takove rukopise za svoje lične ciljeve ili za potrebu domaćih muzeja niko mu u tom ne bi mogao stavljati ozbiljnih zapreka. Kako saznajem, nedavno je jedan Englez kupio u Bosni više muslimanskih rukopisa i vjerovatno ih iznio iz zemlje. Umjesto povike i jeftine sentimentalnosti trebalo bi s muslimanske strane pobrinuti se, da se širokim narodnim masama objasni vrijednost takvih spomenika, pa da se besplatno ili uz umjerene cijene povjere čuvanju državnih naučnih instituta. Ali isto tako trebalo bi poraditi, da se neki od mlađih muslimanskih naučenjaka u Jugoslaviji posvete proučavanju prošlosti«.

*

* Nedavno je knjižara Gustava Focka iz Leipziga ponudila Universitetskoj knjižnici u Beogradu na prodaju za vrijeme rata ukradeni (»zaplijenjeni«) rukopis Dušanova zakonika za 3.500 maraka. O tom slučaju piše beogradska »Politika« 12. XI. 1933. m. o.: »... U porodici popa Sime Dvoranca iz Dvorana blizu Prizrena, porodici staroj po lozi i čuvenoj po vrlini, nađena je nešto iza polovine prošloga veka hrisovulja Stevana Dečanskog izdata episkopijskoj crkvi Sv. Bogorodice u Prizrenu; i najverodostojnija recensija Dušanovog zakonika, o kojoj je Novaković tako merodavno rekao šta pretstavlja kao spomenik za kulturnu istoriju srpstva. Rukopis je našao i otkrio prizrenski učitelj Nikola Musulin. Potom je prenesen u Beograd.

Kako je rukopis došao na čuvanje vajkadašnjoj sveštenićkoj porodici u Dvorance, kroz koje je manastirske skrinje prošao, ko su ona šestorica jeromonaha, jerođakona i monaha što su na dasci njegove rastove korice stavili starim naherenim slovima svoja blagočestiva imena — sve je to neosvetljena prošlost.

Kako tako prizrenski rukopis u 165 listova, ojađen vekovima, nije ruiniran do te mere, kao, na primer, struški, atonski ili studenički prepis, to se smatra za najpotpuniji najstariji prepis Dušanova zakonika. Sa prvoga kvaterniona nedostaju mu dve listine. Na jednome drugome mestu nedostaju mu još tri listine, koje nikakvim ko-

njekturama nisu popunjene, te se »ne može prežaliti šteta što je to izgubljeno«.

Tako je rukopis došao u Beograd na čuvanje. Arhimandrit Nićifor Dučić, znalac starih spomenika, i ondašnji čuvar starih rukopisa, obraća pažnju na »Nomokanon Dušanov zakonik i odgovor carigradskog patrijarha Genadija kaluđerima sinajskog manastira na neka njihova pitanja«. Drugom prilikom N. Dučić je zabeležio da je Dušanov zakonik St. Novaković odavde prештampao nazvavši ovaj prepis »prizrenski«. Zahvaljujući ovome rukopisu, Novaković je i mogao da izda svoje kapitalno delo »Zakonik Stefana Dušana cara srpskog«. Rukopis je ovim izmirio nauci svoj dug, ali ne i svoj tribut trgovini. Potreban je bio rat, neprijateljska bezobzirnost i poslovnost knjižare Foka iz Lajpciga pa da se naš znameniti kulturni spomenik izloži prodaji po cenu od 3.500 zlatnih maraka«. — U broju od 16. XI. javlja isti list, da je rečeni kodeks ponudila na prodaju i dala u depozit neka dama iz najviših njemačkih aristokratskih krugova zapravo antikvarijatu dr. Josepha Baera u Frankfurtu na Majni pa da je g. Fock izvršio samo posredovanje.

*

* Gradski muzej u Osijeku još je u vrlo nesređenim prilikama: Numizmatička zbirka u trima sobicama u Kuhačevoj ul. (u Tvrđavi), a rimske iskopine u novogradskoj pučkoj školi. Zbirka rimskoga novca sadržava ca. 25.000 komada i ona je u najnezgodnijem postavu, obzirom barem na dolazak stranih stručnjaka. Toj je zbirca osnivač Franjo Sedlaković (trgovac drvima), koji se poslije (more patrio) preselio u Beč, ali je svoju zbirku poklonio rodnom gradu, osjećajući svoju hrvatsku dužnost. Njegov je »nasljednik« ing. Czukor (brat mu košutovac, koji je odao tajnu zakopane magjarske krune!), no on sam nije htio naučiti magjarski te je napustio službu kod Alföld-željeznice, i ostao bez mirovine. Osim novca sabirao je i druge rimske starine. Treći zaslužni osječki numismatičar bio je C. F. Nuber. I ako su ova dva potonja muža tuđe krvi zadužili su hrvatsku kulturu. Značajno je držanje gradskih vlasti: na Mažuranovićevu vijencu u gradskoj kući još uvijek su prazna dva stana, a i jedan od njih bi zadovoljio gradske muzealne potrebe. Mladi lokalni arheološki klub »Mursa« pozabavio se akutnim osječkim muzejskim pitanjem ističući, da Osijek kao centar političkog, privrednog i kulturnog života ravne Slavonije nije za svoj muzej učinio, što je trebao učiniti, ma da gradska općina ima na pretek objekata. Zato je klub predložio, da se osječkom gradskom muzeju osigura nekoliko soba u prizemlju kuće uz Perivoj kralja Tomislava. (Isp. predlog u 24. br. mj. lista »Hrvatska Obrana«, god. XXIX.)

* U Beogradu je 31. XII. 1933. održan u Narodnom Pozorištu svoje vrste »sabor« narodnih nošnja. Tom je prilikom g. dr. M. Dragić održao predavanje u kojem je m. o istaknuo:

»U privrednom sistemu patrijarhalne zadruge žena je pretstavljala određen moralan i privredan faktor. Imala je svoju specifičnu oblast rada. U toj oblasti ženskoga rada mogla je sistematski, nesmetano da razvija svoje sposobnosti, ukus i ljubav prema tome radu. I tako je u patrijarhalnoj zadruzi mlada devojka obično godinama vezla svoj zubun, pregaču, ćilimove — svoje devojačke radove. Pređu je pripremala leti, čuvajući ovce po visokim ispašama naših Dinarida i drugih planina. A u zimskim noćima, uz svetlost ognjišta brvnare ili zapaljenog luča, primitivnim sredstvima, na gruboj podlozi, stavljala je bod do boda na svojoj tkanini. I stvarala svoja tkanja krasnog sklada boja, punih lepota i postojanosti. Narodnim tkaninama podmirivana je celokupna potreba naše patrijarhalne zadruge. Zadrugarska privreda davala je sirovine. Ovim sirovinama žena je dodavala sa svoje strane: rad i trud, znanje, volju i ukus, čežnju i ljubav. Ove više primese ženske duše stvarale su od neugledne sirovine tvorevine umetničke vrednosti. Tako su naše narodne tkanine postale potreba, a ujedno ponos i radost naroda. Ali narodni život, postojan i otporan, podložan je i dalje mnogim novim uticajima. Ovi uticaji počeli su da menjaju i život patrijarhalnih zadruga. Nije se moglo odoleti naletu događaja i novog privrednog života. Starih zadruga sve je manje i manje. Skoro ih je nestalo. Sa time treba računati, a u novim oblicima porodičnog života treba stvarati i istaći nove principe privrednog blagostanja i porodičnog morala i sreće. Raspad starih porodičnih zadruga i nov privredni život novčanog karaktera uništio je stari raspored domaćih poslova. Selo sve više oseća potrebu za unovčavanjem svojih proizvoda. U takovim momentima vrlina patrijarhalnoga može nešto da izgubi od svoje apsolutne vrednosti. Jer inokosna porodica već teže podnosi, da devojka provede dve do tri zime, spremajući lep, kitnjasti zubun. Ženi je ostalo sve manje i manje vremena za izradu ručnih tkanina. Treba orati, sejati, kopati i — prodati. A za novac, ako se dobije, nabaviće se i iz varoši nešto materije, potrebne za odeću. I tako narodna ženska tkanina počinje da malaksava u sukobu sa nečim novim. A prva žrtva ovoga sukoba bila je žena, a zatim uopšte ceo život našega sela. Pojavila se nova slika sela: Žena počinje da napušta svoju nošnju, koja joj je obično davala nimbus specifične ženske narodne lepote. Na mesto ukusnih tkanina i vezova žena sela stavlja na sebe novu odeću, proizvod fabričke industrije. I pored odvajanja žene od ognjišta kućnog zbog proizvodnje i boljeg unovčavanja poljoprivrednih produkata, seljak mora biti razočaran. Unovčavanje podbacuje. Od unovčenog proizvoda jedan deo mora da se odvoji za fabričke tkanine, koje žena više ne proizvodi. A za taj novac dobija se obično fabrička tkanina najlošijeg kvaliteta. Naš narod teško oseća ovaj proces napuštanja narodne nošnje. Smatramo da se čini velika nepravda primedbom, da narod napušta svoju nošnju samo iz površnih, neopravdanih razloga: raskoši ili lenosti. Možda i ovaj elemenat igra kadgod ulogu, ali samo sasvim podređenu. I baš u ovome vremenu naša je nacionalna dužnost da se ukočena proizvodnja narodnih tkanina opet oživi. Naša je misao da tradicionalna kućevna proizvodnja narodnih tkanina mora da dobije svoje ponovno realno značenje, da seoska žena proizvodnjom kućevnih tkanina treba da vrši novu privrednu funkciju; da kućevna nacionalna industrija treba da pretstavlja nov, svež činilac, sa kojim naše selo i naš narod treba da reaguje na današnju privrednu krizu. Ne mislimo da se zadrži progres i da se vraća na staro. Može nastupiti i potrebna reforma narodnog odela — usled novog načina privrede i života uopšte. Ali odlazak seoske žene na pijacu nije doneo selu željeno privredno dobro. Naša je želja da seljanka, čuvajući psihu i mentalitet žene, ostaje više vezana uz svoje ognjište, uz svoje dete, a da negovanjem i usavršavanjem domaće industrije kućevnih tkanina vidno pomogne privrednom stabilizovanju svoje porodice. Da u ovome radu bude obezbeđeno privredno načelo o rentabilitetu rada. Da ne sretamo jadne žene dalmatinske Bukovice i Ravnih Kotara, kako same jadno odevene prodaju trgovcima i putnicima svoju nekadašnju devojačku spremu, već da se kućevna proizvodnja organizuje i podigne na stepen naše nacionalne, sistematizovane kućevne industrije. Na ovo pitanje gledamo kao na pitanje realne narodne i državne politike. Stručnjaci su izračunali i podneli resornom ministarstvu zvaničan izveštaj, da bi kod nas oko 2 miliona žena, koje su bile primorane da napuste kućevnu proizvodnju, organizovanim radom u toku četiri zimska meseca mogle da stvore narodnoj privredi jednu milijardu dinara. Da bi se ova ideja organizovano sprovodila, tumačila i zastupala stvoreno je naše društvo »Jugoslavenska narodna nošnja«. Ciljevi su jasni, pozitivni. Smatramo da će narod ponova prihvatiti i unaprediti rad na izradi svojih kućevnih proizvoda, ako bude mogao za proizvode svoje domaće radinosti da nađe pijacu. A ovo će se postići, ako se usavrši kućevna proizvodnja tkanina tako da zadovolji potrebe svih slojeva naroda. Zbog toga »Jugoslavenska narodna nošnja« želi da radi na širenju i unapređivanju proizvodnje, obrade i prodaje svih domaćih predivnih vlakana. I to kako za domaću potrebu, tako i za izvoz. Zatim da širi potrebna znanja i uvodi savremene sprave, kako bi se na racionalan i narodno-umetnički način vršilo predenje, tkanje, pletenje, vezenje, bojadisanje i šaranje. Podmirivanjem potreba u odevanju u domaćim rukotvorinama i organizacijom prodaje domaćih predivnih vlakana i rukotvorina podići će se, nesumnjivo, stanje narodnog privrednog života. A žena postaje značajan privredni faktor, ne napuštajući ognjište. Naše stare patrijarhalne zadruge pretstavljale su solidne tvrđave našeg nacionalnog, moralnog i privrednog života. Verujemo da boljim organizovanjem i unapređenjem naše kućevne proizvodnje može i današnja inokosna porodica našeg naroda da pretstavlja isto tako solidnu tvrđavu nacionalnog moralnog i privrednog dobra, odolevajući bolje teškim privrednim prilikama sadašnjice. Ovo pitanje pretstavlja ujedno jedan važan problem i naše nacionalne i državne politike. Jer u životu jednoga naroda potrebna je harmonija i večiti sklad između materijalnog i duhovnog u životu«. (»Isp. opširnije u beogradskom dnevniku «Politika« 1. I. 1934.)

*

* U Kragujevcu su 5. januarija (siječnja) 1834. (po starom (julijanskom) kalendaru) počele izlaziti »Srbske Novine«, koje su od 10. julija (srpnja) nastavile izlaženje u Beogradu. Na uspomenu je o. g. priređena u Beogradu prigodna novinarska izložba, koja je prikazala stanje dnevne štampe u Jugoslaviji u prosincu 1933. Sama izložba trajala je u paviljonu društva »Cvijeta Zuzorić« od 17. do 28. I. 1934. s mottom »Sto godina naše štampe«, osvrćući se tu, dakako, na istočni dio države.

*

* Istorisko Društvo u Beogradu održalo je svoj redovni sastanak 3. II. o. g. s ovim dnevnim redom: 1) Dr. St. Stanojević: Stara srpska književnost u istorijama književnosti Angjelića, Veljković-Savkovića i Gesemanna; 2) Dr. Al. Pogodin: Osnivanje ruske države. Društvo održava svoje sastanke u staroj zgradi beogradskog universiteta, dvorana br. 17., a iza sastanaka slijede tzv. drugarske večeri.

*

* Među ostalim novim članovima Srpske kr. akademije nauka u Beogradu 12. II. o. g. izabran je za redovnog člana g. dr. Nikola Radojčić, profesor Universiteta u Ljubljani, koji je surađivao u svoje vrijeme i u »Narodnoj Starini«. Rođen je 29. VIII. 1882. u Kuzminu. Promoviran je u Zagrebu 1907. na čast doktora filosofije. Od 1908. do 1920. bio je srednjoškolski profesor u Sr. Karlovcima. 1920. izabran je za profesora narodne historije u

ljubljanskom universitetu te je danas jedan od najvrsnijih domaćih povjesničara koji se naročito bavi poviješću stručne metodologije.

*

* Dne 7. III. 1934. održalo je Istorijsko Društvo u Beogradu svoj redovni sastanak s ovim dnevnim redom: a) dr. Ferdo Šišić, prof. univ. u Zagrebu: Kako je postala titula bosanske biskupije i djakovačka katedrala? — b) dr. Vladimir Mošin, priv. doc. universiteta u Beogradu: Gde su se pisale grčke povelje srpskih vladara?

*

* 25. ožujka o. g. otvorena je u zgradi Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti na Zrinjskom trgu u Zagrebu retrospektivna izložba hrvatske umjetnosti (1830—1930) i povodom pô stoljeća postojanja Strossmayerove galerije slika. Uredništvo »Narodne Starine« nije bilo pozvano na otvaranje ove izložbe što registriramo za ilustraciju postupka prema našemu časopisu u kojem su, uostalom, surađivala i surađuju i izvjesna gg. akademici. Međutim, prelazeći preko toga bilježimo po hroničarskoj dužnosti određenoj za okvir »Narodne Starine«, da je izložbeni odbor rasporedio materiju na periode. Prvi period je fiksiran na razdoblje 1830.—1860. (predilirski, ilirski i poilirski period): dvadesetak umjetnika sa neko sedamdeset radova, pretežnom većinom djela nehrvatskih umjetnika kako to i pristoji tadašnjemu kulturnom stupnju u užoj Hrvatskoj. Od Hrvata ističu se Vjekoslav Karas (1821.—1858.), Karlovčanin, Marija Bedeković (udata za barona Stürmera), Karolina Mihanović i Ladislav Jelenčić. Nadalje su tu: Slovenac M. Stroy (1803.—1871.) te Slovak J. Zasche (1826. do 1863.). U svečanom govoru rekao je pretsjednik akademije g. dr. A. Bazala, prof. univ., da i ako Strossmayer osnivajući galeriju umjetnina nije imao namjeru da Zagreb istakne do ugleda jugoslovjenske Firenze ova će izložba ipak pokazati, da je hrvatska umjetnost ispunila znatnu ulogu u izgradnji kulture Južnih Slovjena.

*

* Perfektuiran je epilog u vrijeme rata nestalog kodeksa Narodne Biblioteke Dušanova zakonika, koji je u doba svjetskog rata otuđen kao i mnogi drugi dragocjeni spomenici. Zahvaljujući kulturnom stanovištu njemačkih državnih vlasti pomenuto narodno blago sada je vraćeno na pravo mjesto. U vrijeme povlačenja srpskih vlasti u doba rata trebao je taj primjerak Narodne Biblioteke u Beogradu da s ostalim dragocjenostima krene u Kragujevac, no teretna kompozicija nije mogla zbog ratne pometnje da kreće iz Kragujevca. Vagon sa mnogim arhivskim dokumentima i starim rukopisima bio je bačen na sporednu železničku prugu gde je ostao neko vreme. Na neobjašnjeni način, kada su već bili Nemci zauzeli Kragujevac, zaostala teretna kompozicija voza buknula je u plamen. Ne znajući o čemu se radi i šta sve gori u zapaljenoj kompoziciji, g. von Vilkens (njemački oficir) naredio je svojim vojnicima da spasavaju iz plamena sve što god mogu. Iz vagona u plamenu izvučena su tada mnoga državna akta i između njih i Dušanov zakonik sa metalnom kasetom u kojoj se nalazio. G. fon Vilkens kao revnosni oficir prijavio je višim vojnim vlastima da je iz zapaljenih vagona uspeo da spase neka dokumenta. Za spasenu arhivu vojne vlasti su pokazale puno interesovanje. Ali ih zato ni najmanje nije interesovala jedna stara debela knjiga ispisana nekim neobičnim slovima, sa koricama u telećoj koži, koje je već načela crvotočina... I ne sluteći da se radi o kulturnom spomeniku neocenjivog značaja za državu koju su pregazili, neprijateljske vojne vlasti, ne znajući ni same šta da učine sa ovom neobičnom knjigom, našle su za najpametnije da je ponude samome g. fon Vilkensu za uspomenu. »Politika« (Beograd, 9. IV. 1934.) nastavlja opisom dalje:

G. fon Vilkens je uzeo staru knjigu. Knjiga je postala sastavni deo njegovog oficirskog prtljaga. Tako je prizrenski prepis Dušanovog zakonika počeo da ide zajedno sa svojim neobičnim gospodarom kroz sve peripetije Svetskoga rata.

G. fon Vilkens je, međutim, nosio sobom stari rukopis i ne sluteći šta on pretstavlja. Za njega je to bila jedna mala neobičnost koja bi trebalo da ga kao uspomena na Balkan nekad potseti na prošle dane ratovanja.

G. fon Vilkens, pošto je rat prestao da besni, počeo je mirno da živi u jednoj poljskoj varoši. Imućna plemićska porodica kojoj je on pripadao počela je po ratu da gubi svoje posede i svoje bogatstvo. Materijalne neprilike su bile na pomolu. Vreme ih je samo povećavalo. G. fon Vilkensu od svega prolaznoga imanja ostajala je netaknuta, najmanje prolazna, njegova plemićska titula. Ali, to je lepo uvideo jednoga dana g. fon Vilkens, od titule se ne živi. On je zato počeo da unovčuje najpre svoje dragocenosti i tako redom došao i na stvari manje važne. Nisu pražnjene samo sobe jednog plemića sa zvučnom titulom da bi se od prodatih stvari živelo, nego su čak počeli da se pretražuju i plemićski tavani... Došlo je konačno do ekspertize u Njemačkom poslanstvu u Beogradu.

Određeni su g. dr. Aleksandar Solovjev, profesor universiteta i g. Svetozar Matić, pomoćnik upravnika biblioteke i kustos starih rukopisa. Snabdeven punomoćjem, g. Matić je zajedno sa g. dr. Solovjecom i sa g. Janzonom, savetnikom poslanstva, izvršio ekspertizu poslatoga rukopisa i o tome su sastavili protokol. Protokol ekspertize načinjen u Nemačkome poslanstvu od delegiranih stručnjaka glasi: »Videli smo 8-og februara 1934 godine jedan stari rukopis da bi ga lično pregledali i brižljivim ispitivanjem ustanovili da li se kod toga rukopisa radi o »Prizrenskom rukopisu« zakonika Cara Dušana, koji je za vreme rata nestao. Na osnovu sledećih podataka došli smo do uverenja da se nesumnjivo radi o Prizrenskom rukopisu koji je od 1869 godine čuvan u Narodnoj biblioteci u Beogradu, a koji je za vreme rata nestao: 1) Isto kao što je opisano u štampanom katalogu Narodne biblioteke od 1903 godine tako je i na ovome rukopisu ima 165 strana. 2) Na strani 107 b. stoji jedna datirana primedba iz 1590 godine... 4) Osim toga na strani 131 b. u sredini vide se jedan odeljak o širokim crveno ispisanim početnim redom isto su tako crveno ispisana sledeća dva reda. Od toga odeljka nalazi se jedan faksimil Feodora Zigelja »Zakonik Stevana Dušana« od 1872 godine a sa njim počinje pravi tekst zakona. 5) Po opisu iz knjige Stojana Novakovića (Zakonik Stevana Dušana, Beograd 1870 godine) nedostaju zakoniku dva prva lista, što se podudara i sa pokazanim primerkom. 6) Na četvrtoj strani nalazi se jedna veća šarena arabeska. 7) I na posletku, pokazani rukopis je istovetan sa izgubljenim, jer je potpuno istih srazmera 22 sa 15,5 cm. S obzirom na to da se ovde radi sa podacima za koje bi nemoguće bilo naći ih u dva različita rukopisa, sa potpunom sigurnošću smo uvereni da nikakva sumnja ne može o tome postojati da je ovo »Prizrenski rukopis Dušanovog Zakonika«. Pošto su naši stručnjaci sastavili protokol ekspertize zajedno sa savetnikom g. Janzonom i utvrdili pozitivno katalozima Narodne biblioteke čija je svojina pronađeni rukopis, potrebno je da se obave samo još neke formalnosti, pa da se stari rukopis iz Nemačkoga poslanstva preseli u Narodnu biblioteku. Dok protokol ekspertize ne bude otišao u Berlin i nemačke vlasti ne donesu definitivno odluku da se da biblioteci, rukopis ostaje na čuvanju u Nemačkome poslanstvu u Beogradu. Posle protokola o ekspertizi pitanje povratka znamenitog rukopisa u Narodnu biblioteku svodi se na pitanje forme, koja će, uostalom, biti u najskorijem vremenu zadovoljena«.

*

* U Beogradu je osnovano Društvo za proučavanje historije područja bivše Kraljevine Crne Gore. Izrađena su pravila, birana uprava, a društvo će imati dva sjedišta: u Beogradu i na Cetinju. Uglavnom će se novo društvo baviti pribiranjem povjesne građe (isp. N. S. XII. (1933.) str. 303.). Jedna okružnica (28. III. 1934., br. 53.) kaže: »Iako je Crna Gora sticajem istorijskih događaja prestala da postoji kao samostalna državna jedinica, iako je ona sama dakle tako htjela, jer je njena najveća želja ostvarena ujedinjenjem i oslobođenjem cijelog jugoslovenskog naroda, ipak pored svega toga ona postoji i živi kao neizmjerno velika istoriska stvarnost sa svojom divnom, svijetlom i značajnom prošlošću, koja je prepuna velikih događaja, vrlih i slavnih imena, uglednih samoodricanja, viteških pregnuća i nevjerovatno obimnog altruizma, i koja prema tome nikako ne pripada samo nama, našoj naciji nego, po prošlosti starih Grka i Rimljana, nauci cijelog čovječjeg društva, cijelog čovječanstva...«

*

* U Bitolju je osnovan Gradski muzej koji će biti svojina općine bitoljske a do imenovanja stalnog, plaćenog čuvara (kustosa) upravljaće njime savjetodavni odbor.

*

* U Slavonskom Brodu postoji Gradski muzej u zgradi koju je gradu poklonio bivši načelnik Horvat. Kustos muzeja je g. Julius Hofmann, koji se požrtvovno posvetio uređenju ove kulturne institucije i čija se numizmatička kolekcija nalazi također u muzeju. Ovaj brodski muzej nije strogo uzevši historijsko-arheološki i etnografski, što bi bilo poželjno, nego sadržaje i predmete različnih sadašnjih, šta više i školskih izložaba, koji bi spadali zapravo u školske kabinete i u zanatlijske domove. Nego prvi su napori hvalevrijedno učinjeni te se zasad malobrojne starine grada Broda na Savi mogu nedjeljom vidjeti izložene u dvije dvorane. U franjevačkom samostanu ima također antikviteta te će možda biti moguće uvidjavnošću nadležnih, da i ti predmeti dođu kao deposit u muzej. Započela je i izmjena izvrsnih duplikata s muzejima u Osijeku i u Sl. Požegi. Grad Slavonski Brod pokazao je smisla i predlogom muzejske stavke u gradskom proračunu, dok će glavnu potporu dati novoosnovano »Kolo prijatelja gradskoga muzeja« u Slavonskom Brodu.

*

* U Dubrovniku je održana VIII. glavna skupština mjesnoga Hrvatskog Starinarskog Društva pod predsjedanjem g. dr. Zvonimira Bjelovučića, koji je komemorirao smrt počasnog člana Frana Radića, ističući njegove zasluge za hrvatsku arheologiju*. Tajnik dr. fra Bogoljub Velnić izvijestio je o prošlogodišnjem radu društva, isto o stanju bla-

gajne don Gjuru Krečak namjesto otsutnog dr. N. Kisića. Na predlog presvj. g. kanonika don Iva Fabrisa jednoglasno je ponovo izabran stari odbor. Skupštini je pribivao policijski izaslanik g. Ilko Ratković.

*

* Širom države, u provincijskim mjestima opaža se jedna simpatična, gotovo tipična pojava za naše vrijeme, da se, naime, nadoknade propusti prijašnjih naraštaja osnivanjem lokalnih muzeja. Tako se i u Negotinu našao pobuđen vrijedan krug mjesnih intelektualaca koji je osnovao mjesno muzejsko društvo sa svrhom da pomaže istom kreirani Gradski Muzej »Hajduk Veljko« u Negotinu. Muzej ne će biti samo starinarski, nego će reprezentovati i okolišnu floru i faunu. Prošle godine bila je stogodišnjica oslobođenja negotinske krajine i prigodna kulturno-historijska izložba, što je dalo povoda za rečeno pohvalno ostvarenje stalnoga muzeja.

*

* Mjeseca svibnja o. g. pronađena je na tavanu općinskog poglavarstva u Petrinji stara zastava i arhiv streljačkog mjesnog društva. Zastava je posvećena 1816., dok se iz arhivskog materijala vidi da je društvo osnovano u doba francuske okupacije 1813.

*

* Epohalan pothvat učinili su gg. dr. Petar Skok, prof. Univ. u Zagrebu, i dr. Milan Budimir, prof. Univ. u Beogradu, osnivanjem instituta i revije za studij Balkana (»Revue Internationale des Etudes Balkaniques«) sa sjedištem u Beogradu. Naš časopis pratiće ovo nastojanje s najvećim simpatijama, nadajući se da će Južni Slovjeni kao centar Balkana zauzeti vodeći položaj koji im pripada u kulturnoj sadašnjici i budućnosti.

*

Narodnoj skupštini saopćeno je srpnja o. g. da je Ministar prosvjete uputio predlog zakona o muzejima. Najvažnije odredbe toga zakona ove su:

Čl. 2. Državni muzeji postoje u Beogradu, Zagrebu, Ljubljani, Sarajevu, Splitu, na Cetinju i u Skoplju. Njihov broj, oblasti i nazivi određuju se uredbom koju propisuje Ministar prosvjete. O otvaranju novih muzeja i određivanju njihovih oblasti odlučuje Ministar prosvjete po saslušanju Muzejskog savjeta. U Beogradu spajanjem sadašnjeg Istorijsko-umetničkog muzeja i Muzeja za savremenu umetnost osniva se državni muzej pod imenom Kraljevski muzej u Beogradu. Ovaj muzej stoji pod pokroviteljstvom jednog člana Kraljevskog doma, kojega u tu svrhu odredi Kralj svojim ukazom. Čl. 7. Pored općih uslova iz Zakona o činovnicima moraju imati, i to direktori muzeja: doktorat dotične struke, naučne radove i najmanje 10 godina efektivne državne službe od kojih 5 godina u muzejima; kustosi doktorat dotične struke, naučne radove i najmanje 6 godina efektivne državne službe od kojih 3 provedene u muzejima; pomoćnici kustosa diplomu fakulteta odgovarajuće struke i položeni državni stručni muzejski ispit. Direktor Kraljevskog muzeja u Beogradu postavlja se po prethodnoj saglasnosti Pokrovitelja muzeja po saslušanju Muzejskog savjeta. Čl. 10. Ako su pojedini muzejski predmeti tijesno vezani za izvjesno mjesto može se odlukom Ministra prosvjete u cilju prikupljanja što većeg broja objekata osnovati u takvom mjestu lokalni muzej. Koji će se objekti ostavljati lokalnim muzejima odlučivaće direktor državnog muzeja u čijoj oblasti bude osnovan lokalni muzej. Eventualne sporove rješava Ministar prosvjete po saslušanju Muzejskog savjeta. O organizaciji, položaju i kvalifikacijama osoblja kao i o izdržavanju državnih i lokalnih muzeja i galerija Ministar prosvjete po saslušanju Muzejskog savjeta, a u saglasnosti sa Ministarskim savjetom propisuje naročitu uredbu. Čl. 11. Po odobrenju Ministra prosvjete mogu se osnivati nedržavni muzeji, galerije ili zbirke namijenjene javnosti. Oni moraju imati svoj statut koji odobrava Ministar prosvjete po saslušanju Muzejskog savjeta. Ove ustanove stoje pod stručnim nadzorom direktora nadležnog državnog muzeja i moraju imati osoblje sa kvalifikacijama koje se traže za osoblje državnih i lokalnih muzeja Čl. 12. Za muzeje, galerije i zbirke Srpske kraljevske akademije, Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti kao i Univerziteta i Umjetničke akademije ne važe propisi ovog zakona. Za slučaj da ove ustanove svoje kolekcije povjere na čuvanje državnim muzejima, odnosi između tih ustanova i državnih muzeja regulisaće se Pravilnikom, koji propisuje Ministar prosvjete. Čl 13. Radi čuvanja starina koje su po prirodi svojoj vezane za mjesto (građevine, nekropole i sl.) može se svakom državnom muzeju za njegovu oblast postaviti po jedan državni konzervator starina sa doktoratom iz historije, umjetnosti ili arheologije ili arhitekture. U administrativnom pogledu državni konzervator potpada pod direktora muzeja. Za zvanje državnog konzervatora važi sve što je ovim Zakonom propisano za zvanje kustosa muzeja. Čl. 15. U važnijim mjestima Ministar prosvjete može postaviti honorarne lokalne konzervatore koji su po svojoj struci najbliži arheološkoj ili historijsko-umjetničkoj nauci ili arhitekturi. Tamo gdje postoje lokalni muzeji, rukovaoci tih muzeja mogu vršiti dužnost lokalnih konzervatora. Dužnost lokalnih konzervatora je ista kao i državnih konzervatora kojima su potčinjeni. Honorar lokalnim konzervatorima određuje Ministar prosvjete. Čl. 17. Iskopavanjem muzejskih objekata i spomenika i naučnim istraživanjima rukuju direktori muzeja i kustosi. Ministar prosvjete može odobriti iskopavanje i naučno istraživanje pravim i dopisnim članovima domaćih akademija nauka i nastavnicima Univerziteta. Na preporuku ovih ustanova kao i na osnovi neposredno podnijete molbe nadležnom direktoru muzeja rad na iskopavanju može se povjeriti i drugim stručnjacima van muzeja, ali samo po odobrenju Ministra prosvjete, a po saslušanju direktora muzeja. Iskopavanje spomenika preduzimaće direktori i kustosi muzeja kao i druga ovlašćena lica saobrazno propisima o čuvanju starina. Čl. 23. Kao savjetodavni organ Ministra prosvjete za sve muzejske poslove ustanovljava se Muzejski savjet. Dužnost je Muzejskog savjeta da po svima pitanjima u vezi sa ovim Zakonom daje mišljenje Ministru prosvjete bilo na njegovo traženje bilo po svojoj inicijativi. Čl. 24. Muzejski savjet sastavljen je od članova po položaju i članova imenovanih Kraljevim ukazom na tri godine. Kao članovi po položaju u Muzejski savjet ulaze direktori državnih muzeja i načelnik Općeg odjeljenja Ministarstva prosvjete. Kao imenovani članovi u Muzejski savjet ulaze: 1) po jedan pretstavnik Srpske kraljevske akademije i Jugoslovenske akademije znanosti i umjetnosti; 2) po jedan pretstavnik filozofskog fakulteta prirodnjačke ili historijsko-arheološke struke u Beogradu, Zagrebu, Ljubljani i Skoplju koga izabere i predloži Savjet dotičnog fakulteta; 3) jedan pravni stručnjak uzet iz reda profesora Pravnog fakulteta ili sudija viših sudova. Za predsjednika Muzejskog savjeta postavlja se Kraljevim ukazom jedan od članova Savjeta. Potpredsjednika bira Savjet iz svoje sredine. Poslovođa Savjeta je referent za muzeje Ministarstva prosvjete. Podjelu Savjeta na sekcije i način rada u sekcijama Savjeta propisuje Ministar prosvjete Pravilnikom o poslovnom redu Muzejskog savjeta«.

Ovaj zakonski predlog dugo je očekivan u našim stručnjačkim krugovima, no trebaće da se zakonodavni krugovi zainteresuju pomalo i za stvarne lične prilike i da se u vezi s njima vidi, da ne bi eventualno bilo nečijih »intendantskih« prohtjeva, pa da se onda omogući njihovim eliminiranjem normalan rad, te da se ova osnova iznova modificira, ako bi se pronašlo, da i kod nas ima težnji što bi kolidirale nečim dosadašnjem dobrom radu. Inače ne vidimo razloga, da napose konservatori, a i lokalni muzeji, ne ostanu i dalje samostalni. Poželjno je čim manje birokratije i kancelarijskog izdovoljavanja, a više stvarnog rada i više ljubavi za nauku.. A liberalnosti treba nada sve. To se sve tiče naročito starih muzeja i konservatorskil ureda, koji imaju već i svoju tradiciju i radom zasluženu reputaciju, pa su zaslužili samostalnost.

*

* U okolini Niša vršila je jedna grupa američkih studenata srpnja o. g. arheološka iskopavanja pod vodstvom g. dr. Fuchsa, profesora Harward-universiteta i uz asistenciju muzejskoga kustosa iz Beograda, g. dr. M. Grbića. Sve pronađene iskopine istraživači su odlučili predati Niškom Muzeju s rezervom prioriteta naučne publikacije. Uz arheologijsko interesovanja kupi ova američka ekspedicija još i folklorski materijal iz Jugoslavije koji želi objelodaniti u svojoj zemlji.

*

* U tzv. bosanskoj Krajini sa središtem u Bihaću zavladala je manija prekapanja starih gradina. Ljudi traže, naravno, staro blago. Odjek ekonomske krize naveo je na pretraživanje mnogih humaka i očitih gradina. Tako su i dva jarana, Hasan i Feto Ponjević, istraživali Cvijinu Glavicu na koju ih je naputio — kako piše »Jutarnji List« 8. VIII. o. g. — Vejsil Muhamedagić iz Pećigrada. Kopali su pet dana, Feto pronašao ćup starog mletačkog novca u tom skloništu starih razbojnika i hajduka, a Hasan, drug, za njim. Kad ga nije sustigao prijavio je slučaj sreskom načelstvu u Cazinu. Pitanje je, šta se dalje dogodilo s nalazom. Nedostatak muzejskog zakona u Jugoslaviji dovodi do toga, da iz inozemstva nude našim muzejima i privatnim sabiračima kod nas pronađeni stari novac.

*

* U 30. svesku »Narodne Starine« (XII. (1933.) str. 65. i d.) opisao je upravnik Muzeja Matice Srpske u Novom Sadu g. Franjo Malin* instituciju kojom upravlja (u Sokolskoj ulici, u palači »Trandafil«). U razgovoru sa suradnikom novosadskog »Jugoslovenskog Dnevnika« (VI., br. 121) istaknuo je program zavoda. »Zavičajni muzeji pretstavljaju prošlost i život dotične oblasti. Takav muzej ne sme da bude mrtva zbirka, nego duhovna svojina celog naroda, u prvom redu naroda dotičnog kraja... Kad bismo u novcu hteli izraziti vrednost Matičina muzeja onda bi morala suma iznositi 6 miliona dinara, samo što je za unikate, raritete, dragocenosti i dokumente teško odrediti pravu vrednost. Najveći i najvažniji deo muzeja je biblioteka sa čitaonicom. Ona danas ima 32.000 dela u preko 60.000 svezaka... Prosečno godišnje dolazi u biblioteku 25.000 či-

* Isp. o Frani Radiću nekrolog u »Narodnoj Starini« (knj. XII. (1933.) str. 284. i d.).

* O obitelji Malin isp. studiju g. Gj. Szabó-a u 32. sv. N. S. (XII. 1933.) »O jednoj staroj kući i starim ljudima u Zagrebu« (str. 179. i d.).

tača. Čitaonica ima preko 150 časopisa... Kako je to jedina javna biblioteka i čitaonica, Matica ne prima ni od koga pripomoći, u grad Novi Sad snizio je još prošle godine priličnu sumu na neznatnu dotaciju od 12.000 Din. Na značaj se javne biblioteke zaboravilo, kao što se zaboravilo i na socijalnu i humanu ulogu, koju imaju javne čitaonice za siromašnu školsku omladinu i za siromašne intelektualce... Galerija slika ima 254 dela. Sam g. Joca Vujić iz Sente, počasni član Matice Srpske, dao je 40 originalnih slika velike vrednosti... Sve druge muzejske zbirke takođe su osnovane. Mnoge od njih ne mogu biti izložene, jer nema dovoljno mesta, potrebnih prostorija«.

* 31. kolovoza navršilo se stô godina od rođenja Natka Nodila (* 31. VIII. 1834. u Splitu) jednog između vođa hrvatskog preporoda u Dalmaciji i nekadašnjeg sveučilišnog profesora u Zagrebu. Mornarski sin, svršio talijansku gimnaziju u rodnom gradu, 1861. suplent splitske gimnazije iza kako je poput ogromnog broja poslije laičke inteligencije u Dalmaciji pokušao da bude klerik. N. saučenik je bio Mihovil Pavlinović, koji je na nj mnogo uticao, a imao da se bori protiv dalmatinskih autonomaša (Slavo-Dalmati, N. Tommaseo i dr.), štono su zazirali od hrvatskog i srpskog narodnog imena i protivili se ujedinjenju Dalmacije s banskom Hrvatskom (čemu je i austrijska vlast trajno pogodovala). Nodilo je 1862. otpušten iz državne službe. Vođe provincijalnog narodnog pokreta (narodne stranke) Miho Klaić, Pavlinović, Kosta Vojnović i dr. počeli su tada izdavati uz Strossmayerovu materijalnu pripomoć list »Il Nazionale« u Zadru (sijelu pokrajinske vlade i sabora) te povjere Nodilu uredništvo koje je napustio 1867. Grad Zagreb ga je odlikovao počasnim građanstvom. Na ustuk talijanaškim »gabinetti di lettura« (kasinama) započeše se pod dojmom borbe s autonomašima osnivati narodne čitaonice (»Slavjanska čitaonica« u Splitu 30. IX. 1862., potom u Zadru i dr.). Austrijska policija na čelu s namjesnikom baronom Mamulom progonila je nemilo Nodila i »Narodni List«, (koji je talijanskim jezikom agitovao kod italijanaša). Ujedinjenje Italije dotično otpor papinske države izazvao je rascijep među narodnjacima u Dalmaciji te je došlo do formacije katolika (Pavlinović, Vojnović) i pravoslavnih (Sava Bjeladinović). Nego je Nodilo sve do 1873. ipak surađivao u »Narodnom Listu«, ali se vratio školi i historijskoj nauci, učiteljujući u zadarskoj gimnaziji sve do otvorenja sveučilišta u Zagrebu kamo je 1874. godine pozvan kao prvi profesor na katedru opće historije. Potom je postao i članom jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu. Na sveučilištu je predavao redovno do 1901. a onda je po molbi umirovljen. Među naučnim radovima ističu se poglavito ovi: Postajanje svjetovne papinske vlasti ili 50 godina talijanske historije, 724—774 (Zagreb 1878.); Prvi ljetopisci i davna historiografija dubrovačka (»Rad«, knj. 65., g. 1883.); Religija Srba i Hrvata (»Rad«, knj. 77, 79, 81, 84, 85, 89, 91, 94, 99 i 101); Historija srednjega vieka za narod hrvatski i srpski, I—III, Zagreb 1898.—1905.). Objavio je i číslo dubrovačkih ljetopisaca u akademijskoj seriji »Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium«. Nodilo je bio i odličan predavač i izvrstan esejista. 1907. je izabran za predsjednika Društva hrvatskih književnika. U borbi »Matice Hrvatske« protiv »mladih« stao je na stranu potonjih. Njegovi »Eseji« izišli su u Bojničićevoj »Prosvjetnoj Biblioteci« g. 1918., dok je dr. F. Šišić još 1912. u »Hrvatskom Kolu« (VII.) priopćio plastičan Nodilov životopis. (Isp. još od dr. Šišića o Nodilu u »Ljetopisu« Jugoslavenske akademije sv. 33. (1919.) i u zagrebačkim »Novostima« 31. VIII. 1934.).

Sa pazara u Skoplju

„NARODNA STARINA" sv. 33., XIII. knj., 1-2. br.
U ZAGREBU, 29. IX. 1934.
VLASNIK, GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK:
Dr. JOSIP MATASOVIĆ
PROF. UNIV. U SKOPLJU.

TISAK »TIPOGRAFIJA« D. D., ZAGREB.

GLASOVI ŠTAMPE

»Obzor« (Zagreb 11. III. 1936.): »... Napori prof. Matasovića da održi ovu kulturnu tekovinu, koju bez sumnje predstavlja »Narodna Starina«, zaslužuju odista da ih naša javnost što izdašnije podupre, a ne bi škodilo, da ih se sjete i razne službene ustanove, koje više puta podupiru razne podhvate čija veza sa kulturom je mnogo manje očita«.

»Slobodna Misao« (Nikšić, XV. br. 15.): »... Sve naše knjižnice i biblioteke treba da se pretplate na ovaj ugledni časopis«.

»Kršćanska Škola« (Zagreb, XL. s. 60.) »... I ovaj je (32.) svezak krcat biranom sadržinom i na ponos je urednicima i suradnicima. S tim je sveskom dovršena XII. knjiga. Brojne slike ilustriraju sadržinu. Preporučujemo«.

»Hrvatski List« (Osijek, XVII. br. 75.): »... Zaista, bila bi velika kulturna šteta, a i sramota, da ovaj odlični časopis prestane izlaziti«.

»Muslimanska Svijest« (Sarajevo, I. br. 4.): »... Trebalo bi da naša učena javnost više pomaže ovaj izvrstni časopis, koji, koliko znamo ima manje predplatnika nego je nastavnika povijesti na svim srednjim školama u državi. U Sarajevu, gradu s mnogo intelektualaca »Narodna Starina« ima svega 11 (jedanaest) predplatnika«.

»Prager Presse« (Praha XVI. Nr. 102.): »Von der trefflichen Revue »Narodna Starina« ... ist das 32. Heft erschienen... Aus verschiedenen Mitteilungen und Aufforderungen, die auf dem Vorsatzblatt und den Umschlagseiten abgedruckt sind, erfährt man, dass die Zeitschrift schwer um ihre Existenz ringt und ihr weiteres Erscheinen sogar in Frage gestellt ist, wenn sich nicht mehr Abonnenten dafür finden. Angesichts der Qualität der bisherigen Leistungen müsste unter allen Umständen das weitere Erscheinen gesichert werden«.

Napokon postaju sve vidljivije one nesnosne naše društvene neprilike kojima padaju prvom žrtvom domaći solidni časopisi i na što smo nebrojeno puta dosad upozoravali na oglasnim stranama i koricama ovoga lista, obzirom na svoj slučaj. Javio se sada i takav časopis koji je slovio kao jedan materijalno najosiguraniji list u državi. I »Srpski Književni Glasnik« (16. I. 1937.) smatrao je potrebom da u 2. br. svoje 50. knjige n. s. uputi namjesto uvodnoga članka opsežan apel svojima prijateljima. Budući da se on svojim jezovitim izlaganjem tiče i ostalih časopisa slobodni smo citirati samo nekoliko stavaka:

»Časopisi, književni i stručni, ispadaju iz tog preopterećenog budgeta (pojedinaca). Njih pretplatnik katkad otkazuje, ali češće ne otkazuje nego prosto ne plaća. Jer su časopisi književni i stručni u rukama ne spekulanata s knjigom nego dobronamernih stvaralaca i ljubitelja knjige, koji žrtvuju svoj trud, svoje vreme pa često i svoj novac da održe na visini jedan književni ili stručni pregled.

»Oni ne saleću, ne namamljuju u obveze koje se završavaju parnicama: oni samo mole, čine apel, na nacionalnu i socijalnu uzajamnost, oni ukazuju na štetu ne samo preduzeća koje preporučuju, nego opštu javnu štetu koja se čini zanemarivanjem....

»Greh je to što su mnogi dopustili da propadne nekoliko stotina hiljada dinara pretplate u osnovnim školama (i općinama!). Bilo ih je koje su primale po dve i tri godine (»Narodnu Starinu« i do deset godina!), odlažući plaćanje do novog budgeta, a posle ostavljale bez svakog odgovora molbe i proteste administracije«.

Moramo, na žalost, potpisati svaku riječ, jer se nas isto slično tiče u kud i kamo gorjem razmjeru i s težim posljedicama.

I ovo mjesto upotrebljavamo sa napomenom cijenjenim čitaocima »Narodne Starine« da su dvije najpreče stvari za bolji prosperitet ovoga časopisa: 1. povećanje broja pretplatnika i 2. akcija da se uzmognu izdati zaostali svesci 9., 11., 12., 13. i 15.

Uprava »Narodne Starine«

»TIPOGRAFIJA« D. D., ZAGREB